

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ІМЕНІ В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 78

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2017

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща). Статті збірника
привірюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); Акуленко В. І. – доктор юридичних наук;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук; Бабкін В. Д. – доктор юридичних наук; Батанов О. В. – док-
тор юридичних наук; Батлер Уільям Елліот – доктор юридичних наук, іноземний член НАН Украї-
ни (США); Голосов Г. В. – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ);
Горбатенко В. П. – доктор політичних наук; Денисов В. Н. – доктор юридичних наук; Кваша О. О. – док-
тор юридичних наук; Коваленко А. А. – доктор політичних наук; Костенко О. М. – доктор юридичних
наук; Кресін О. В. – доктор юридичних наук; Кулинич П. Ф. – доктор юридичних наук; Лойко Л. І. –
доктор політичних наук; Малишева Н. Р. – доктор юридичних наук; Мироненко П. В. – доктор політичних
наук; Нагребельний В. П. – кандидат юридичних наук; Оніщенко І. Г. – доктор політичних наук;
Оніщенко Н. М. – доктор юридичних наук; Пархоменко Н. М. – доктор юридичних наук; Перегуда С. В. –
доктор політичних наук; Сіренко В. Ф. – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України;
Скрипнюк О. В. – доктор юридичних наук; Соснін О. В. – доктор політичних наук; Стойко О. М. – доктор
політичних наук; Тимченко Г. П. – доктор юридичних наук; Усенко І. Б. – кандидат юридичних наук;
Хуторян Н. М. – доктор юридичних наук; Шкляр Л. Є. – доктор політичних наук; Ющик О. І. – доктор юри-
дичних наук.

**Д 36 Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 78 /
Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ: Вид-во «Юри-
дична думка», 2017. 258 с.**

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

УДК 94(477.82)''15''(092)

А. В. БОРТНІКОВА

УРЯД ВІЙТА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ М. ЛУЦЬКА (ДО ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ 1569 Р.)

Здійснено аналіз привілею місту Луцьку 1497 р. на магдебурзьке право у контексті прав та обов'язків в'їта. Розглянуто місце в'їта в структурі міського уряду, його функції та обсяг повноважень в адміністративно-судовій, господарській діяльності, організації торгівлі в місті. Акцентовано увагу на самотійності міста і замку у правовому відношенні. Показано джерела матеріально-фінансового забезпечення в'їта та його реальні доходи. Засвідчено особливості призначення луцьких лентв'їтів.

Ключові слова: магдебурзьке право, міське самоврядування, в'їт, лентв'їт, рада, лава.

Бортникова А. В. Уряд в'їта в системі управління г. Луцка (до Люблинської унії 1569 г.)

Проведен аналіз привілея городу Луцку 1497 г. на магдебургское (немецкое) право в контексте прав и обязанностей в'їта. Рассматривается

© БОРТНІКОВА Алла Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

место войта в структуре городского правительства, его функции и объем полномочий в административно-судебной, хозяйственной деятельности, организации торговли в городе. Акцентируется внимание на самостоятельности города и замка в правовом отношении. Показаны источники материально-финансового обеспечения войта и его реальные доходы. Показаны особенности назначения луцких лентвойтов.

Ключевые слова: магдебургское право, городское самоуправление, войт, лентвойт, рада, лава.

Bortnikova Alla. Government of vogt in the system of Lutsk city administration on the magdeburg law (before the Union of Lublin 1569)

The analysis of the privilege for the Magdeburg Law of the city of Lutsk in 1497 in the context of the rights and obligations of the Vogt has been analyzed. The place of the Vogt in the structure of the city government, his functions and the volume of powers in administrative-judicial, economic activity, and the organization of trade in the city has been considered. The attention has been focused to the city's and the castle's independence in legal terms. The sources of the ward's material and financial provision and his real incomes have been shown. The peculiarities of the Lutsk Landvogts' appointment have been certified.

Keywords: the Magdeburg Law, city self-government, Vogt, Landvogt, council, lava (judicial body).

В умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи в Україні з акцентом на забезпечення децентралізації влади закономірно постає питання щодо обсягу повноважень, ступеня свободи і відповідальності окремих інститутів і посадових осіб місцевого самоврядування, їх залежності від центральних органів влади. Ефективність управління містами завжди залежала від декількох головних чинників: професіоналізму і компетенції тих, хто править, правильної організації місцевої влади і характеру взаємодії між центральною й місцевою владами, де важливу роль грали посадові особи або урядники, які займали або займають проміжне становище між громадою і центральною (регіональною) владою. У цьому контексті науковий інтерес викликає постать війта, який за часів пану-

вання магдебурзького права залишався проміжною ланкою між громадою міста й великим князем або польським королем.

Питання влади вїйта і вїйтївства в Луцьку XV–XVII ст. привертають увагу вітчизняних дослідників міської історії України і Волині. У монографії П. Саса з історії міст України започатковано політико-правовий аналіз самоврядування Луцька, Володимира, Кременця на магдебурзькому праві, дослідження ролі вїйтїв в системі управління містами¹. Інституту вїйтївства в місті Луцьку присвячено розвідки Н. Білоус². Певну увагу приділено питанням функціонування луцького вїйтївства у працях А. Заяця³. Водночас залишаються відкритими питання щодо обсягу його повноважень, поєднання в одних руках вїйтївства і староства, особливостей призначення лентвїйта тощо.

Запровадження магдебурзького права на українських землях Великого князівства Литовського (ВКЛ) загалом і на Волині зокрема, супроводжував процес урбанізації й піднесення міст. На зламі XV–XVI ст. в розвитку волинських міст простежується активний локаційний процес. Урбанізаційна хвиля пов'язана з утвердженням великої земельної власності князїв⁴. Магдебурзьке право вилучало частину міської громади з-під юрисдикції великокнязївської адміністрації і впроваджувало систему управління містами, яка базувалася на виборних засадах. У великокнязївських містах Волині – Луцьку, Володимирі, Кременці та в інших містах ВКЛ, самоврядування організовувалось шляхом утворення органів міського управління – міського («местского») уряду, який працював під керівництвом вїйта і складався із ради і лави. Головною особою в системі управління містом був вїйт.

Практична реалізація прав міських громад на самоврядування регламентувалася листами/привїлеями верховної влади. Привїлей великого князя литовського Олександра на магдебурзьке право 31.07.1497 р. оформив в Луцьку самостійну міську юрисдикцію, коли частину міщан вилучено з-під влади старост і підпорядковано міським органам управління на чолі з вїйтом. Місто і замок перетворено на дві юридично самостійні одиниці⁵. У Луцьку, як і інших

містах ВКЛ з магдебурзьким правом, старости були позбавлені судової влади над міщанами. Старости втрачали попередні права і певні статки, натомість доходи війтів зростали, що загострювало між ними стосунки і призводило інколи до конфлікту між «землею» і містом, тобто між старостинською юрисдикцією і міською. Так, у часи надання Полоцьку першого привілею на магдебурзьке право від 07.10.1498 р. було надано (між 1492–1498 рр.) підтверджувальний привілей Полоцькій землі, у якому виділено характерні у цьому відношенні групи населення: «мешчане», «вес(ь) город», «вся земля Полоцкая»⁶. У Полоцьку воєводи боролися за повернення під замкову юрисдикцію якомога більшої кількості міщан. Припинити протиправні дії полоцьких воєвод вдалося лише після передачі в їх руки влади війта⁷.

У Луцьку не спостерігалось відкритої боротьби старост з урядом війта за вплив і підпорядкування населення міста. Привілей 1497 р. Луцьку визначив порядок міського управління, статус і надходження війта, виборність урядників, організацію міського суду. Міський («местский») уряд у великокнязівських містах з магдебурзьким правом працював під керівництвом війта і складався із ради і лави. Війт був ключовою фігурою «местского» управління. Його призначення у Луцьку перебувало в компетенції великого князя. Війт, як правило, поєднував у своїх руках судову і адміністративну владу. Він відповідав за систему міського самоврядування, зокрема у сфері організації суду, готовності міста та його жителів до виконання повинностей і господарських робіт. У його підпорядкуванні перебував відповідний адміністративний апарат, до якого входили війтівський писар і слуги.

Війти Луцька з числа довірених великому князю осіб згадуються задовго до отримання містом привілею 1497 р. Першим виявленим нами луцьким війтом був Вацюта (22.12.1461). 1490 г. луцький війт Труш представляв луцьких міщан під час продажу дому в Луцьку Онишком Вітонізьким княгині Марії Ровенській⁸. Наступним війтом був Ян Сигнатор (09.07.1501)⁹.

Уряд вїта з широкими повноваженнями встановлено в Луцьку згідно з настановами привілею місту на магдебурзьке право від 31.07.1497 р. Привілей регламентував повноваження вїта і його високий статус: «отже, щоб усі мешканці міста разом і кожний окремо, а також ті, які живуть навколо нього, за посередництвом цього права, без жодного винятку, в усьому, що постановляє право, підкорялися вїту і радцям». Не дуже виразною було визначено межу компетенції вїта і радців. Поспільство міста магдебурзької юрисдикції підпорядковувалося вїту в усіх практичних справах. Вїт отримав право щорічного обрання половини складу міської ради (радців), а другу половину обирало поспільство міста.

Матеріально-фінансове забезпечення уряду вїта у Луцьку складалося з надходжень, серед яких дві корчми, звільнені від великокнязівських податків; прибутки у чверть денарія з усіх податків, подарунків, судових виплат, грошових покарань і будь-яких випадкових доходів. Згідно з привілеєм 1497 р. вїт відповідав за дотриманням в Луцьку «єдиної і точної» вагової міри. Йому доручалося вживання відповідних заходів до порушників встановленої вагової системи: «щоб, якщо хтось з цих шинкарів буде спійманий на тому, що використовує меншу міру, був покараний вїтом відповідно до того, наскільки він відступив від прийнятої міри». Луцьку воскобійню вїтові не підпорядковано.

У подальшому реальні доходи луцького вїта зростали. Так, згідно з люстрацією луцького замку 1552 р., вїт (І. Я. Борзобагатий) отримував такі надходження: від продажу горілки – 160 кіп грошей; із помірною (від збіжжя) – 40 кіп; із найму чотирьох будинків у місті, що йому належали – 40 кіп; від воскобійні – 20 кіп; від лазні – 15 кіп; від яток – 60 кіп; із присуду і платежу вин – 100 кіп грошей. Окрім того, вїт отримував натурою від продажу м'яса сільськими жителями «по плечку від кожного бидла» тощо¹⁰. У 1566 р. луцький вїт здавав в оренду свої доходи від вїтівства луцьким євреям¹¹.

Головною функцією вїта була судова; він очолював колегію лавників. За привілеєм 1497 р. вїт отримав у кримінальних справах та справах управління містом «повну свободу дій як встановлено за

магдебурзьким правом». Будь-яке звернення (апеляцію) радці мали передавати війту, «від війта ж нехай не буде жодної апеляції, хіба що в нашій (великого князя – А. Б.) присутності». Міщани звільнялися від присуду замкових судів та їх влади і зобов'язані були підпорядковуватися війту і радцям. Отже, луцькому війтові належало право суду в кримінальних злочинах, як це практикувалося у Вільно (Вільнюсі) і Києві. У 1552 р. Жигимонт Август підтвердив Луцьку усі «вольності» міста, а війт разом із міськими радцями отримали право суду в ярмаркові дні або «присудь ярмаречный», який вони ділили навпіл між собою¹².

За відсутності в місті ратуші, судові засідання, а також рішення поточних справ відбувалися у війтівському домі. Запис луцького підстарости Б. І. Сови в 1561 р. містить звернення до замкового уряду пріора луцького костелу св. Марії Северин зі скаргою на луцького війта І. Я. Борзобогатого за його зволікання суду над євреєм Шломичем. Йшлося про самовільне випущення євреєм води на ставу, що належав Северину і «о многии шкоды мои через того жида поделаные». За цією справою війт призначив засідання у війтівському домі на «рок певний», однак сам на зібрання не з'явився. Як зазначив урядовий виж, «...при мне, вижу, и при людех сторонних в дому воитовском был, ожидаючи пана воита, и пилност в том чинил, а пан воит сам не бывал и никому того не злецыл»¹³.

Війт виконував доручення верховної влади, зокрема щодо збору грошового податку на потреби оборони держави «серебщини» у 1551 р. в містах і волостях ВКЛ. Постанова про стягування цього податку ухвалювалася сеймом ВКЛ у 1522, 1529, 1534, 1540, 1542, 1551, 1552 рр. Обсяг податку обкладання міст визначався залежно від їх економічного становища. Як правило, податок стягувався з панів і шляхти лише за їх згодою, податок платили міщани, духовенство, а в деяких випадках (в 1529, 1534) – селяни великого князя. У 1552 р. в Луцьку обсяг цього податку порівняно з 1529 р. зріс більше, ніж удвічі – від 30 до 70 кіп грошей¹⁴.

У містах Волині мали місце випадки, як це сталося в Луцьку в 1544 р., коли юрисдикції інститутів війтівства і староства поєднали

і повноваження луцького вйта передали луцькому старості. У цьому контексті викликає інтерес запис передачі вйтівства великою княгинею Боною луцькому старості, князю А. М. Сангушку 29.09.1544 р. в обмін на володіння в Мельницькій волості. Луцькі старости за ці володіння отримали луцьке вйтівство з належними йому надходженнями: «доходов каждый год шло нам плату сто и тридцат копь грошей». Поєднання урядів старости і вйта в одних руках вимагало принципових змін в структурі розподілу обов'язків між головними урядниками міста і, відповідно, повноваження вйта в частині міського управління і суду делеговано лентвійтові. Як зазначено у листі, староста не повинен міщан «правом замковим судити, але лантвойт з бурмистры и радцы мают мещан судити правом Малбарским (!), для того, и жбы подданым нашим от старосты обтяжена не было»¹⁵. Таким чином, наприкінці 1544 р. вйт втрачав значну частину своїх прав і обов'язків в частині судової і адміністративної діяльності з відповідним їх переходом до лентвійта.

Практичний досвід поєднання урядів луцького вйта і старости в руках кн. А. М. Сангушка засвідчив свою неефективність, свідченням тому матеріали ревізії Луцького замку 1545 р., які фіксують низку порушень і негараздів з боку урядників щодо стану оборони міста і порядку в замку. Серед причин занепаду замку люстратори називали відсутність належного керівництва з боку местских урядників, де «лентвоит отъбывает воитомъ, а воита уставичного нет». Бурмистри звинувачували радців і лавників, радці і лавники – простий народ. На їх думку, для утримання міста в належному стані необхідно було мати вйта «доброго справного и навчоного и к тому грозного и вьставичного», який би не лише охороняв міщан від «инших посторонных» і захищав їх інтереси, але і їх самих «от своеволенства и пьянъства неверьного устерегаль», підтримував «справы доброе и рядности, напред» у господарському місті¹⁶.

Специфікою існування інституту вйтівства було те, що вйтам не заборонялося поєднувати в одних руках низку дохідних урядів в тогочасній ієрархії, чим вони неодмінно користувалися. Характерною у цьому відношенні є постать І. Я. Борзобагатого, який одно-

осібно обіймав уряди луцького вйта, ключника, городничого і мостівничого.

Лентвійт, друга особа після вйта, виступав хранителем міської печатки і, відповідно, без його затвердження не обходився жоден міський акт. Лентвійт, як заступник вйта, мав слідувати лише настановам привілеїв, зокрема щодо стягування мита з міщан і прибулих до міста купців. У випадку відсутності вйта, лентвійт очолював роботу міського уряду і судової колегії.

Як правило, лентвійта призначав вйт. Але цей порядок не завжди був саме таким. В Луцьку (в часи королеви і великої княгині Бони, 1544 р.) існувала практика обрання лентвійта. Обирати його мали бурмистри і радці разом з представниками «поспільства», а староста повинен був його прийняти й повідомити велику княгиню про обрання луцького міського урядника. І лише після відповідного погодження лентвійт ставав повноправним урядником. Уряди лентвійта зазвичай потрапляли в руки вихідців із представників місцевої шляхти. В історії міського управління Луцька зафіксовано унікальний випадок, коли упродовж року (1566) в місті одночасно управляли два лентвійти. Це відбулося під час боротьби за луцьке вйтівство між любачевським каштеляном М. Лисаковським і господарським маршалком М. Малинським, кожен з яких висунув свого лентвійта.

Отже, луцький вйт був ключовою фігурою в системі міського управління Луцька. Він мав правовий імунітет і займав вищу сходинку в ієрархії міських влад, набуваючи поступово право вищої адміністративно-судової інстанції. Права, функції і повноваження вйта в місті Луцьку у складі ВКЛ до 1569 р. визначалися великокнязівськими привілеями на магдебурзьке право. У Луцьку уряд вйта існував задовго до прийняття містом привілею на магдебурзьке право. Це пояснюється давньоруськими традиціями розвитку міста Луцька і, відповідно, розвинутим міським устроєм, базованим на звичаєвому праві.

На відміну від західноєвропейських міст, вйт Луцька отримувал значні доходи, що сприяло не лише зростанню економічної мо-

гунності урядників, а відтак – поповненню державної скарбниці, а й зростанню політичної ваги. Зокрема цьому сприяла й практика суміщення посад війта, ключника, городничого, мостівничого та ін. Досвід суміщення урядів війта і старости, який є певною мірою унікальним для Волині, засвідчив свою неефективність. Специфічними були функції лентвійта, порядок його призначення в Луцьку. Попри існуючу практику призначення лентвійта із наступним затвердженням його кандидатури великим князем (королем), зустрічаються факти обрання лентвійта в Луцьку. Зафіксовано унікальний випадок існування в Луцьку подвійного лентвійтвіства.

1. *Сас П. М.* Феодальные города Украины в конце XV – 60-х годах XVI в. Київ: Наук. думка, 1989. 232 с. 2. *Білоус Н. О.* Луцьке війтвіство в XV–XVII ст.: характеристика інституту та персоналії урядників // Український історичний журнал. 2015. № 4. С. 4–22. 3. *Заяць А. Є.* Інститут війтвіства в містах Волині XVI – першій половині XVII ст. Центральна і Східна Європа в XV–XVIII ст.: питання соціально-економічної та політичної історії / за ред. Л. Зашкільняка, М. Крикуна. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 1998. С. 106–112; *Заяць А. Є.* До питання функціонування луцького війтвіства у XV– п.п. XVII ст. Місто: історія, культура, суспільство // Е-журнал урбаністичних студій. 2016. С. 236–238. 4. *Яковенко Н. М.* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2006. С. 167–169. 5. *Привілей* великого князя литовського Олександра на магдебурзьке право м. Луцьку 31.07.1497 р. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. V. Т. 1: Акты о городах (1432–1798). Киев: Университет. тип., 1869. С. 13–15. 6. *Полоцкие* грамоты XIII–XVI в. Т. I. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. С. 446–447. 7. *Макаро М. Дз.* Местскія ўлады Полацка (1580–1772 гг.): арганізацыя, персанальны склад. Смаленск: Інбелкульт, 2014. С. 17. 8. *Archiwum* ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / Wydanie nakładem właściciela / pod kier. Z. L. Radziwińskiego. T. I: 1366–1506. Lwów, 1887. S. 53–54, 92. 9. *Lietuvos* Metrika (1494–1506). Kn. Nr. 6: Užrašymų knyga 6 / parengė Algirdas Balulis. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007. P. 230. 10. *Архив* Юго-Западной России, издаваемый

Временной комиссией для разбора древних актов, учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. VII. Т. I: Акты о заселении Юго-Западной России (от половины XIII до половины XV в.). Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1886. С. 175. **11.** *Центральний державний історичний архів України*, м. Київ. Ф. 25. Оп.1. Спр. 8. Арк. 509. **12.** *Метрика Вялікага Княства Літоўскага*. Кніга 28 (1522–1552 гг.). Кніга запісаў 28 / падрыхт. В. С. Мянжынскі. Минск: АТЕНАЕУМ, 2000. Р. 202. **13.** *Луцька замкова книга 1560–1561 рр.* Пам'ятки української мови. Серія актових документів і грамот / підгот. до видання В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк: [б. в.], 2013. С. 439. **14.** *Акты*, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссией. Т. I. 1361–1598. Санкт-Петербург: Тип. Эдуарда Праца 1863. С. 133-134. **15.** *Archivum ksiąząt Sanguszków w Sławucie* / Wydanie przez B. Gorczaка. Т. IV: 1535–1547. Lwów, 1890. S. 401. **16.** *Литовська Метрика*. Кн. 561. Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. М. Кравченко. Київ: [б. в.], 2005. V6 188-190.

Bortnikova Alla. Government of vogt in the system of Lutsk city administration on the magdeburg law (before the Union of Lublin 1569)

The analysis of the privilege for the Magdeburg Law of the city of Lutsk in 1497 in the context of the rights and obligations of the Vogt has been analyzed. The place of the Vogt in the structure of the city government, his functions and the volume of powers in administrative-judicial, economic activity, and the organization of trade in the city has been considered. The attention has been focused to the city's and the castle's independence in legal terms. The sources of the ward's material and financial provision and his real incomes have been shown. The peculiarities of the Lutsk Landvogts' appointment have been certified.

The privilege of 1497 issued in Lutsk an independent city jurisdiction, when part of the burghers was removed from power of the headmen and was subordinated to the city authorities at the head of the Vogt. Depending on the content of the statutory privilege of Lutsk, the scope of the rights of the Vogt, the terms of his government's holding, the privileges and powers of the Vogt, as well as his duties, were determined. The main function of the Vogt was judicial. Burghers were released from the judgment of the castle courts and their power and were obliged to obey the Vogt and advisers.

The Magdeburg Law removed part of the city community from the jurisdiction of the Grand Duchy Administration and introduced a system of cities' administration, based on the elective principles. In Volodymyr, Kremenets and other cities of the Grand Duchy of Volyn, Lutsk, Volodymyr, Kremenets and other cities of the Grand Duchy of Lithuania, the self-government was organized by the formation of the city administration bodies – city government, which functioned under the leadership of the Vogt and consisted of council and lava. The Vogt was the main person in the system of the city administration. The material and financial support of the government in Lutsk consisted of revenues, among which two inns, exempt from Grand Duchy Taxes; the quarterly denarius earnings from all taxes, gifts, litigation, money penalties and any casual income. In accordance with the privilege of 1497, the Vogt was responsible for observing «unified and accurate» weight measure in Lutsk.

In the cities of Volyn, there have been cases, as happened in Lutsk in 1544, when the jurisdictions of the institutions of Vogt and headman were combined and powers of the Lutsk Vogt were passed to the Lutsk headman. In this context the record of the transfer of Vogt by Grand Duchess Bohna, to the Lutsk headman, Prince Sangushko, in 1544, in exchange for possession in Melnyts'ka parish arouses interest. The combination of the headman's and Vogt's governments in the hands of single person demanded a fundamental change in the structure of the division of responsibilities between the city's chief executives and, accordingly, the authority of the Vogt in the part of the city administration and the court was delegated to the Landvogt. The combination of the old government and the single-handed government demanded a fundamental change in the structure of the division of responsibilities between the city's chief executives and, accordingly, the authority of the Vogt in the part of the city administration and the court was delegated to the Landvogt. Specific features were those of Landvogt, the order of his appointment in Lutsk. Despite the existing practice the appointment of a Landvogt with the subsequent approval of his candidacy by the Grand Duke (King), there were facts of the Landvogt's election in Lutsk. A unique case of existence in Lutsk of double institution of Landvogt has been fixed. In the cities of the GDL (Grand Duchy of Lithuania) and the Polish Crown the government of Vogt and the institution of Vogt were inherited, sold, exchanged on the estate, pledged on lease terms.

Keywords: the Magdeburg Law, city self-government, Vogt, Landvogt, council, lava (judicial body).

І. І. ПЕТРЕНКО

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ

Досліджено основні тенденції функціонування сучасних аналітичних центрів. Проаналізовано: транснаціоналізацію роботи аналітичних центрів, формування мережесвих об'єднань аналітичних центрів, зміну акценту роботи аналітичних центрів на адвокацію (пропаганду), а також зниження темпів створення аналітичних центрів в світі при нарощуванні їх загальної значимості. Виокремлено перспективи, загрози, можливості й проблеми розвитку сучасних аналітичних центрів.

Ключові слова: аналітичні центри, публічна політика, транснаціоналізація, мережесві об'єднання, адвокація.

Петренко И. И. Основные тенденции развития аналитических центров

Исследованы основные тенденции функционирования современных аналитических центров. Проанализированы: транснационализацию работы аналитических центров, формирование сетевых объединений аналитических центров, изменение акцента работы аналитических центров на адвокацию (пропаганду), а также снижение темпов создания аналитических центров в мире при наращивании их общей значимости. Выделены перспективы, угрозы, возможности и проблемы развития современных аналитических центров.

Ключевые слова: аналитические центры, публичная политика, транснационализация, сетевые объединения, адвокация.

Petrenko Igor. The main trends on think tank's development

The main trends on modern think tank's development are explored in the article. In particularly transnationalization of analytical centers, the formation of networks

© ПЕТРЕНКО Ігор Ігорович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка

of think tanks, changing the focus of the work of think tanks to advocacy (advocacy), slowdown in the creation of think tanks in the world at building their overall significance are analyzed. Prospects, threats, opportunities and problems of development of modern analytical centers are highlighted.

Keywords: *think tank, public policy, transnationalization, network associations, advocacy.*

Можна констатувати, що багато країн у ХХ столітті зіштовхнулися з проблемами в державному управлінні. Для вирішення цих проблем був вироблений дієвий механізм – аналітичні центри (АЦ). Діяльність аналітичних центрів може сприяти: виробленню стратегій управління; розробці різноманітних концепцій і програм; соціально-економічній політиці; організації політичного й економічного консалтингу; підвищенню якості публічних рішень; покращенню та збільшенню ефективності роботи осіб, що приймають рішення; підвищенню адаптивності державних структур та недержавних організацій до змін у зовнішньому середовищі.

Аналітичні центри, зокрема тенденції, перспективи, загрози, можливості й проблеми їх розвитку, досліджує досить багато закордонних та вітчизняних вчених. Це такі науковці, як В. Горбатенко, С. Дацюк, Д. Зайцев, Є. Костилев, Дж. МакГанн, Е. Річ, Д. Стоун, О. Сунгуров, В. Філіпов та ін.

Як зазначає відомий російський дослідник В. Філіпов, збільшення кількості аналітичних центрів і посилення їх ролі в сучасних процесах глобалізації обумовлені нинішньою інформаційною епохою і формуванням інформаційного суспільства. Він зазначає, що в будь-якому суспільстві існують структури соціальної експертизи, під якою можна розуміти прямий чи опосередкований вплив тих чи інших груп на процес прийняття рішень, включаючи оцінку запланованих чи прийнятих рішень. Такі структури виконують роль посередника між владою та суспільством. Вони можуть бути створені державою або бути незалежними, фінансуватися владою чи з інших джерел. Особливого значення інститут соціальної експертизи набуває за умов демократії, коли держава повинна ставати виразником

інтересів суспільства, а соціально активна частина населення – ефективно впливати на управління державою та її розвиток. Діяльність аналітичних центрів значно сприяє становленню громадянського суспільства¹.

Е. Річ зазначає, що зростання кількості та активізація діяльності АЦ не є свідченням того, що загальний вплив АЦ як джерел експертного знання розширюється. Тобто вплив АЦ не збільшується пропорційно зростанню їх кількості. Роль АЦ в політичному процесі часто стає спрямованою все більше на надання викривлених коментарів, ніж на нейтральний аналіз. Завдячуючи цьому вплив АЦ зменшується, а репутація АЦ та експертів, як правило, у деяких політиків піддається сумніву².

Таким чином, аналітичні центри відіграють значну роль (як позитивну, так, в деякій мірі, і негативну) в глобальних суспільних процесах. Сьогодні окреслились певні тенденції розвитку експертно-аналітичних спільнот, які варто проаналізувати.

Одноєю з тенденцій розвитку експертно-аналітичної роботи є її транснаціоналізація. Спеціалісти із США, Великобританії та інших розвинених країн Заходу беруть активну участь в роботі науково-дослідних центрів у всьому світі. У другій половині 1960-х років виникли недержавні політико-аналітичні центри, які не лише об'єднували експертів з різних країн, але й не прив'язувалися в своїй роботі до якоїсь однієї країни. Метою діяльності цих аналітичних центрів була розробка прогнозів і глобальних стратегій розвитку всього людства.

Серед таких організацій варто виокремити Римський клуб, який був створений в 1968 році. Він став першим позанаціональним науково-аналітичним центром, що розробляв глобальні політико-економічні та соціально-демографічні прогнози. Римський клуб став лабораторією науково-ідеологічного пошуку рішень проблем глобалізації. Керівники Римського клубу привертала увагу політичної еліти всіх країн до проблеми пошуку засобів управління процесами світового розвитку. Праці Римського клубу були видані великим накладом, розраховані на наукову і політичну спільноти, перекладані

на багато мов і завжди широко висвічувались в ЗМІ. Транснаціональні аналітичні центри відрізняються від національних спрямованістю аналітичної роботи (глобальні стратегії розвитку людства), організаційними особливостями (декілька штаб-квартир в різних країнах), джерелами фінансування (в основному ТНК).

Багато великих сучасних аналітичних центрів працюють поза прив'язкою до національної тематики і замовлень, отримують фінансування безпосередньо від ТНК й іноземних фондів на розробку тем, в яких зацікавлені відповідні спонсори. Широко створюються дослідницькі представництва і повноцінні діючі філіали аналітичних центрів одних країн в інших державах. До роботи в них залучають експерти-аналітики зі всього світу. Американський Фонд Карнегі в 1993 році створив великий дослідницький центр в Росії, в 2001 році Британський Міжнародний інститут стратегічних досліджень створив філіал в США та Сінгапурі, Корпорація РЕНД організувала відділення і дослідницькі групи в Німеччині, Великобританії, Нідерландах і Катарі.

Наступною тенденцією розвитку дослідницьких центрів є формування мережевих об'єднань аналітичних центрів, особливо за допомогою Інтернету. За допомогою мережі здійснюється обмін інформацією, спільне виконання політичних замовлень, створення колективних пропагандистських ресурсів, тематичний розподіл праці, координація роботи, узгодження ідейно-політичних позицій. Підставами для такого об'єднання є дві основи: 1) мережеві об'єднання утворюються на базі аналітичних центрів близьких за ідеологічною орієнтацією; 2) мережеві спільноти утворюються коли невеликі експертні інститут, що працюють над вузькою проблематикою, об'єднують зусилля для формування спільних позицій з більш широких питань, або ж коли взаємодіють центри, які досліджують близьку тематику. Зазвичай в таких об'єднаннях є група провідних центрів із найбільш розвинених країн, які є генераторами ідей для всієї спільноти. Такі аналітичні центри не мають обмежень за напрямками діяльності та за кількістю експертів.

Процеси глобалізації посилили позиції західних аналітичних центрів і вони опинились в центрі системи інтелектуально-політичного регулювання. Очевидною є тенденція кількісного зростання аналітичних центрів і розширення їх впливу на політичні процеси. Гнучка і здатна до швидкого реагування система недержавних аналітичних центрів є не лише засобом забезпечення лідерства Заходу на світовому ринку експертно-аналітичної діяльності, але і інструментом впливу провідних західних держав на процес прийняття рішень в інших країнах і міжнародних організаціях. Транснаціоналізація сприяє поглибленню впливу Заходу і зміцнює домінування західного і американського науково-дослідного співтовариства.

Нові інформаційні технології також позитивно впливають на розвиток аналітичних центрів. Сьогодні аналітичні центри активно використовують Інтернет для просування і популяризації своїх ідей та загалом інформування широкого загалу про свою діяльність. Отже, Інтернет ретранслює інформацію аналітичних центрів і ефективно забезпечує комунікацію³.

Ще однією сучасною тенденцією розвитку аналітичних центрів є зміна акценту їх роботи з дослідження й надання політико-нейтральних рекомендацій на адвокацію (пропаганди) певних ідей та поглядів (або свого продукту). АЦ стають все більш ідеологічними та більш агресивно й маркетингово орієнтованими. Така ситуація коріниться в певних ідеологічних та інституціональних змінах, які відбулись, в першу чергу, в США. Перші АЦ, які сформувались протягом “Прогресивної ери”, втілили в своїй роботі принцип нейтральної експертизи. У першій половині ХХ століття АЦ в основному прагнули знаходити для уряду рішення суспільних проблем шляхом незалежного аналізу експертів. Вчені з АЦ писали на релевантні для виробників політики теми, але зазвичай тримались на відстані від політичних переговорів на заключних етапах процесу розробки політики. Експерти не приймали безпосередньо участь у політичних дебатах. Така поведінка сприяла встановленню ефективних відносин між експертами та політиками. В такій ситуації вплив АЦ був значним і їх дослідження слугувало політичним цілям.

Починаючи з 1960-х років політична ситуація змінилась. До 60-х років ХХ століття великі приватні фонди, такі як Фонд Рокфеллера та Фонд Форда в поєднанні з урядом, були основними джерелами підтримки АЦ. Ці фонди, як правило, заохочували нейтральні зусилля АЦ. Але в останні десятиліття ХХ століття ці традиційні джерела підтримки були частково заміщені особами, корпораціями та меншими, більш ідеологічними фундаціями. Ці нові покровителі часто віддавали перевагу АЦ, які просували послідовну точку зору шляхом дуже помітних, інколи фанатичних дій. Більш того, все більш потужний відгук від донорів почали отримувати консервативні АЦ. Консервативні АЦ стали майже в двічі перевершувати кількість ліберальних АЦ. Поряд з цим зростанням нейтральність була втрачена як надійна характеристика АЦ. Діяльність АЦ більше не відображала допоміжну і пасивну роль в процесі формування політики. Нові ідеологічні АЦ стали все більш агресивно орієнтованими на маркетинг своєї продукції. Інституційний профіль АЦ на початку ХХІ століття виглядає зовсім інакше ніж 60-т років тому. Сучасні експерти досить часто виступають в ролі агресивних прихильників певної позиції в політичних баталіях.

Роль експертів в політичному процесі зазнала кардинальних змін. Вони вже не є відстороненими виробниками експертно-аналітичного знання для прийняття раціональних політичних рішень, вони стали одними із ідеологічних акторів політичного процесу поряд з групами інтересів та лобістами. Більшість сучасних АЦ не сповідують принцип нейтралітету, вони прагнуть просувати, часто агресивно, свої пропозиції до політичного порядку денного та тиснути на виробників політики з метою прийняття саме їх варіанту вирішення суспільної проблеми. Поведінка сучасних експертів вказує на необхідність фундаментального перегляду відношення до них в середовищі науковців. Ідея нейтрального аналітика була дискредитована. Те що експерти (АЦ) виробляють часто є далеким від нейтрального або об'єктивного аналізу того, що слугує суспільним інтересам⁴.

На думку Е. Річа експерти є політичними акторами, а АЦ є одними із найбільш активних та ефективних експертних політичних інститутів. На практиці АЦ занадто часто розроблюють свій потенційний вплив фокусуючи ресурси та зусилля на підготовці коментарів про негайні політичні рішення.

Наразі відбувається зниження стандартів експертизи, ідеологія та маркетинг стають головними критеріями оцінки діяльності АЦ. Експерти в деяких АЦ рідше займаються оригінальними науковими дослідженнями. Експерти багатьох АЦ мають ступінь магістра або бакалавра, а не доктора філософії. Це ті організації, які в основному займаються підготовкою коментарів, а не здійснюють власні оригінальні дослідження. Подібні речі фактично розмивають відмінності між експертами і адвокатами⁵.

Щодо перспектив розвитку сучасних АЦ існує щойменше дві протилежні точки зору. Деякі дослідники вважають, що роль АЦ є перебільшеною і їх вплив на прийняття політичних рішень є далеко не таким, яким його хочуть представити. Такої думки зокрема дотримується Е. Ліндквест. Вчений вважає, що АЦ варто розглядати як політичні клуби, які сторені для досягнення обмежених цілей і специфічних результатів. Так, деякі АЦ спрямовані на розширення інтелектуальних горизонтів своїх членів, другі забезпечують специфічні послуги для вузьких професійних груп, а треті визначають внутрішні й зовнішні символічні для певних ідеологічних таборів. Інші дослідники доводять їх винятковість і ключову роль у процесі прийняття рішень.

Дж. МакГанн зазначає, що АЦ все більше стають загальносвіттовим феноменом, оскільки для держави і громадянського суспільства різних країн вони відіграють найважливішу роль “мосту” між знанням (вченими) і владою (політиками і державним керівництвом). Як в розвинених, так і в країнах, що розвиваються держава і окремі політики стикаються з проблемою залучення знань фахівців для вироблення політичних рішень. Політичному керівництву необхідна зрозуміла, надійна, доступна і корисна інформація про суспільство, яким воно управляє. Йому також необхідно знати,

наскільки результативна поточна політика, які її можливі альтернативи, а також можливі витрати і наслідки цих альтернативних варіантів. Ця зростаюча потреба сприяє розвитку незалежних організацій, що займаються політичними дослідженнями, – так званої спільноти АЦ.

Дж. МакГанн привертає увагу до серйозних загроз і можливостей, з якими зіштовхується спільнота АЦ. Ці загрози він виражає формулою “чотири більше”: 1) більше проблем; 2) більше акторів; 3) більше конкуренції; 4) більше конфліктів.

На його думку, згадані вище загрози породжують виклики, з якими мають справу всі АЦ: 1) конкурентні виклики; 2) ресурсні виклики; 3) технологічні виклики; 4) політичні виклики.

Відповідно, продовжує вчений, для того щоб ефективно реагувати на загрози і можливості, створювані новою, непростою обстановкою, АЦ необхідно зосередити увагу на чотирьох чинниках: 1) місії; 2) ринку; 3) кадрах; 4) грошах.

І, на завершення, науковець відзначає, що на світовому ринку ідей АЦ потрібно розвивати партнерства національного, регіонального та глобального рівня, а також створювати нові, інноваційні майданчики для надання своїх продуктів і послуг аудиторії громадян, політиків і ділових кіл різних країн, яка постійно розширюється⁶.

Є. Костилев виокремлює чотири основні загрози перед якими знаходяться “фабрики думок” і які створюють дуже нестабільну ситуацію у розвитку експертної спільноти будь-якої держави, як важливого елемента у прийнятті ключових політичних рішень.

По-перше, експертна спільнота і фабрики думок, як її елементи, перманентно знаходяться у стані кризи свого розвитку. Будь-яка експертна оцінка або рекомендації є каналами впливу на процес прийняття рішень. Через це “фабрики думок” постійно знаходяться перед спокусою стати структурою, яка позиціонує себе як незалежну експертну організацію, а в дійсності є своєрідною лобістською структурою, розроблюючи ті рекомендації для уряду, які є вигідними для їх спонсорів.

Друга небезпека у становленні експертних центрів пов'язана з активною участю “фабрик думок” у процесі впливу на публічний простір. Наразі експерти “фабрик думок” вимушені виступати у відкритих дискусіях в друкованих і електронних ЗМІ, так як кожний такий виступ є необхідною рекламою експертного центру. Але це ж веде до перетворення центру в PR-структуру, яка від імені незалежної дослідницької організації проводить іноді навіть агресивну публічну політику своїх замовників. Це дезавує саме розуміння ролі і місця експертного центру як в поглядах суспільства, так і держави, і, в кінцевому підсумку, ускладнює вироблення оптимальних управлінських рішень.

Третя небезпека пов'язана з роботою центрів на ринок інтелектуальних розробок щодо рішення окремих вузьких проблем вибору стратегії і тактики політичної або бізнес-поведінки. Дослідницька робота з конкретних проблем сприяє фінансовій успішності центру, що дозволяє йому акумулювати необхідний власний капітал для реалізації більш широких дослідницьких програм. Але якщо експертний центр стане орієнтуватися виключно на комерційні проекти, то він вже не зможе в повній мірі називатися фабрикою думок, визначальним критерієм роботи якої є наявність власних дослідницьких розробок з проблем державного або громадського розвитку.

По-четверте, суттєвою загрозою для “фабрик думок” є зайва академічність і відстороненість від практики прийняття найважливіших публічних рішень. За таких умов “фабрика думок” може опинитися в “пастці” марності її дослідних розробок, якщо проведений аналіз не підкріплений конкретними рекомендаціями і чітким планом дії⁷.

Успішність уникнення окреслених загроз дозволяє “фабрикам думок” знайти оптимальну нішу між роботою по державним і комерційним замовленням, з одного боку, і об'єктивною академічністю – з іншого. Успішність “фабрик думок” і не викривлення суті їх роботи багато в чому залежить від стабільного еволюційного розвитку взаємовідносин між державою, бізнесом, суспільством та експертним співтовариством. Тобто, розглядаючи “фабрики думок”,

важливо враховувати, що вони існують тільки в країнах з усталеними традиціями чотирьохсторонньої взаємодії держава-бізнес-суспільство-експерт.

О. Сунгуров виокремлює наступні можливі проблеми, що можуть стати на шляху розвитку АЦ:

1) зміни політичного керівництва країни, регіону або міста (такі зміни можуть бути особливо критичними для тих АЦ, які в своїй роботі досить сильно орієнтувалися на конкретні політичні фігури, і з виходом останніх з політичної сцени можуть втратити своїх покровителів і замовників;

2) зміни в ступені актуальності тих чи інших проблем публічної політики (такі зміни будуть особливо небезпечні для вузькоспеціалізованих АЦ; спосіб подолати цю небезпеку – працювати не над однією, а над спектром проблем);

3) фінансова нестабільність (спосіб подолання – диверсифікація джерел фінансування)⁸.

Дж. МакГанн зазначає, що в останні роки спостерігається скорочення кількості створюваних АЦ. Серед причин подібної ситуації вчений називає:

1) у багатьох країнах політичне середовище і державне регулювання стали більш ворожими до аналітичних центрів та НУО;

2) скорочення фінансування політичних досліджень державними і приватними донорами;

3) тенденція державних і приватних донорів до фінансування короткострокових окремих проектів, а не ідей та інститутів;

4) недостатньо розвинені інституційні можливості і нездатність адаптуватися до змін;

5) зростання конкуренції з боку правозахисних організацій, комерційних консалтингових компаній, юридичних фірм та цілодобових електронних ЗМІ;

6) деякі інститути, виконавши свої завдання, припиняють діяльність.

Головні глобальні тренди з якими зіштовхуються сучасні АЦ:

1) глобалізація та невдоволення нею; 2) руйнівні наслідки розвитку

технологій; 3) орієнтація на короткострокові цілі; 4) зростання політичної поляризації; 5) запит на дії, а не на ідеї; 6) прискорення політичних процесів та інформаційних потоків; 7) “політичні цунами” – неконтрольовані, бурхливі соціальні вибухи; 8) поширення популістських, анархістських та анти-елітних інтернет-рухів (“has-tivism”).

Дж. МакГанн зазначає, що АЦ як і раніше, працюватимуть у середовищі, сповненому напруги і розламів. Для того, щоб успішно орієнтуватися в ньому, вони повинні розуміти загрози і можливості, з якими стикаються всі організації, засновані на знаннях, і адаптуватися до нових вимог ринку. Також, на думку дослідника, АЦ повинні: проводити дослідження найвищої якості, своєчасні і доступні для політиків, ЗМІ та громадськості; мати адекватний аналіз, у потрібний момент, у правильному форматі; адаптуватися до зростаючого попиту на швидкі дані і аналіз (АЦ до такого прискорення, а також до тих інформаційних лавин, які ведуть за собою зміни у технологіях⁹.

Таким чином, основними тенденціями розвитку аналітичних центрів є: 1) транснаціоналізація – робота АЦ поза прив’язкою до національної тематики і замовлень; 2) формування мережевих об’єднань аналітичних центрів, особливо за допомогою Інтернету за допомогою яких здійснюється обмін інформацією, спільне виконання політичних замовлень, створення колективних пропагандистських ресурсів, тематичний розподіл праці, координація роботи, узгодження ідейно-політичних позицій; 3) зміна акценту їх роботи з дослідження й надання політико-нейтральних рекомендацій на адвокацію (пропаганди) певних ідей та поглядів (або свого продукту); 4) зниження темпів створення аналітичних центрів в світі при нарощуванні їх загальної значимості як суб’єктів формування публічної політики.

Визначивши основні тенденції розвитку сучасних аналітичних центрів, перспективами подальших розвідок у напрямі їх дослідження є аналіз технологій та методів їх роботи, вивчення впливу аналітичних центрів на політичний процес, а також розгляд проблеми ефективності їх діяльності.

1. *Филиппов В.А.* Аналитические центры – стратегический интеллектуальный ресурс. Москва: ЛЕНАНД, 2007. С. 45. 2. *Rich A.* Think tanks, public policy and the politics of expertise. Cambridge; New York: Cambridge Univ. Press, 2004. P. 204. 3. *Филиппов В.А.* Цит. работа. С. 42-47. 4. *Rich A.* Op. labor. P. 205-2106. 5. *Ibid.* P. 216-2176. 6. *McGann J. G.* 2016 Global Go To Think Tank Index Report. URL: http://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1011&context=think_tanks 7. *Костылев Е.В.* Зарубежные и отечественные мозговые центры // Гуманитарная наука и идеология. Гуманитарные науки как фарисейские мысли: материалы научного семинара. Москва, Научный эксперт, 2007. Вып. №2. С. 234-332. 8. *Сунгуров А.* Фабрики мысли: первое приближение к анализу зарубежного опыта // Фабрики мысли и Центры публичной политики. Международный и первый российский опыт / под ред. А.Ю. Сунгурова. Санкт-Петербург: Норма., 2002. С. 36; 9. *McGann J. G.* Op. labor.

Petrenko Igor. The main trends on think tank's development

The main tendencies of modern think tanks' functioning are development in the article. In particular: 1) transnationalization – the think tanks' activity beyond the attachment to national topics and orders; 2) the formation of networking of think tanks, especially through the Internet, through which information is exchanged, the joint execution of political orders, the creation of collective advocacy resources, thematic division of labor, coordination of work, harmonization of ideological and political positions; 3) changing the focus of the work of think tanks on research and providing policy-neutral recommendations for the advocacy (propaganda) of certain ideas and views (or their product); 4) reduction of the pace of creation of think tanks in the world with the increase of their general significance as subjects of the formation of public policy are analyzed.

The main threats which think tanks are faced are: 1) the permanent crisis in the development of the expert community – the analytical center is constantly tempted to become a structure that positions itself as an independent expert organization, and in reality is a peculiar lobbyist structure, developing the recommendations for the government that are beneficial to their sponsors; 2) active participation of think tanks in the process of influencing public space – this may lead to the transformation of the analytical center into a PR structure, which, on behalf of an independent research organization, sometimes conducts an aggressive public policy for its customers;

3) the activity of analytical centers on the market of intellectual development in addressing certain narrow problems of choosing a strategy and tactics of political or business behavior, which can deprive the analytical center of its own research on state or community development issues; 4) excessive academic and detachment from the practice of making the most important public decisions – the think tank can be "trapped" in the futility of its research development, if the analysis is not supported by specific recommendations and a clear plan of action.

Modern problems encountered by modern think tanks are: 1) globalization and dissatisfaction with it; 2) devastating effects of technology development; 3) focus on short-term goals; 4) the growth of political polarization; 5) request for action, not an idea; 6) acceleration of political processes and information flows; 7) "political tsunami" – uncontrolled, violent social explosions; 8) the spread of populist, anarchist and anti-elite Internet movements ("hactivism").

The reduction in the number of created think tanks can be explained by the fact that: 1) in many countries, the political environment and state regulation have become more hostile to think tanks and NGOs; 2) reduction of funding of political studies by public and private donors; 3) the tendency of public and private donors to finance short-term individual projects, not ideas and institutions; 4) insufficiently developed institutional capacity and inability to adapt to change; 5) increased competition from human rights organizations, commercial consulting companies, law firms and round-the-clock electronic media; 6) some institutions, having completed their tasks, cease their activities.

Keywords: think tank, public policy, transnationalization, network associations, advocacy.

Э. АМИРОВ

ВОСПРОИЗВЕДЕНИЕ ИСТИННОЙ ИСТОРИИ КАВКАЗСКОЙ АЛБАНИИ И ЕЕ ПРАВИТЕЛЕЙ ЭПОХИ МУСУЛЬМАНСКОГО ВЛАДЫЧЕСТВА (704-821)

На основе систематизации научных исследований осуществлена попытка реконструкции истории Кавказской Албании и ее правителей в период мусульманского владычества (704–821 гг.). Изобличаются попытки современных фальсификаций исторической действительности.

Ключевые слова: историческая память, албанистика, политическая история, албанская государственность.

Аміров Е. Відтворення істинної історії Кавказької Албанії та її правителів епохи мусульманського панування (704-821)

На основі систематизації наукових досліджень здійснено спробу реконструкції історії Кавказької Албанії та її правителів у період мусульманського панування (704–821 рр.). Викриваються спроби сучасних фальсифікацій історичної дійсності.

Ключові слова: історична пам'ять, албаністика, політична історія, албанська державність.

Amirov Eldar. Reproduction of the true history of Caucasian Albania and its rulers of the era of Muslim rule (704–821)

On the basis of the systematization of scientific research, an attempt was made to reconstruct the history of Caucasian Albania and its rulers during the period of Muslim domination (704–821). The attempts of modern falsifications of historical reality are being exposed.

Keywords: historical memory, Albanistics, political history, Albanian statehood.

Уважаемый ученый, исследователь малоизвестных страниц истории академик Рамиз Мехтиев справедливо заметил: «Историческая память – это и свет, и тени прошлого, народные обретения и потери, его страдания и радости. Невольно приходишь к этой мысли при размышлениях об истории Азербайджана. Она отличается причудливым характером национально-государственных трансформаций, важнейшим из пластов которой является рождение, развитие и уход с исторической сцены Кавказской Албании»¹. Наследие последней во всех отношениях, в том числе и с точки зрения традиций государственности и судьбы христианства составляет яркую страницу доисламской истории Азербайджана и всего Кавказа. За прошедшее время для освещения важнейших страниц албанской истории, как зарубежными, так и азербайджанскими историками и востоковедами сделано очень многое. В этом отношении нельзя не отметить ценный вклад, внесенный в развитие албанистики такими известными исследователями как К.В. Тревер, З.М. Буниатов, В.Ф. Минорский, Ф. Мамедова, К. Алиев, Т.И. Тер-Григорян и др. Труды этих ученых, вне всякого сомнения, служат своеобразным путеводителем для каждого, чьи взоры и интересы обращаются к албанскому прошлому.

Однако, наряду со всеми достижениями, перед албанистикой продолжают оставаться важнейшие научные цели и задачи, которые ждут своего скорейшего решения. Еще очень многие страницы албанской истории и культуры не освещены должным образом и требуют к себе более пристального и системного внимания. К числу таких важных вопросов относится судьба албанской государственности в эпоху арабского владычества в северном Азербайджане, или Арране, как его традиционно именует большинство средневековых мусульманских географов и историков.

Говоря об изучении истории албанской государственности периода арабо-мусульманского владычества на Кавказе, необходимо отметить, что в трудах большинства албановедов, она завершается описанием политических событий, относящихся к периоду правления великого князя Джаваншира (642–681) – одного из самых выдающихся государственных деятелей и военачальников доисламского Азербай-

джана, представителя правящей династии Михранидов (630-822) и его преемника – Вараз-Трдата (680–699 и 705–709 гг.).

Согласно уже укоренившейся среди историков точки зрения, 704 год, – когда арабы в качестве пленника увезли с собой в Сирию великого князя Албании Шеройэ (Шеро), захватившего в 699 году власть в стране, пользуясь почти пятилетним отсутствием Вараз-Трдата, пребывающего все это время в почетном плену у византийцев, – считается датой заката албанской государственности. Даже возвращение Вараз-Трдата из византийского плена, по мнению историков, не оказалось достаточным для исправления безнадежного положения Кавказской Албании. Несмотря на все отчаянные действия, предпринятые им, Михранидам не удалось отстоять даже свой внутренний суверенитет. Впоследствии, начиная с 705 года, Албания, лишённая даже формальных атрибутов государственности, превращается в одну из многочисленных окраин Халифата, где на смену местным правителям приходят арабские наместники. Соответствующие умозаключения из трудов ряда известных исследователей Кавказской Албании не позволят мне быть голословным:

«Шеройэ недолго продержался в положении великого князя Албании. В 704 году арабы увели его в Сирию. В 705 году при вторичном воцарении Юстиниана II был освобожден Вараз-Трдат. Вернувшись из Константинополя в Албанию, Вараз-Трдат полностью принимает подданство арабов. С этого времени Албания фактически и юридически полностью попадает под ярмо арабов. После Вараз-Трдата Албанией правили арабские эмиры» (Ф. Мамедова)².

«В 705 году арабы, в свою очередь, захватили Албанию, увели в Сирию албанского князя Широэ, последнего князя из династии Михранидов. После него Албанией правили уже арабские эмиры. Окончательное подчинение Албании произошло в 30-х годах VIII века, когда Мерван ибн Мухаммед, впоследствии Мерван II, подверг Армению и Албанию такому опустошению и население такому истреблению, что борьба армян и албанов за свою независимость была приостановлена на долгие годы». (К.В. Тревер)³.

«Возвращение в 704 г. после пятилетнего плена в Албанию ее правителя Вараз-Трдата не сумело предотвратить распад страны, находившейся во все более зависимом положении. Ухудшение обстановки в стране способствовало ужесточению силовой политики Халифата в связи с возобновлением арабо-византийских войн. Ряд албанских князей, попавших в составленный для халифа особый список подозрительных и неблагонадежных лиц, были схвачены и отправлены в Дамаск. Непосредственное управление страной сосредоточилось в руках халифского наместника, а князь и католикос Албании, превратившиеся в советников наместника, были лишены каких-либо прав на принятие самостоятельных решений. Итак, с 705 г. Албания, утратив свою политическую самостоятельность теряет и свой вассалитет и переходит в полное подчинение арабов, именуясь отныне вилайетом Арран» (З.М. Буниятов)⁴.

«В том же году (704 г.) был схвачен албанский князь Шеро и доставлен в область Тарон к арабскому командованию и оттуда увезен в Сирию со своими азатами» (Т.И. Тер-Григорян)⁵.

Повествование об албанской государственности у большинства албановедов находит свое продолжение уже с 20-х годов IX столетия, точнее с деятельности Сахля ибн Сунбата, крупного албанского феодала из влиятельного рода Араншахиков⁶. Следовательно, промежуточный этап между пленением Шеро и возвышением Сахля ибн Сунбата, длившийся около 120 лет просто обходится молчанием.

И это происходит, несмотря на то, что источники, в том числе и основной первоисточник албановедов, хроника албанского летописца Моисея Каланкатуйского «История Албании», предоставляют исследователям определенную информацию, как о событиях указанного времени, так и сообщает имена некоторых албанских правителей той эпохи. Так, например, из источников мы узнаем, о том, что после смерти Вараз-Трдата, арабы, с трудом взявшие верх по итогам двухлетней кровопролитной войны над хазарами, в 711 году возводят на албанский престол великого князя Джеваншира II (711–725 гг.), который также происходил из дома Михранидов. Его трон в свою очередь унаследовал сын покойного Вараз-Трдата –

Вардан, подобно своему отцу долгое время пребывавший в византийском плену. Далее албанская корона переходит Нерсеху, сыну Вардана, который в народе прославился своей жестокостью⁷.

Аббасиды (750–1258), сменившие в середине VIII столетия в халифате Омейядов (661–750) резко изменили свою административную политику в отношении завоеванных территорий. Отстранив от дел представителей местных царских фамилий, Аббасиды предпочитали внедрять на местах прямую форму правления, и Албания в этом плане не составила исключения. В результате Михраниды оказываются не у дел, и такая ситуация продолжается до начала IX века, когда представителей этой династии, с одобрения правящих кругов Халифата, вновь восстанавливают в правах великих князей Албании⁸. Михраниды продолжают оставаться правящей албанской фамилией до 821 года. В этом году в Карабахе был убит последний представитель Михранидов Вараз-Трдат III, после чего и начинается возвышение Сахля ибн Сунбата и Араншахиков⁹.

Обывателя, незнакомого с первоисточниками и альтернативными исследованиями, вышеуказанная формулировка вопроса, то есть полное молчание о длительном периоде албанской государственности, с легкостью может подвести к такому ошибочному мнению, что Вараз-Трдат и Шероие (Шеро) были последними местными христианскими правителями Кавказской Албании, и после них династия Михранидов, вместе с албанской государственностью, навсегда канули в лету. Можно допустить мысль о том, что албанская государственность, утратившая после смерти Джеваншира свой прежний авторитет и значение, никогда и не представляла особого интереса для исследователей. Действительно, Албания вынужденная уже при преемнике Джеваншира – Варазе-Трдате платить одновременно дань как византийцам и хазарам, так и арабам, пыталась удерживать свои позиции, но за короткое время лишилась фактического контроля над значительной частью своих областей. Не случайно востоковед В.Ф. Минорский в своем известном труде «История Ширвана и Дербента» оценивает положение страны в годы правления Вараз-Трдата, как критическое:

«Тот факт, что Михранид Вараз-Трдат, умерший в 705 году платил ежегодную дань одновременно хазарам, арабам и грекам, свидетельствует о том, как неустойчиво было положение в стране на рубеже VIII в. Власть «царей» Аррана ограничивалась внутренними делами и лишь в пределах южного берега Куры»¹⁰.

Правы и те, кто видят в Шеройэ последнего реального сюзерена христианской Албании. Ведь неоспорим тот факт, что после насильственного отстранения Шеройэ албанам не предоставлялась возможность самостоятельно выбрать себе царей. Все албанские князья восходили на трон с прямого согласия мусульманских властей. Неоспорим и тот факт, что за длительный период арабского правления масштабы Кавказской Албании уменьшились до уровня мелких феодальных княжеств, а ее государственность обрела исключительно локальный характер. Однако, при всем этом, утверждения о полном и окончательном упразднении албанской государственности в эпоху халифата не соответствуют действительности. При арабах албанская государственность со всеми ее формальными атрибутами, и с небольшими перерывами, смогла удержаться на политической арене Азербайджана. Наряду с этим, указанный период албанской истории богат на драматические события, интриги и потрясения, объективное изучение которых может пролить свет на многие важнейшие этнополитические процессы, повлиявшие на дальнейший ход азербайджанской истории.

Из-за отсутствия соответствующих исследований отечественных авторов, в поиске сведений о событиях этого времени, нам часто приходится обращаться к работам армянских авторов, значительное количество которых, к несчастью для научной общественности, пронизаны шовинизмом и сопровождаются многочисленными искажениями и очевидными попытками всячески присвоить себе богатейшее историческое наследие кавказских албан. К таким работам, например, можно отнести монографию Г.С. Свазяна «История страны Алуанк» (с древнейших времен по VIII век) и небольшую статью другого известного армянского историка С.Т. Еремяна «Албания в период арабского владычества»¹¹.

Идеологическая и политическая ангажированность этих авторов заставляют исследователей использовать их работы с предельной осторожностью, отчищать исторические факты от их идеологических оболочек и подвергать тщательному анализу каждое умозаключение. Ибо, как уже было отмечено, на страницах этих работ все факты и суждения подстроены под очевидное стремление авторов выдать албанское наследие за неотъемлемую часть армянской истории. В них албаны, – имеющие совсем иную этническую принадлежность, свои резко отличающиеся от армянского язык и письменность, свою апостольскую церковь, – последовательно выдаются за армянскую народность. Об Албании же в свою очередь говорится как об одной из провинций некогда великой и единой Армении, что, естественно, не имеет ничего общего с научными фактами и здравым смыслом.

Для исторической справки важно отметить, что тенденция армянизации всего албанского наследия в армянской историографии сложилась постепенно. Возникла она в конце XVIII – начале XIX столетий, в качестве официальной позиции армянской исторической школы она была окончательно оформлена уже в советскую эпоху усилиями историков-шовинистов, среди которых был и сам вышеупомянутый С.Т. Еремян¹². А в самый разгар армяно-азербайджанского конфликта в Нагорном Карабахе – стремление отрицать и присваивать себе историческое прошлое и культурное достояние Азербайджана. Исходя из этого, академик Рамиз Мехтиев пишет: «В стремлении подчинить науку мифам и поставить ее на службу внешнеполитическим целям армянская историческая наука порой доходит до полнейшего абсурда. Так, до начала армяно-азербайджанского, нагорно-карабахского, конфликта армянские историки не очень оспаривали вхождение Арцах в состав Кавказской Албании и факт наличия в прошлом албанского населения этой области. Все изменилось с возникновением движения «миацум». Ереванские горе-историки сперва заняли позицию отрицания самого существования в античную и раннесредневековую эпоху государства Кавказская Албания и албанцев. Некоторые из них даже

сравнивали ее с мифической Атлантидой. Этим они поставили себя в незавидное положение в академических кругах и превратились в объект насмешек со стороны серьезных ученых. Выйти из неловкой ситуации идеологи «миацума» решили оригинальным образом: признав неопровержимость факта существования Кавказской Албании, слегка «подправили» ее границы, установив ее по реке Кура, то есть аккуратно до того места, до которого простирались их экспансионистские аппетиты»¹³.

Конечно, за прошедшее время в албанистике прояснилось очень многое, и сегодня у большинства серьезных и объективных исследователей существование отдельного албанского народа и албанской государственности не вызывает ни малейшего сомнения. Поэтому нет никакого смысла терять время и силы, комментируя выдумки армянских историков на этот счет. Однако, несмотря ни на что, идеологи армянского шовинизма не оставляют попыток присвоить себе христианскую историю и культуру Азербайджана, как доисламской эпохи, так и периода арабо-мусульманского господства. Известный азербайджанский историк, один из признанных знатоков древнего Востока, академик Играр Алиев пишет, что в современной армянской историографии выдуманы даже особые термины для обозначения исторической албанской территории – «Восточный край Армении», «Глубинная Армения» и т.д.: «Побасенки раннесредневековых армянских авторов относительно величия «Великой Армении», будто включавшей в себя не только Нагорный Карабах, но и чуть ли не всю Кавказскую Албанию, в свое время подхваченные мхитаристами своеобразные великодержавно-шовинистические разглагольствования о «Восточном крае Армении», «Северо-Восточном крае Армении», «Армении глубинной», «Агванском крае» (такими эпитетами награждают армянские фальсификаторы суверенное Албанское царство, просуществовавшее около одного тысячелетия), как это ни печально, сознательно поддерживается и культивируется современными армянскими авторами. ...Эта точка зрения была заложена еще в XVIII–XIX вв., но концептуально была «закреплена» уже в советское время в трудах

ряда армянских авторов, таких как С.Т. Еремян, таких, ничем не брезговавших, так сказать, «радикалов», как например, А. Мнацаканян, Б. Улубаян, Ш. Смбатян и другие»¹⁴.

Столь настырные и агрессивные попытки шовинистически настроенных армянских историков, вооружившихся фальсификациями и вымыслами, не могут и не должны оставлять равнодушными как азербайджанцев, так и все мировое сообщество, особенно христианский мир. Да, безусловно, именно азербайджанцы являются потомками и наследниками кавказских албан, и судьба духовно-культурного и политического наследия Албании, – значительная часть которого на протяжении последних двух столетий была уничтожена и присвоена армянскими националистами и идеологами, – (кстати, не без помощи царизма) больше всего должна волновать их. Христианский мир, в свою очередь, не должен забывать тот факт, что Албанская Апостольская Церковь является первой духовной организацией в истории всего Кавказа. Первый христианский храм на Кавказе, согласно первоисточникам, был основан учеником апостола Тадеуса Елисеем именно в Албании, в местечке Киш (Шекинский район Азербайджанской Республики), которую впоследствии именовали «матерью всех албанских церквей».

С точки зрения изучения объективной истории Албанской Апостольской Церкви и правильного понимания исторических предпосылок последующей деэтнизации, в том числе и арменизации албан, политические процессы VIII-IX столетий, имеют исключительное значение. Анализ работ армянских авторов, наглядно демонстрирует, что очень многие их манипуляции и искажения вокруг албанской церкви и всего албанского наследия, связаны с этим малоизученным и слабоосвещенным периодом. В силу перечисленных причин вопросы албанской истории эпохи арабомусульманского господства не должны сходить с повестки азербайджанской и зарубежной исторической науки.

1. *Мехтиев Р.Э.* Нагорный Карабах: история, прочитанная по источникам. Москва, 2014. С. 43. 2. *Мамедова Ф.* Политическая история и историческая

география Кавказской Албании. Баку: Элм, 1986. С. 213. **3.** *Тревер К.В.* Очерки по истории и культуре Кавказской Албании. Москва-Ленинград: Изд-во Академии наук СССР, 1959. С. 107. **4.** *Буниятов З.М., Велиханлы Н.М.* Политическая, социально-экономическая и культурная история Азербайджана во второй половине VII – XIII вв. // История Азербайджана с древнейших времен до начала XX в. / под редакцией И. Алиева. Баку, 1995. С. 194. **5.** *Тер-Григорян Т.И.* Азербайджан в период III–VII вв. НАИИ НАН Азербайджана инв. №1299. С. 102. **6.** *Мамедова Ф.* Кавказская Албания и албаны. Баку, 2005. С. 391; *Минорский В.Ф.* История Ширвана и Дербента X–XI веков. Москва: Изд- Восточной литературы, 1963. С. 30; *Bünyadov Z.* Azərbaycan VII–IX əsrlərdə. Bakı, 1989, səh. 176–181. **7.** *Связян Г.С.* История страны Алуанк (с древнейших времен по VIII век). Ереван, 2009. С. 269. **8.** Там же. С. 269–270. **9.** *Мамедова Ф.* Кавказская Албания и албаны. Баку, 2005. С. 391; *Минорский В.Ф.* Цит. работа. С. 30; *Связян Г.С.* Цит. работа. С. 270; *Qeybullayev Q.* Qarabağ (Etnik və siyasi tarixinə dair). Bakı, 1990, səh. 219. **10.** *Минорский В.Ф.* Цит. работа. С. 29–30. **11.** *Еремян С.Т.* Албания в период арабского владычества // Очерки истории СССР (III–IX вв.) / отв. ред. Б.А. Рыбаков. Москва, 1958. С. 530–536. **12.** *Алиев И.* О некоторых вопросах этнической истории азербайджанского народа (Ответы моим критикам). Баку, 2002. С. 355. **13.** *Мехмиев Р.Э.* Цит. работа. С. 63. **14.** *Алиев И.* Цит. работа. С. 354–355.

Amirov Eldar. Reproduction of the true history of Caucasian Albania and its rulers of the era of Muslim rule (704–821)

On the basis of the systematization of scientific research, an attempt was made to reconstruct the history of Caucasian Albania and its rulers during the period of Muslim domination (704-821). The attempts of modern falsifications of historical reality are being exposed.

The legacy of medieval Albania as an integral part of the evolution of the peoples of the Caucasus from the standpoint of the traditions of statehood and the fate of Christianity is a striking page of the pre-Islamic history of Azerbaijan. Over the years, much has been done to highlight the most important pages of Albanian history, both foreign and Azerbaijani historians and orientalists. However, along with all the achievements, the most important scientific goals and tasks that are waiting for their prompt decision remain urgent. Many more pages of Albanian history and culture

are not adequately covered and require closer and more systematic attention. Among such important issues is the fate of Albanian statehood in the era of Arab rule in northern Azerbaijan. At that time, all Albanian princes ascended the throne with the direct consent of the Muslim authorities. It is also indisputable that during the long period of Arab rule, Albania's scales have declined to the level of small feudal principalities, and its statehood has acquired an exclusively local character. However, with all this, the allegations of the complete and final abolition of Albanian statehood in the era of the caliphate are untrue. With the Arabs, the Albanian statehood, with all its formal attributes, and with small interruptions, managed to hold onto the political arena of Azerbaijan. Along with this, this period of Albanian history is rich in dramatic events, intrigues and upheavals, the objective study of which can shed light on many of the most important ethnopolitical processes that influenced the further course of Azerbaijani history.

Due to the lack of appropriate research by Russian authors, in search of information about the events of this time, we often have to turn to the works of Armenian authors, a considerable number of which, unfortunately for the scientific community, are permeated with chauvinism and are accompanied by numerous distortions and obvious attempts to appropriately grab the richest historical heritage of the Albanian people. The ideological and political engagement of these authors forces researchers to use their work with utmost caution, to clean out historical facts from their ideological shells and subject each analysis to careful analysis.

The persistent and aggressive attempts of chauvinist Armenian historians armed with falsifications can not and should not leave indifferent both the Azerbaijanis and the entire world community, especially the Christian world. The analysis of the works of Armenian authors demonstrates that many of their manipulations and distortions around the Albanian church and the entire Albanian heritage are connected with this little studied period, which stimulates the increased attention to it of Azerbaijani and foreign historical science.

Keywords: historical memory, Albanistics, political history, Albanian statehood.

Л. В. ДІДУХ

**ДО ПИТАННЯ ПРО ВИНИКНЕННЯ ТЕХНОКРАТИЗМУ
ЯК НАПРЯМУ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ:
ПРОМИСЛОВО-НАУКОВЕ СУСПІЛЬСТВО
К. А. СЕН-СІМОНА**

Аналізуються теоретичні розробки К.А. Сен-Сімона у контексті його впливу на формування технократизму як напрямку політичної думки. Досліджуються основні технократичні аспекти проекту промислово-наукового суспільства, особливості трактування мислителем проблем взаємовпливу наукових та політичних перетворень. На основі комплексного аналізу концепції К.А.Сен-Сімона, автором відстоюється думка про недоречність іменування його доктрини як власне технократичної.

Ключові слова: технократизм, наукова революція, політична революція, промисловець, промислово-наукове суспільство.

Дідух Л. В. К вопросу о возникновении технократизма как направления политической мысли: промышленно-научное общество К.А. Сен-Симона

Анализируются теоретические разработки К.А. Сен-Симона в контексте его влияния на формирование технократизма как направления политической мысли. Исследуются основные технократические аспекты проекта промышленно-научного общества, особенности обоснования взаимовлияния научных и политических превращений. На основании комплексного анализа концепции К.А. Сен-Симона, автором отстаивается мысль о несостоятельности именованя его доктрины как собственно технократической.

Ключевые слова: технократизм, научная революция, политическая революция, промышленник, промышленно-научное общество.

Didukh Liliya. On the question of origin the technocracism as the direction of political thought: the industrial-scientific community by Henri de Saint-Simon

The article is devoted to the theoretical developments of Henri de Saint-Simon analyzed in the context of its impact on the formation of technocracism. The basic technocratic aspects of the project of industrial-scientific society, especially the problems of interpretation the mutual connections of scientific and political transformations are explored. Based on a comprehensive analysis of the conception of Henri de Saint-Simon, the author advocates the idea of inappropriateness naming the thinker's doctrine as technocratic.

Keywords: *technocracism, the scientific revolution, political revolution, industrialist, industrial-scientific community.*

В рамках досліджень технократичних теорій, науковці акцентують увагу на тому, що ці ідеї мають глибоке історичне коріння, але власне технократизм як напрям суспільно-політичної думки пов'язують із ХХ століттям. Так, «батьком» технократизму називають Т.Веблена, проте значне місце у формуванні цієї доктрини відводять мислителям попередніх століть, зокрема К.А. Сен-Сімону. В той же час, серед дослідників є інша точка зору, наприклад В.А. Копилов у своїй статті «Технократія: пошуки соціального ідеалу в проблемному полі технологічного детермінізму (початок шляху)» висловлює думку, що «існують необхідні і достатні передумови стверджувати, що саме Сен-Сімон став основоположником технократизму»¹. Але навіть враховуючи те, що побудований Сен-Сімоном проект розвитку суспільства справив визначний вплив на майбутній розвиток технократизму, однією із ключових причин існуючих розбіжностей у трактуванні ролі мислителя на етапі розбудови нового напрямку політичної думки, є відсутність систематизованих та чітко визначених пояснень у науковій літературі стосовно недоцільності розгляду його концепції як першої власне технократичної. Тому метою статті є аналіз політичних поглядів Сен-Сімона в контексті розгляду його концепції як однієї з головних теоретичних засад формування технократизму.

Один із дослідників творчості Сен-Сімона, В.П. Волгін, головною новизною ідейної спадщини мислителя називає те, що він «врахував два найбільші перевороти кінця XVIII і початку XIX століть: французької революції і промислового перевороту- політичної та економічної перемоги буржуазії»². Власне, взаємозв'язок промислових та політичних перетворень, розглянутий через призму детермінізму, керівного принципу наукової методології, що абсолютно беззаперечний в області фізичних наук, який також має застосовуватись до аналізу явищ соціальних, прослідковується в усій творчості Сен-Сімона.

Твори Ньютона, Локка, Декарта, Дідро, а також інших світил науки і філософії, справили значний вплив на формування світоглядних установок мислителя. Врешті, він обирає власний шлях дослідження – фізико-політичний метод. Уже у «Нарисі науки про людину» Сен-Сімоном обґрунтовується ідея про взаємообумовленість наукових та політичних революцій, які, на думку мислителя, чергуються між собою та виступають одні для інших то причиною, то наслідком. Проте і сама суть науки та її прогресу тісно пов'язана із розвитком релігії, адже для філософа всі «системи релігії, загальної політики, моралі, народної освіти суть не що інше, як застосування системи ідей, або, можна сказати, це система мислення, що розглядається з різних сторін»³. Загальна політика при цьому розглядається не у вузькому значенні, для Сен-Сімона вона також включає релігійну систему і організацію духовенства. Обумовлюється це тим, що шлях людства від ідолопоклонства, через політеїзм, до теїзму супроводжувався синкретизмом існування релігії, науки та політики. Чи не найяскравішим прикладом Сен-Сімон називає «корпорацію єгипетських вчених»⁴, яка виконувала обов'язки жерців та володіла необмеженою політичною владою.

Проте, як уже зазначалось вище, із розвитком релігійних уявлень, відбувались докорінні зрушення в науковій картині світу, які обумовлювали відповідні трансформації політичних порядків. Про них Сен-Сімон пише наприкінці «Нарисів...» під заголовком «Лист до фізіологів». Обґрунтуванням поглядів мислителя слугує

аналіз тенденцій історичного розвитку, точкою відліку слугує XV століття. Так, Сен-Сімон починає будувати логічну лінію із наукового перевороту, який здійснив Коперник. Коперник не лише перевернув картину світобудови, в якій Земля перестала бути центром Всесвіту, він підірвав всю будову християнської релігії. Одним із наслідків цього стала революційна зміна політичної системи Європи, здійснена Лютером. Останній послабив політичний зв'язок європейських народів. Далі мала місце наступна наукова революція, яка пов'язана насамперед з іменами Бекона та Галілея, одним із найяскравіших наслідків котрої стала політична революція в Англії. Після появи наукових робіт Ньютона і Локка, їх ідеї підхоплюють Енциклопедисти, що відстоюють ідеї про кращу політичну організацію, які пізніше знайдуть відображення в подіях Французької революції. Враховуючи означену направленість історичного процесу, Сен-Сімон передрікає, що на черзі науковий переворот, який неодмінно перетече у наступні політичні революції.

В «Роботі про всесвітнє тяжіння» він зазначає, що «нова політична система в Європі стане наслідком нової філософії, що базуватиметься на ідеї всесвітнього тяжіння»⁵. Всесвітнє тяжіння у мислителя, в даному контексті, пов'язане насамперед із уже згаданою ідеєю детермінізму. Характер детермінізму окреслюється чіткіше в контексті теорії промислової організації суспільно-політичних процесів, запропонованої Сен-Сімоном.

Аналізуючи реальність, яка сформувалась у тогочасній Франції, мислитель приходить до висновку, що роль промисловості і надалі буде зростати, «лише в промислових ідеях потрібно шукати спасіння і припинення революції»⁶. Промисловий клас повинен оволодіти суспільством, а політика має стати «наукою про виробництво, тобто наукою, яка ставить собі за мету встановлення порядку речей, найбільш сприятливого всім видам виробництва»⁷. Завданням майбутніх урядів Сен-Сімон бачив не управління людьми, а усунення всього, що заважає корисним роботам, які складають промисловість. Окрім зменшення обов'язків, уряди також обмежувались у владних повноваженнях та фінансових ресурсах, які мали забезпечувати

лише виконання безпосередніх функцій. Новий загальний принцип політики полягатиме в тому, що правителі-лише адміністрація суспільства, зобов'язана керувати ним згідно з інтересами та волею підлеглих.

Базовою основою промислового режиму має бути встановлення права власності та положення про повагу до неї. Одним із варіантів його встановлення Сен-Сімон бачить шлях виборів: «промисловість, отримавши більшість на виборах, здобула б у найближчому часі більшість і в палаті громадян, яка володіє великою політичною силою»⁸. Проте існують сили, які стоять на заваді втіленню цінностей промисловців у функціонуванні всього суспільства, адже «інтереси промисловців явно протистоять інтересам військових та їх агентів юристів»⁹. Проте, в ранніх роботах мислителя, зокрема «Листах женевського жителя до сучасників», із положення про повагу до власності, витікали дещо відмінні висновки стосовно майбутньої соціально-політичної організації. Якщо Рада Ньютона проголошувалась верховною духовною владою (на противагу церковним інституціям), то світська влада в розробленому Сен-Сімоном проекті, передавалася власникам (незважаючи на численні ремарки стосовно освіченості власника, апелювання до раціональних начал у його діяльності), і лише пізніше центральною фігурою стає індустріал (*aux industriels*), промисловець.

На думку мислителя, насправді є та можуть бути лише дві системи соціальної організації, що дійсно відрізняються одна від одної: у політичній сфері - феодалська (військова) та промислова системи, в духовній - система вірувань та система позитивних доказів. У старій системі основними цілями політичного механізму були зміцнення позицій уряду та утвердження влади одних класів над іншими, з метою утримання суспільного порядку. Нова система повинна насамперед забезпечити складення «ясного та найбільш розумно комбінованого плану робіт, які повинні бути виконаними суспільством для поліпшення існування всіх його членів як в політичному, так і моральному відношеннях»¹⁰.

Незважаючи на те, що до часу написання Сен-Сімоном основних робіт, промисловці ще не виявили значної політичної активності, саме на них покладається відповідальність за правильне застосування отриманих наукових знань. Основою сучасних йому проблем, мислитель називає те, що соціальний устрій надає більшій увазі та впливу другорядній праці і навіть дозвіллю, аніж праці, яка приносить пряму користь. (Ці ідеї пізніше були розвинені Т. Вебленом, зокрема в його роботах «Теорія дозвільного класу» («The Theory of the Leisure Class») та «Інженери і система цін» («The Engineers and the Price System»)). Тобто промисловий клас, на думку Сен-Сімона, в сучасній суспільній організації посідає останнє місце.

В «Катехізисі промисловців» Сен-Сімон визначає промисловця як «людину, що працює для виробництва чи для доставки різним членам суспільства одного або декількох матеріальних засобів, які задовольняють їхні потреби чи фізичні схильності»¹¹. До класу промисловців, відповідно до цього визначення, відносяться землероби, ковалі, слюсарі, столярі, фабриканти, купці, перевізники, матроси торгового корабля - цей перелік широкий, але не вичерпний. Власне таке тлумачення промислового класу і є однією з ознак того, що Сен-Сімона не можна розглядати як засновника технократизму, а, скоріше, як одного із китів, на творчості яких сформувались базові положення цієї доктрини, представника «докласичного періоду»¹² розвитку технократичних концепцій.

Хоча Сен-Сімон зазначає, що політичне прагнення більшості суспільства полягає у тому, щоб найбільш обдаровані люди управляли якомога дешевше, м'якше, забезпечивши суспільний спокій, в його теорії прослідковується відбиток того часу - мислитель не може відмовитися повністю від монархічних елементів в управлінні державою. А.В. Левандовський зазначає, що Луї де Сен-Сімон насамперед «рояліст та аристократ»¹³, і це прослідковується в тій чи іншій мірі в усій його творчості, в тому числі пізнього періоду. В Продовженні брошури «Про Бурбонів та Стюартів», на думку мислителя, лише активне втручання виробників дозволить уберегти короля, як і цілу націю від нещастя. З іншої сторони, він зазначає, що саме ко-

ролівська влада була тією установою, яка слугувала точкою опори новаторам як в духовній, так і світській владі.

На його погляд «сучасне суспільство являє собою незвичайне явище: нація за сутністю промислова має уряд за сутністю феодалний»¹⁴, що у свою чергу породжує протиріччя між курсом уряду та прагненнями нації. Подібні протиріччя розглядають пізніше Веблен і Бьорнхем. Leisure class, юристи, військові, капітани бізнесу - коли ці групи, про які говоритимуть апологети технократизму ХХ ст., перебувають на політичній авансені, слід говорити, за Сен-Сімоном, про існування урядового чи військового режиму. Але після досягнення суспільством успіхів у позитивних науках та промисловості, повинен відбутися перехід до адміністративного або промислового режиму.

Одним із ключових досягнень Великої французької революції, на думку мислителя, є те, що вона зруйнувала рабство, яке століттями тяжіло над промисловим класом. Власне тому, порівнюючи англійську та французьку революції, Сен-Сімон стверджує, що перша «змусила дворян, юристів, військових та державних чиновників керувати справами нації в інтересах промисловості»¹⁵, друга ж зробила більше: вона знищила інститут дворянства та підкорює вищезначені класи велінням промисловців. Оскільки, на його погляд, революція ще не закінчилась, поки в доконаному вигляді про це ще не можна говорити, але кінець революції - справа найближчого майбутнього.

Якщо раніше в нації існувало лише два класи: клас керуючих та клас керованих, то утворення корпорації промисловців мало відмінну рису - від самого початку вони не прагнули ні панування, ні підкорення. Специфічними є і засоби, використання яких дозволить промисловцям прийти до влади - Сен-Сімон виступає противником насильницьких перетворень, які придатні «лише для того, щоб скидати та руйнувати»¹⁶, натомість використання мирних інструментів має творчу силу для побудови стабільних суспільно-політичних інституцій. Відповідно, промисловці покладатимуться на мирні засоби, зокрема переговори, докази та переконання. Але спочатку потрібно провести подальшу розробку а також поширення проми-

слової доктрини, яка б дозволила об'єднати зусилля індустріалів на шляху побудови нової суспільно-політичної системи. Системи, в яких на зміну управлінню людьми прийде адміністрація, управління речами. В такому суспільстві, що за характером буде виглядати як велика складна майстерня, політика стане наукою про виробництво. Політичне врядування, таким чином, відповідатиме формулі «Все через промисловість, все для промисловості».

Проект майбутнього суспільства, розроблений Луї де Сен-Сімоном, носить характер промислово-наукового. Промисловці на його погляд мають управляти державними справами, вчені - сприяти правильному поєднанню приватних інтересів з загальними, враховуючи актуальний прогрес знань. Оскільки філософія є наукою про загальні поняття, завдання філософів полягає в досягненні найкращої для даної епохи системи суспільного устрою, «щоб спонукати керуваних та керуючих прийняти її, щоб удосконалити її, оскільки вона здатна до вдосконалення, щоб відкинути її, коли вона дістанеться крайньої межі своєї досконалості, та побудувати із неї нову за допомогою матеріалів, зібраних вченими-спеціалістами в кожній окремій сфері»¹⁷. Відповідно, вони також мали долучитися до побудови індустріальної доктрини, яка приведе промисловців до рівних позицій у структурі державної влади.

Проте, як уже було зазначено раніше, незважаючи на окремі елементи технократичних ідей у творчості Сен-Сімона, його теорія несе в собі багато протиріч. Одним із ключових аспектів, який не дозволяє говорити про те, що відлік технократизму як напряму політичної думки можна вести від Сен-Сімона, окрім протиріч та недостатньої обґрунтованості деяких ідей мислителя, є широке трактування промисловців як класу. Окрім того, філософ розбудовує свій політичний проект без виключення із вертикалі управління монархічних елементів, що у свою чергу входить у протиріччя із загальною спрямованістю викорінення архаїчних, невідповідних актуальному стану розвитку знань. Тому вірним є бачення його як передвісника технократизму, адже багато ідей Сен-Сімона були переосмислені в ХХ столітті представниками нового напрямку *політичної думки*.

1. *Копьлов В. А.* Технократия: поиски социального идеала в проблемном поле технологического детерминизма (начало пути)// Гуманітарний часопис. 2006. №3. С. 12-22. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gumc_2006_3_4.pdf.
2. *Сен-Симон А.* Избранные сочинения / под ред. В. П. Волгина. Москва: Изд-во Академии НАУК СССР. Т. I / пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина. 1948. С. 8. 3. *Сен-Симон А.* Очерк науки о человеке // Избранные сочинения / под ред. В. П. Волгина. Москва: Изд-во Академии НАУК СССР. Т. I / пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина. 1948. С.149. 4. Там же. С.170. 5. *Сен-Симон А.* Труд о всемирном тяготении // Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина. Москва: Изд-во Академии НАУК СССР. Т. I / пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина. 1948. С. 212. 6. Там же. С. 314. 7. Там же. С. 333. 8. *Сен-Симон А.* Взгляд на собственность и законодательство // Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина. Москва: Изд-во Академии НАУК СССР. Т. I / пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина. 1948. С. 366. 9. Там же. С. 391. 10. *Сен-Симон А.* Продолжение брошюры «О Бурбонах и Стюартах» (О старой и новой политической системе)// Избранные сочинения / под ред. В. П. Волгина. Москва: Изд-во Академии НАУК СССР. Т. II / пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина. 1948. С. 107. 11. *Сен-Симон А.* Катехизис промышленников // Избранные сочинения; под ред. В. П. Волгина. Москва: Изд-во Академии НАУК СССР. Т. II / пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина. 1948. С. 121. 12. *Макеев С.В.* Технократические идеи и концептуальные построения в их историко-философском развитии. Москва: Изд-во МГОУ. 2006. С. 80. 13. *Левандовский А.П.* Сен-Симон. Москва: Молодая гвардия, 1973. С. 14. 14. *Сен-Симон А.* Рассуждения литературные, философские и промышленные // Избранные сочинения / под ред. В. П. Волгина. Москва: Изд-во Академии НАУК СССР. Т. II / пер. с фр. Л. С. Цетлина; вступ. статья В. П. Волгина. 1948. С. 273-363. 15. *Левандовский А.П.* Цит. работа. С. 213. 16. *Сен-Симон А.* Катехизис промышленников... С. 125. 17. *Сен-Симон А.* Рассуждения литературные, философские и промышленные. С. 273.

Didukh Liliya. On the question of origin the technocracism as the direction of political thought: the industrial-scientific community by Henri de Saint-Simon

The article is devoted to the theoretical developments of Henri de Saint-Simon analyzed in the context of its impact on the formation of technocracism. The basic

technocratic aspects of the project of industrial-scientific society, especially the problems of interpretation the mutual connections of scientific and political transformations are explored. The relationship of industrial and political transformations, considered through the prism of determinism, as the guiding principle of scientific methodology, which is absolutely indisputable in the field of physical sciences, should also be applied to the analysis of social phenomena.

Based on a comprehensive analysis of the concept of Henri de Saint-Simon, the author advocates the idea of inappropriateness naming the thinker's doctrine as technocratic. The the author concludes that project of future society, developed by Henri de Saint-Simon, is industrial and scientific by its nature. Industrialists in his view should manage state affairs, scientists - promote the right combination of private interests with the general, given the actual progress of knowledge. It were emphasized that since philosophy is a science of general concepts, the task of philosophers is to understand the best system of social order for a given era, to encourage managed and managers to accept it in order to improve it, because it is capable of perfection, to throw it away when it reaches the extreme limit of its own perfection, and build from it a new one with the help of materials collected by specialist scholars in each individual sphere. Accordingly, philosophers also had to engage in the development of an industrial doctrine that would lead industrialists to leadership in the structure of state power.

Despite its individual elements of technocratic ideas in the work of Henri de Saint-Simon, his theory carries many contradictions which were analyzed in article. One of the key aspects that does not allow to say that the count of technocracy as a direct line of political thought can be conducted from Henri de Saint-Simon, in addition to the contradictions and lack of substantiation of some ideas of the thinker, , the author says, is a broad interpretation of the industrialists as a class.

The article states that Henri de Saint-Simon considers an industrialist as a person who works for the production or delivery of one or more material resources to different members of a society that satisfies their needs or physical inclinations. The author emphasizes that the class of industrialists, in accordance with this definition, include agricultural workers, blacksmiths, metalworkers, carpenters, manufacturers, merchants, carriers, sailors of a merchant ship - this list is broad but not exhaustive. Such an interpretation of the industrial class is one of the hallmarks of the fact that Henri de Saint-Simon can not be regarded as the founder of technocracism, but rather

as one of the whales, whose work formed the basic provisions of this doctrine, the representative of the "pre-classical period" of the development of technocratic concepts.

In addition, the philosopher develops his political project without excluding from the vertical the management of monarchical elements, which in turn contradicts the general orientation of eradicating archaic, inappropriate to the actual state of knowledge development. The author brought, that the vision of him as a harbinger of technocracy is faithful, since many of Henri de Saint-Simon's ideas were redefined in the twentieth century by representatives of a new direction in political thought.

Keywords: technocracism, the scientific revolution, political revolution, industrialist, industrial-scientific community.

Розділ 2

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 322:329.7+993

В. М. БОКОЧ

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ АКЦІЇ ПРОТЕСТУ

Аналізується ставлення різних церков, релігійних організацій в Україні до Майдану, показуються форми і методи їхньої участі у цій акції народного протесту. Доводиться, що активність церков, релігійних організацій на Майдані зумовлювалася не тільки їх конфесійними особливостями, а й суспільно-політичними орієнтаціями ієрархів, духовенства та віруючих.

Ключові слова: Майдан, Євромайдан, влада, релігія, церква, релігійні організації.

Бокоч В. М. Религиозные организации Украины в общественно-политической акции протеста

Анализируется отношение разных церквей, религиозных организаций в Украине к Майдану, показываются формы и методы их участия в этой акции

народного протеста. Доказується, що активність церковей, релігійних організацій обуславлюється не тільки їх конфесійними особливостями, але й суспільно-політичними орієнтаціями ієрархів, духовенства й віруючих.

Ключевые слова: Майдан, Євромайдан, влада, релігія, церкві, релігійні організації.

Bokoch Viktoriya. The religious organizations of Ukraine in the social and the political protests promotion

The research analyzes the attitude of the Ukrainian churches and religious organizations towards Maidan protests and various forms and methods of their participation in the protests. The author argues that the activities of the churches and religious organizations during the Maidan events were shaped not only by the nature of each confession, but also by social and political affiliation of hierarchs, the clergy, and the faithful.

Keywords: Maidan, Euromaidan, power, religion, church, religious organizations.

Наймасштабнішою суспільно-політичною подією в Україні останніх років був київський Майдан. В цій грандіозній акції народного протесту брали участь політичні партії, громадські об'єднання, громадяни. Осторонь неї не залишилися церкви, релігійні організації, ієрархи, священнослужителі, рядові віруючі. Однак міра їх участі у подіях Майдану була різною.

В Україні уже робилися спроби наукового осмислення ролі релігійного чинника у акції суспільно-політичного спротиву. Однією із них є книга «Майдан і Церква», у якій на основі аналізу свідчень, документів та матеріалів здійснена фахова інтерпретація подій, що мали місце на Майдані за участю релігійних організацій різних конфесій¹. Заслуговує на увагу й доробок журналіста О.Гордєєва «Церква на Майдані», де показується участь віруючих євангельських церков у цій акції протесту, вміщується хронологічний виклад подій, що відбувалися на Майдані, свідчення безпосередніх його учасників².

Висвітлення місця та ролі церков, релігійних організацій, слугжителів культу у подіях Майдану здійснювалося також в публікаціях та інтерв'ю О. Гавриша, В. Гриневича, В. Єленського, А. Калюжного, А. Колодного, О. Панич, В. Рудейко, Л. Филипович, М. Черенкова, Ю. Чорноморця та ін. Проте, як зазначає О. Панич, «це лише початок того осмислення, якого в дійсності потребує це явище... Робота зі збору свідчень про Майдан представників церкви, а також документів та філософсько-богословських рефлексій з його приводу ще далеко не завершена»³.

Нині потребують поглибленого аналізу такі аспекти цієї проблеми як причини участі/неучасті, активності/пасивності різних церков, релігійних організацій у подіях Майдану, їхні суспільно-політичні орієнтації та позиції у цій акції протесту.

Майдан, який пізніше був названий Революцією Гідності, спричинили кризові явища в економіці України, зниження життєвого рівня населення, розгул корупції і криміналітету, усунення народу від влади, підкупи виборців, грубі фальсифікації результатів народного волевиявлення.

Приводом для цієї акції стало рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Реакцією українського суспільства на це рішення Уряду стала мирна акція протесту - Євромайдан. Однак після побиття і силового розгону в ніч з 29 на 30 листопада 2013 р. спецпідрозділом «Беркут» його учасників на київському Майдані Незалежності цей протест перетворився у широкомасштабний громадянський виступ народу проти тодішнього кримінально-олігархічного режиму.

До лав протестантів Майдану влилися церкви, релігійні організації, священнослужителі та віруючі різних конфесій – православні, римо - і греко-католики, протестанти, мусульмани, іудеї, неоязичники, буддисти та ін.

Серед релігійних організацій, які з перших днів чітко сформулювали та публічно висловили свою позицію щодо Майдану, була Українська православна церква Київського патріархату. Її Глава пат-

ріарх Філарет підтримав ідею євроінтеграції України, відразу став на бік протестувальників. У численних заявах, зверненнях, інтерв'ю він рішуче засудив жорстоке застосування сили проти учасників Майдану, закликав владу і опозицію до пошуку компромісу і примирення. Священики цієї церкви отримали від нього благословення на надання пастирської опіки мітингувальникам Майдану.

На боці тих, хто перебував на Майдані, була й Українська автокефальна православна церква. Як зазначав архієпископ цієї церкви І. Ісиченко, «я пишаюся, що наші священики, не чекаючи наказів, рекомендацій, були на Майдані з першого дня»⁴.

Найбільше представництво і величезну активність на Майдані продемонструвала Українська греко-католицька церква, її ієрархи, священнослужителі та віруючі. Синод церкви, її Глава Верховний архієпископ Святослав відразу засудили насилля правоохоронних органів до учасників Майдану і заявили про солідарність з ними віруючих греко-католиків. Священики цієї церкви були на Майдані разом із своєю паствою. Один із них заявив: «Місія церкви полягає в тому, щоб бути разом зі своїм народом... Якби ми, священики, не прийшли на Майдан, для нас це було б ганьбою»⁵. Публічно оголосивши про непокору тодішній українській владі, до лав протестувальників масово влилися викладачі та студенти духовних навчальних закладів Української греко-католицької церкви. Кардинал Л. Гузар у виступі на Народному віче назвав учасників Майдану «справжньою Україною». Активність Української греко-католицької церкви на Майдані стала причиною погрози їй з боку тодішньої влади про можливе позбавлення реєстрації та припинення діяльності її релігійних організацій.

У акціях Майдану брала участь Римо-католицька церква, віруючі-католики. Підтримка європейського вибору України була зумовлена давнім бажанням католиків зблизитися із одновірцями в різних країнах Європи, безперешкодно відвідувати її святині та свій релігійний центр Ватикан. Необхідність підтримки протестувальників впливала також із соціального вчення Римо-католицької церкви, яке допускає можливість протесту народу у разі поправання

його честі і гідності. Єпископ цієї церкви С. Широкоградюк із трибуни Майдану заявив: «Церква не може більше мовчати... Дні цієї влади пораховані»⁶.

На підтримку Майдану виступило чимало протестантських релігійних організацій, серед яких Українська християнська євангельська церква, Церква християн віри євангельської України, Собор незалежних євангельських церков України, церква «Нове Життя», Братство незалежних церков та місій Євангельських християн баптистів України, Німецька євангелічно-лютеранська церква в Україні та ін. Факти жорстокості до учасників мирної акції засудила й Рада Євангельських протестантських церков України.

Однак не усі церкви, релігійні організації в Україні підтримали Майдан, його учасників. На відміну від більшості протестантських церков, які безпосередньо брали участь у цій акції протесту, Церква адвентистів сьомого дня спочатку виявляла пасивність. Вустами її президента В. Алексеєнка було заявлено, що «Церква адвентистів сьомого дня не бере участі у політичних акціях, вважаючи, що її місія полягає у проповіді Євангелія миру, а не прямій або непрямій політичній діяльності. Кожний член церкви, у свою чергу, має право виражати свою особисту і громадянську і політичну позицію»⁷. Проте з часом він змінив свої погляди щодо Майдану і брав безпосередню участь у його акціях, зокрема звершував молитви на Народних віче⁸.

Голова Всеукраїнського союзу церков євангельських християн баптистів В. Нестерук теж спочатку заявив, що «ми завжди стараємося бути аполітичними... Нашої активності на Майдані немає»⁹. Однак викладачі-богослови духовних навчальних закладів цієї церкви у відкритому листі висловили незгоду із своїм керівником, зазначивши, що це його особиста думка, а не позиція всієї церкви. При цьому вони заявили, що баптисти як частина свого народу považають вибір людей і не можуть залишатися байдужими до того, що органи влади зловживають своїми повноваженнями, корумповані суди приймають незаконні рішення, а силові структури захищають не народ, а владу¹⁰.

Через відсутність організаційної єдності спільної платформи щодо Майдану спочатку не вдалося виробити й віруючим-мусульманам. Так, Духовне управління мусульман України «УММА» заявило, що мусульмани є патріотами України, невід'ємною частиною українського народу і закликала своїх прихильників стати на бік учасників Революції Гідності. Значну особисту активність в акціях Майдану продемонстрував керівник цього управління муфтії Саїд Ісмагілов. Керівник іншого центру - Духовного управління мусульман України - Ахмет Тамім на перших порах публічно не висловлювався щодо Майдану, посилаючись на те, що його позиція з цього питання міститься у колективних заявах Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій. На його думку, віруючі-мусульмани у своєму ставленні до Майдану мали визначатися самостійно.

Не залишились байдужими до Майдану й віруючі-їудеї. Головний равін Києва і України Яков Блайх заявив, що «кожний єврей, що живе в Україні, може і повинен висловлювати свою громадянську позицію. Я знаю багатьох євреїв, які зараз знаходяться на Майдані. Вони мають на це право»¹¹.

На Майдані були присутніми і здійснювали свої молитви представники українських неоязичників із РУНвіри та буддистів.

Участь церков, релігійних організацій, священнослужителів у акціях Майдану відбувалася у різних формах. Це - духовна опіка та моральна підтримка його учасників, здійснення богослужінь, церковних обрядів, молитов, виголошення проповідей, задоволення інших духовних потреб, виступи священнослужителів на недільних Народних віче тощо. Під час найбільших загроз силового розгону Майдану священники разом із активістами несли нічну варту, здійснювали молитви. У київських храмах і монастирях різних конфесій діяли пункти притулку, ночівлі та обігріву активістів Майдану, збору теплої одягу і продуктів, видачі їжі, води, медикаментів, надання допомоги раненим. Священнослужителі різних церков, релігійних організацій брали участь у похованні загиблих на Майдані Героїв Небесної сотні. На Майдані функціонували міжконфесійні молитовні намети, де щоденно проводилися богослужіння, діяла духовна

рада з представників різних релігій. Поруч з національно-державною символікою використовувалися релігійно-церковні символи, гасла релігійного змісту.

На події Майдану реагували не лише окремі конфесії, а й Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. Вона приймала заяви і звернення до влади, віруючих, всього українського народу, у яких підтримувався європейський вибір України, засуджувалися спроби розпалювання сепаратизму, містилися заклики до збереження територіальної цілісності держави. Члени цієї ради зустрічалися з представниками тодішньої влади, лідерами опозиції, закликали їх до конструктивного діалогу, пропонували свої посередницькі функції.

З учасниками київського Майдану висловлювали свою солідарність не лише церкви, релігійні об'єднання в Україні та їхні керівники, а й міжнародні релігійні організації та глави впливових церков світу, серед яких папа Римський Франциск та Вселенський патріарх Варфоломій.

Однак серед церков, релігійних організацій були й такі, що займали щодо Майдану відверто ворожу позицію. Найбільшою мірою це було характерно для Російської православної церкви. Її Глава патріарх Кирило підтримував тодішню українську владу, засуджував «революційний бунт», який, на його думку, «загрожує духовній єдності росіян та українців». Він рішуче виступав проти євроінтеграції України, захоплював українців прилучатися до «євразійських цінностей».

Суперечливу позицію щодо Майдану зайняла Українська православна церква, яка знаходиться в єдності з Московським патріархатом. Оскільки у ній реально існували дві внутрішні течії - проросійська і проукраїнська, Майдан став для неї серйозним випробуванням. Перебуваючи в тісному зв'язку з тодішньою владою в Україні, ця церква, її керівництво постійно відчували на собі тиск з їхнього боку. Однак Предстоятель церкви митрополит Володимир, незважаючи на спроби змусити його виступити проти Майдану, відкрито на бік влади не став. Ще до початку цієї акції протесту він разом з іншими членами Всеукраїнської ради церков і релігійних

організацій підтримав курс України на європейську інтеграцію, а пізніше засудив застосування сили до протестувальників. Окремі священнослужителі цієї церкви самостійно виходили на Майдан, ставали живим щитом між його учасниками та силовиками. Група православних священників у зверненні до усіх людей доброї волі в Україні заявила про своє бажання «зблизитися з християнською Європою». Ректор Ужгородської богословської академії, що належала до Української православної церкви, архімандрит Віктор (Бедь) спочатку вивів викладачів і студентів на акцію протесту у своєму місті, а потім приєднався до учасників Майдану в Києві.

Проте серед ієрархів та священників Української православної церкви були й такі, що відкрито демонстрували своє негативне ставлення до учасників протестної акції. Йдеться, зокрема про одного із представників проросійського крила у цій церкві митрополита Одеського і Ізмаїльського Агафангела, який відкрито заявив, що на Майдані «зібралися всі сили пекла»¹². Назвавши учасників Майдану «бунтівниками», на підтримку тодішньої влади виступив також намісник Києво-Печерської лаври митрополит Павло. В той час, коли Майдан вимагав відставки Президента України В. Януковича, він під час служби у своїй проповіді порівняв його з Ісусом Христом і запевнив, що «Церква з вами до кінця»¹³. Ці слова митрополита викликали хвилю обурення як у світських, так і у релігійних колах, зокрема й серед священнослужителів Української православної церкви, які вимагали, щоб він говорив від свого імені, а не від імені всієї церкви. Українське суспільство збурили й слова одного із священників цієї церкви А. Ткачова, який у своїй проповіді проклинав майданівців, які «окупували весь Київ» і є «страшними ворогами нашого майбутнього». І хоча після проведеної з ним у митрополії «відвертої розмови» він вибачився за свої жорсткі і агресивні висловлювання на адресу мітингувальників, проте його позиція щодо Майдану «якою була, такою й залишилася»¹⁴.

Серед духовенства Української православної церкви були й такі, що намагалися балансувати між владою і учасниками протесту. Так, тодішній речник цієї церкви протоієрей Г. Коваленко заявляв, що

«серед нас є ті, що на Майдані, ті, що поза Майданом, і ті, хто проти Майдану. Проте це не заважає нам бути єдиними у Христі»¹⁵. Він засуджував встановлення молитовних наметів та здійснення богослужінь на Майдані, які немовби надавали політичній боротьбі за владу окраси «священної війни», піддавав осуду й присутність та активність на ньому Української греко-католицької церкви, називаючи її позицію «політичним уніатством», а діяльність - «прозелітично-політичною»¹⁶.

Мирній акції протесту намагалися протидіяти політизовані православні релігійні громадські організації «Народний собор», «Союз православних братств», «Православний вибір», «Вірне козацтво» та інші. Під релігійними гаслами вони проводили проросійськи спрямовані «хресні ходи», інші релігійно-політичні заходи, агітували проти Європейського Союзу, закликали до вступу в Митний союз, робили спроби організації «православного антимайдану». Однак Українська православна церква, від імені якої вони виступали, відмежувалася від них, засудила їхню діяльність як таку, що політизує релігійно-церковне життя.

Серед тих, хто засуджував Майдан, була й Українська православно-греко-католицька церква (секта «догналітів»). Її оцінки народного протесту були доволі агресивними і близькими до позиції російських засобів масової інформації та Російської православної церкви. У монастирях догналітів були виявлені матеріали, які підтверджували їхню антиукраїнську діяльність та співпрацю з Росією. У заявах та діях представників цієї церкви проглядалося вороже ставлення не тільки до учасників Майдану, а й до України загалом.

Негативно сприйняла Майдан і церква «Посольство Боже». Старший пастор цієї церкви Сандей Аделаджа публічно заявив: «Ні я, ні керівництво церкви «Посольство Боже» не плануємо проводити ніякої демонстрації або молебню на Майдані Незалежності»¹⁷. Перебуваючи на той час під слідством у кримінальній справі, йому нічого іншого не залишалось як агітувати своїх прихильників за підтримку тодішньої української влади.

Як бачимо, діапазон присутності та участі церков, релігійних організацій у акціях Майдану був різним. Одні із них відразу стали на бік протестувальників, іншим, особливо на перших порах, важко було зорієнтуватися і публічно виступити проти влади, з якою вони, переслідуючи в основному власні меркантильні інтереси, ще донедавна співпрацювали. Їхня пасивність щодо Майдану викликана страхом перед владою, залежністю від неї, боязною втратити її прихильність. Крім того, для деяких конфесій, як свідчив протестантський пастор А.Калюжний, характерним було «теологічне розуміння ситуації» - «раз написано, що всяка влада від Бога, значить треба смиренно приймати будь-яку владу»¹⁸.

Неоднакове ставлення різних церков, релігійних організацій до Майдану пояснюється не тільки їх конфесійними особливостями, а й перебуванням під впливом різних політичних сил, відмінностями у суспільно-політичних орієнтаціях, рівні політичної культури та громадської активності ієрархів, священників, рядових віруючих. Однак у своїй підтримці базових цінностей - державної незалежності, єдності та територіальної цілісності України, ненасильницького шляху розв'язання конфлікту - більшість церков, релігійних організацій були єдиними.

Своєю підтримкою Майдану церкви, релігійні організації, духовні лідери сприяли підвищенню політичної активності протестувальників, усуненню тодішнього кримінально-олігархічного режиму, руху України в європейському напрямку. Тим самим вони брали участь не просто в акції народного протесту, а в цивілізаційному виборі України. Присутність церков, релігійних організацій, священнослужителів на Майдані зробила його не лише суто протестною, а й духовною акцією.

Майдан суттєво вплинув не лише на суспільно-політичну ситуацію в Україні, а й на характер державно-церковних та суспільно-релігійних відносин. Після його закінчення чимало церков, релігійних організацій, їх керівників змушені були критично переосмислити свої колишні відносини з владою, визначити своє місце у нових суспільно-політичних умовах. Якщо до Майдану вони біль-

шою мірою орієнтувалися на діючу владу, то після нього – на народ. Для багатьох церков, релігійних організацій священнослужителів, віруючих Майдан став своєрідним індикатором, який дав можливість скоригувати їхні політичні та громадянські позиції. Завдяки Майдану чимало із них значно зміцнили свої проукраїнські патріотичні орієнтації.

Майдан підвищив авторитет церков, релігійних організацій, сприяв їх зближенню, продемонстрував їхню солідарність та готовність до міжконфесійної співпраці. Саме на Майдані було зроблено важливий крок у напрямку утвердження в Україні громадянської релігії.

Майдан переконливо підтвердив, що суспільно-політичні і релігійні процеси в Україні знаходяться у тісному зв'язку та взаємодії і потребують подальших спільних політологічних і релігієзнавчих досліджень.

1. *Майдан і Церква / відповід.* ред. Л.О. Филипович та О.В. Горкуша. Київ: Техніка, 2015. 656 с. **2.** *Гордеев А.* Церковь на Майдане. Київ: Изд-во "Книгоноша", 2015. 304 с. **3.** *Панич О.* Дві книги про Майдан // Релігійно-інформаційна служба. URL: http://risu.org.ua/ua/index/studios/announcements_of_publications/59215/ **4.** *Це подвиг*, коли священник із хрестом зупиняє «Беркут» – архієпископ Ісіченко // Радіо Свобода. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/25222754.html> **5.** *На сторожі* мирного протесту. Скільки релігій представлено на Майдані // Тиждень.ua. URL: <http://tyzhden.ua/Society/97214> **6.** *Дні цієї влади* пораховані, — єпископ Станіслав Широкоградюк // CREDO. Часопис. URL: <http://www.credo-ua.org/2014/01/108993> **7.** *Обращение* президента УУК к Адвентистської церкви в Украине в связи с политической ситуацией в стране // Церква Адвентистів сьомого дня. Українська уніонна конференція. URL: http://www.adventist.org.ua/article/uuc_alekseenko2013obraschenie/ **8.** *Молитовні Віче* на київському Майдані триватимуть до виборів Президента // Інститут релігійної свободи. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1392%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk **9.** *Батисти* не можуть залишатися нейтральними, коли Україна стоїть на Євромайдані, - заява богословів // Релігійно-інформаційна служба України. URL:

http://risu.org.ua/ru/index/all_news/state/national_religious_question/54588/
10. *Бантисты* Украины разделились во мнениях насчет Евромайдана? // In-victory. Християнський портал. URL: <http://www.invictory.com/news/story-48754-Евромайдан.html> **11.** *Еврею* и Майдан: клубок противоречий // ЛЕХАИМ. Март 2014. URL: <http://www.lechaim.ru/ARHIV/263/proetcontra.htm> **12.** *Кошкина С.* Церковная революция // LB.ua. URL: http://lb.ua/society/2014/02/28/257677_tserkovnaya_revoluutsiya.html **13.** *Владика* Павло (Лебідь) порівняв Януковича з Христом і запевнив, що УПЦ (МП) з ним до кінця // Релігійно-інформаційна служба. URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/55040/ **14.** *Протоієрей* Московського патріархату прокляв Майдан й усіх українців, що "окупували" Київ / ПОЛИТИКАНТРОП. URL: <http://politikan.com.ua/1/0/0/77416.htm> **15.** *Голос* Церкви в условиях политического кризиса и силового противостояния в Украине // Православие и мир. URL: <http://www.pravmir.ru/golos-cerkvi-v-usloviyah-politicheskogo-krizisa-i-silovogo-protivostoyaniya-v-ukraine/> **16.** *Що це було?* Про лист Мінкульту до УГКЦ та реакцію на нього // СЕГОДНЯ. Уа. URL: <http://www.segodnya.ua/blogs/gkovalenkoblog/blog-shcho-ce-bulo-pro-list-mnkultu-do-ugkc-ta-reakcyu-na-nogo-488374.html> **17.** *Сандей* Аделаджа назвав брехнею те, що «Посольство Боже» засуджує владу за відмову від євроінтеграції // Релігійно-інформаційна служба. URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/54385/ **18.** *Калюжный А.* Нам нужно каяться, что не сохранили мир // Живая Вера Медия. URL: <http://afmedia.ru/zhizn-cerkvi/anatoliy-kalyuzhnyy-nam-nuzhno-kayatsya-chto-ne-sohranili-mir>.

Bokoch Viktoriya. The religious organizations of Ukraine in the social and the political protests promotion

The role and the place of various churches, religious organizations of Ukraine in the public-political protest of the people against the criminal-oligarchic authorities revealed. The forms and the methods of their participation in the Maidan actions are analyzed. It is shown that the activity of the churches, religious organizations on Maidan was different and was conditioned not only by their confessional features, but also by being under the influence of various political forces, differences in socio-political orientations spiritual leaders, clerics, different levels of political culture and the social activity of believers. It has been proved that with the support of the Maidan

Church, religious organizations contributed to the elimination of then criminal-oligarchic political regime, Ukraine's movement in the European orientation. Thus, they participated not only in the action of people's protest, but in the civilizational choice of Ukraine. The presence of churches, religious organizations, clergymen on Maidan made him not only a protest act but also a deeply spiritual one. Maidan made corrections into the state-church and social-religious relations. Many churches, religious organizations, and their leaders redefined their former relations with the authorities, determined their place in the new socio-political contexts. If to Maidan, they were more focused on current power, then after it - on the people. Thanks to Maidan, many of them significantly strengthened their patriotic positions. Maidan strengthened the general public interest in religion, promoted convergence of churches, religious organizations and demonstrated their readiness for the interfaith cooperation.

Keywords: Maidan, Euromaidan, power, religion, church, religious organizations.

УДК 323.1

В. А. ЯВІР

ДЕЗІНТЕГРАЦІЙНІ ЕТНОПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ: КЛАСИФІКАЦІЯ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ

Досліджено процеси етнічного розмежування (дезінтеграції). Вивчення їх класифікацій, аналіз видів та прикладів дали автору підстави стверджувати, що в сучасному світі абсолютна більшість етнороз'єднавчих етнічних процесів відбувається у вигляді етнополітичних процесів, що дозволяє у більшості випадків класифікувати їх як приклади етнополітичної дезінтеграції у вузькому сенсі, оскільки вони супроводжують (спричиняють) поділ державних утворень за участю етнічного фактора.

© ЯВІР Віра Анатоліївна – кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Ключові слова: етнічні (етнополітичні) процеси, етнополітична дезинтеграція, етнічність.

Явир В.А. Дезинтеграционные этнополитические процессы: классификация и разграничение

Исследованы процессы этнического размежевания (дезинтеграции). Изучение их классификаций, анализ видов и примеров дали автору основания утверждать, что в современном мире абсолютное большинство разъединительных этнических процессов происходит в виде этнополитических процессов, что позволяет в большинстве случаев классифицировать их как примеры этнополитической дезинтеграции в узком смысле, поскольку они сопровождают (вызывают) разделение государственных образований при участии этнического фактора.

Ключевые слова: этнические (этнополитические) процессы, этнополитическая дезинтеграция, этничность.

Yavir Vira. Disintegration Ethnopolitical Processes: Classification and Distinction

The processes of ethnic differentiation (disintegration) are investigated. The study of their classifications, the analysis of the types and examples gave the author the grounds to state that in the modern world, most ethno-separating ethnic processes take place in the form of ethnopolitical processes, which allows to classify them in most cases as examples of ethnopolitical disintegration in the narrow sense, because they accompany (causing) the division of states by ethnic factors.

Keywords: ethnic (ethnopolitical) process, ethnopolitical disintegration, ethnicity.

Актуальність вивчення природи та суті етнополітичної дезинтеграції - поза сумнівом, адже Україні протягом останніх років доводиться мати справу з дезинтеграційними викликами національної безпеки та територіальній цілісності. Держава в 2014 р. втратила контроль над частиною своїх територій (Автономною Республікою Крим та частинами Донецької і Луганської областей) і цей процес є проявом етнополітичної дезинтеграції. Водночас теоретичний рівень розробки проблематики слід визначати як недостатній. Якщо при-

кладні аспекти етнополітичної дезінтеграції досліджені у працях О. Антонюка, С. Асланова, К. Вітмана, В. Дівак, В. Євтуха, В. Котигоренка, І. Кресіної, Г. Перепелиці, Н. Ціцуашвілі, то теоретичними займаються значно менше дослідників - Т. Далявська, О. Картунов, О. Маруховська.

У попередніх дослідженнях було доведено, що етнополітична дезінтеграція, як і етнополітична інтеграція належать до етнічних (етнополітичних) процесів, оскільки фактори їх виникнення, особливості перебігу та зміст відповідають найпоширенішим визначенням та характеристикам етнічного (етнополітичного) процесу. Серед них: основні причини та об'єктивний характер дезінтеграційно-інтеграційних процесів, їх етнотрансформаційний та етнорозвоючий вплив на етнос. Водночас в ході аналізу та позиціонування етнополітичної дезінтеграції та інтеграції було виявлено, що це - складові критерію «об'єднання/розмежування» класифікації етнічних процесів загалом, адже кожен етнічний процес може мати як доцентрове, так і відцентрове спрямування. Це дало змогу узагальнити вузьке розуміння етнополітичної дезінтеграції/інтеграції як певного етнополітичного процесу та широке методологічне - як критерію спрямування розвитку етнічних (етнополітичних) процесів¹.

У цьому дослідженні за допомогою системного, порівняльного аналізу, методу вивчення конкретних випадків (case-study) та синтетичного (композиційного) методу спробуємо детальніше вивчити природу, суть та зміст етнополітичної дезінтеграції як в широкому, так і вузькому розумінні. Одразу зауважимо, що в українській етнополітології є термінологічна плутанина щодо означення цього виду етнічних (етнополітичних) процесів. Це ж стосується також інтеграційних процесів. Почнемо з того, що етнічні процеси у більшості випадків сучасного світу слід визначати як етнополітичні, адже у них етнічність задіяна так само, як і політика. Безумовно, є багато прикладів етнічних процесів, в яких неможливо виявити політичну складову – наприклад побутова ксенофобія або поступова асиміляція мігрантів в етнокультурному середовищі іншої держави. Однак

дезінтеграція в досліджуваному вимірі як етнополітична дезінтеграція завжди буде не просто етнічним, а етнополітичним процесом.

Підтвердження обраної стратегії наукового пошуку знаходимо у працях багатьох дослідників. Сама природа етнополітології полягає у виявленні взаємозв'язку політики та етнічності, дослідженні етнічної обумовленості політичних процесів та навпаки. Не випадково, В. Ачкасов пропонує наступне визначення етнополітології як дисципліни, що вивчає політичну обумовленість етнічних явищ і процесів². До основних категорій, якими оперує наука, належать етнос і етнічність, а основні проблеми зосереджуються навколо питань здобуття влади, входження етнічності в політику, політизації етнічності. Українські вчені визначають етнополітологію як науку про взаємодію етнонаціональної та політичної сфер людського буття і, зокрема, про взаємовідносини етнонаціональних спільнот (етносів, націй, етнічних та національних груп) між собою та між ними і державою³. О. Картунов, в свою чергу, визначає етнополітологію як науку про закономірності взаємодії етнонаціональної та політичної сфер або просто про етнополітичну царину людського буття⁴.

Тож, об'єктом нашого вивчення є дезінтеграція як етнополітичний процес, хоча не виключаємо, що дезінтеграція може мати виключно етнічний вимір і розглядатися як етнічний процес. Наприклад, процес розподілу одного етносу в ході етногенезу на дві частини без участі політики і без політизації цього процесу. Такі приклади, хоч і складно, але можна відшукати в історії людства. Вивчення дезінтеграції саме як етнополітичного процесу є актуальним і виправданим з огляду на кількість прикладів етнополітичної дезінтеграції в сучасному світі.

Зауважимо, що виявлення та дослідження взаємозв'язку політики й етнічності в певному процесі або явищі - є не лише завданням етнополітології як науки, а й вектором розвитку її української складової. Наприклад, С. Асланов досліджує етнополітичну стабільність як стабільність етнополітичної системи, яка утворюється внаслідок перетину, взаємодії політичної та етнічної складових. Цей ракурс дає можливість досліднику розглядати етнополітичну си-

стему як різновид політичної системи до тієї міри, до якої в політику інкорпорується поняття «етнічність»⁵.

Спостерігаючи за цими науковими розвідками, у своєму дослідженні спробуємо застосувати синтетичний або композиційний методологічний підхід, який полягає в отриманні єдиного цілого з різних елементів; в побудові системи, в якій цілі верхнього рівня ієрархії формуються шляхом узгодження цілей (інтересів) нижніх рівнів ієрархії за допомогою певного механізму. Переваги цього методу очевидні. Адже здійснюючи синтетичне дослідження будь-якого етнополітичного явища або процесу, зможемо отримати більш повне, багатогранне і при цьому точне уявлення про ціле (етнополітичну дезінтеграцію), яке базується на розумінні взаємозв'язку окремих частин (дезінтеграційних етнічних процесів та політики).

Загалом етнічні процеси за критерієм вектору розвитку - «доцентровий/відцентровий» або ж «об'єднання/розмежування» поділяються на дві категорії, стосовно визначення яких, але не змісту, згоди в українській етнополітології не спостерігається. Зокрема, О. Антонюк виокремлює етнооб'єднувальні та етнороз'єднувальні процеси. Останнім терміном дослідник позначає поділ колись цілісного етносу на кілька самостійних або відокремлення від нього лише певної частини (субетносу)⁶. До етнороз'єднувальних процесів він зараховує - етнічну парціацію, етнічну сепарацію та етнічної дисперсіацію.

О. Картунов поділяє етнічні процеси на процеси етнічного згуртування (об'єднання) та процеси етнічного розмежування (роз'єднання)⁷. Процеси етнічного роз'єднання починаються з етнічної ідентифікації, тобто встановлення етнічного походження, що неодмінно призводить до пошуків свого етнічного коріння. Дослідник зауважує, що подальший розвиток процесу ідентифікації залежатиме від надзвичайно багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників і з однаковим успіхом може розвиватись як у напрямі етнічного розподілу (дезінтеграції), так і у напрямі етнічного об'єднання (інтеграції). На думку О. Картунова, вектор розвитку процесів етнічної ідентифікації найбільшою мірою залежатиме від характеру і спря-

мування етнонаціональної політики, яку проводить та чи інша поліетнічна держава.

Той факт, що вчений вважає інтеграцію і дезінтеграцією напрямками розвитку етнічних процесів в бік, відповідно, об'єднання або розподілу - підтверджує слушність виокремлення нами широкого розуміння етнополітичної дезінтеграції/інтеграції як спрямування або вектору розвитку (еволюції) практично будь-якого етнічного (етнополітичного) процесу. Послугуючись широким тлумаченням етнополітичної дезінтеграції, використовуватимемо поняття – «дезінтеграційні етнополітичні процеси», тобто ті етнополітичні процеси, які розвиваються в напрямку етнорозмежування. Безумовно, нас цікавитиме і більш вузьке розуміння етнополітичної дезінтеграції як процесу розпаду державного утворення або відокремлення його частини за участю етнічного фактору. Для нього використовуватимемо термін – «процеси етнополітичної дезінтеграції». Втім, це не повинно заважати позначенню останніх також широким терміном, адже процес етнополітичної дезінтеграції, як і інші етнічні процеси розвивається у напрямку етнічного роз'єднання.

О. Картунов пропонує таке визначення етнічного роз'єднання або етнічного розподілу (етнічної дезінтеграції) – «це процес, під час якого від попередньої етнічної спільноти відокремлюється, а точніше відпарошується інша спільнота, або коли перша поділяється на дві й більше частини, кожна з яких стає окремою самостійною етнічною спільнотою»⁸. В українській етнополітології вживається безліч споріднених термінів для позначення дезінтеграційних процесів у широкому розумінні, тобто тих етнічних (етнополітичних) процесів, які трансформуються в напрямку роз'єднання етносу (етнополітичної спільноти). Нам вдалося виявити наступні визначення: етнороз'єднувальні процеси = процеси етнічного роз'єднання = процеси етнічного розподілу = процеси етнічної дезінтеграції = процеси етнічного розмежування = етнорозмежувальні процеси. Всі вони мало відрізняються за змістом.

Адже незважаючи на дещо різні назви, скажімо, визначення О. Антонюка і О. Картунова не суперечать одне одному за суттю і зводяться до поділу етносу на кілька частин або відокремлення від етносу певної частини. Але ці визначення не містять політичної складової і просто констатують процес поділу етнospільноти, який може відбуватися під впливом об'єктивних чинників етногенезу, що не мають жодного відношення до політики. Це визначення етнічних процесів інтеграції та дезінтеграції не дозволяє класифікувати їх як етнополітичні. Однак О. Картунов таки згадує про етнонаціональну політику як вирішальний фактор впливу на вектор розвитку (в бік інтеграції або дезінтеграції) етнічних процесів. Цим самим вчений вказує на те, що у сучасному світі етнічні процеси не відбуваються самі по собі у вакуумі, на них майже завжди впливають політичні чинники.

Все це свідчить на користь обраної проблематики дослідження дезінтеграції та інтеграції саме як етнополітичних процесів, а не суто етнічних. Знову ж таки наголосимо, що лише невеликий відсоток етнічних процесів в сучасному світі перебуває поза межами поля політики. І їх перехід в категорію етнополітичних може відбуватися в будь-який момент. Наприклад, конкретний прояв етнічної ворожнечі (ксенофобії) може бути порушенням прав особи певної національності, однак у випадку надання цьому питанню розголосу в ЗМІ або його статистичний облік з оприлюдненням результатів – ксенофобія з етнічного явища (міжетнічної взаємодії) перетворюється на етнополітичне явище (загострення міжетнічних відносин в державі).

Але подекуди в науковому доробку зустрічаються визначення дезінтеграційних етнічних процесів з політичним компонентом. Наприклад, виокремлюються етнорозмежувальні процеси, які розчленовують єдиний етнос чи етнополітичне утворення на кілька⁹. Під етнополітичним утворенням найчастіше розуміють державу, а це вже політичний вимір існування етносу. Це підтверджують М. Молчанов та С. Суглобін, зазначаючи: «Етнічність, що об'єктивно виявляє себе в межах будь-якого державного утворення

(організму), в даному розумінні є одним з факторів формування політичних процесів і, відповідно, політичної боротьби»¹⁰. Це дозволяє визначати і досліджувати етнорозмежувальні процеси швидше як етнополітичні процеси, ніж суто етнічні.

Повернемося до видів дезінтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів. Найчастіше до них дослідники зараховують: етнічну парціацію, етнічну сепарацію та етнічної дисперсіяцію. Етнічна парціація (з лат. *partis* - частковий, окремий) - це процес поділу єдиного етносу на кілька частин, кожна з яких набуває власної етнічності, майже не ототожнює себе зі своїм етнічним предком¹¹. О. Картунов під етнічною парціацією (з англ. *partition* - розчленування) розуміє розподіл раніше єдиного етносу на декілька нових більш-менш рівних частин, жодна з яких не ототожнює себе із старим етносом. Вчений принагідно зазначає, що головною причиною такого етнічного розподілу є політичне відокремлення, яке, в свою чергу, відбувається внаслідок розчленування етносу державними кордонами. Позиція щодо цього питання О. Картунова вказує на те, що етнічна парціація є дезінтеграційним етнополітичним процесом в широкому розумінні і може бути наслідком етнополітичної дезінтеграції (як розподілу держави) у вузькому.

Адже, наголошує дослідник, держава відіграла і відіграє надзвичайно важливу роль у процесі поділу етносів, оскільки вже сам факт її виникнення призводив до розподілу того чи іншого етносу: «Історія знає чимало прикладів, коли кордони кількох держав буквально "рвали на шматки", "різали по живому" той чи інший етнос»¹². Найбільш вдалимими прикладами цього дезінтеграційного етнополітичного процесу вважається поділ арабського (Сирія, Єгипет, Алжир, Бахрейн та ін.), німецького (Німеччина та Австрія) та корейського (Північна та Південна Кореї) етносів, які в силу історичних обставин опинилися в різних державах і наразі проживають на території кількох власних державних утворень.

Під етнічною сепарацією розуміють (з лат. *separatus* - відокремлений) - процес відокремлення від етносу якоїсь його частини, що згодом розвивається в окремий етнос. Цей процес відбувається внаслідок

лідок переселення частини етносу за кордон (міграції), політико-державного або релігійного відокремлення від основного масиву етносу. Прикладом етнічної сепарації можуть бути іспанці, які вирушили завойовувати (колонізувати) країни Латинської Америки, сформувавши там іспаномовні етноси, що згодом оформилися у власні держави. А також молдовани, які відкололися від румунського етносу (спочатку Молдовське князівство, згодом Бессарабія і Молдовська республіка в складі СРСР). Етнічна сепарація також може бути дезінтеграційним етнополітичним процесом не лише в широкому розумінні, а й у вузькому в тих випадках, в яких відокремлення частини від етносу супроводжується зміною кордонів держав, як у випадку з Молдовою.

О. Картунов під етнічною дисперсизацією (з лат. *dispersio* – розсіяння) має на увазі відокремлення від первинного етносу окремих відносно невеликих груп. О. Антонюк вживає інше його написання – «етнічна дисперсіяція» і також вважає, що цей процес означає відокремлення від первинного етносу порівняно невеликих етнічних груп, але поточніше, що супроводжується етнічна дисперсіяція їх розселенням на позаетнічній території. В. Євтух також вживає визначення «етнічна дисперсизація» для позначення процесу відділення від первинної етнічної спільноти відносно невеликих етнічних структур й розселення їх поза межами своєї етнічної території¹³.

Дослідники основним фактором етнічної дисперсизації вважають міграцію: частина представників того чи того етносу залишає межі своєї території й оселяється в іноетнічному довкіллі, утворюючи там свої ареали. В. Євтух зауважує, що процеси етнічної дисперсизації мають місце на макрорівні (поселення поза межами своєї етнічної батьківщини) і на мікрорівні (розсіяне розселення у країні нового перебування, поза межами основного ареалу – угорці, наприклад, компактно проживають у Закарпатті). Процес етнічної дисперсизації досить віддалений від вузького розуміння етнополітичної дезінтеграції (поділу держави за участю етнічного чинника), але за певних обставин може містити його ознаки. Наприклад, тенденції етнополітичної інтеграції, які спостерігаються наразі між Закарпат-

тям та Угорщиною. Вони з точки зору України є дезінтеграційними тенденціями, адже вимоги угорців щодо автономії області загрожують територіальній цілісності України.

До речі, В. Євтух виокремлює ще декілька етнічних процесів, які можна розглядати як дезінтеграційні. Найбільше ознак етнополітичної дезінтеграції у вузькому розумінні має етнічна сецесія (від латин. *secession* – вихід із структури) – вихід тієї чи іншої етнічної спільноти (етносоціального організму) із складу федерації або конфедерації. Адже в цьому випадку сецесія означає відокремлення етноспільноти та території, яку вона населяє, від держави. Але сецесія є не просто дезінтеграційним етнополітичним процесом, спрямованим на розмежування етноспільноти, а окремим видом етнополітичної дезінтеграції у вузькому розумінні, оскільки супроводжується дезінтеграцією держави. До дезінтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів серед усього масиву етнічних процесів, перелічених дослідником, слід віднести також деетнізацію, етнічну дивергенцію та етнічну диференціацію. Під етнічною деетнізацією мається на увазі процес втрати етнічної традиції, що приводить до зникнення етносу як спільноти - при цьому окремі його представники можуть переходити у інший етнос, переймаючи його етнічну традицію. Деетнізація може здійснюватися як добровільно (частково, бо представники етносу, інтегруючись у нове етнічне довкілля, втрачають лише певні ознаки своєї етнічності), так і примусово (внаслідок асиміляційного тиску представники втрачають всі етнічні ознаки). Процес деетнізації починається з втрати мови, згодом втрачається етнічна самосвідомість й завершується цей процес втратою етнічної ідентифікації його представників, що може призвести і до зникнення етносу, якщо той не має власної держави або втрачає етнічну батьківщину.

Під етнічною диференціацією (від латин. *differe* – розрізняти) розуміється процес формування маркерів (мова, культура, традиції, релігія), за допомогою яких відрізняють одну етнічну спільноту від іншої. В. Євтух підкреслює, що «етнічна диференціація може стимулювати формування нових етнічних спільнот, як також серапара-

тивногенних тенденцій в етнонаціональному розвитку поліетнічних країн»¹⁴. Очевидно, що саме етнічна диференціація є наступним етапом, продовженням етнічної ідентифікації у етнорозмежувальному напрямі. Тоді як під етнічною дивергенцією (з латин. *divergere* – віднаходити розбіжності) вчений розуміє поділ етнічної системи й появу нових систем такого типу шляхом відділення від тієї чи тієї етнічної спільноти її частини чи-то шляхом подрібнення цієї спільноти на кілька. Не зовсім зрозуміло, чим етнічна дивергенція відрізняється від етнічної парціації або етнічної сепарації, - хіба що слугує узагальнюючим, парасольковим терміном для обох.

Традиційно вважається, що дезінтеграційні етнічні (етнополітичні) процеси були більш інтенсивними в історії, коли відбувався інтенсивний процес розподілу племен і етносів, розселення людей по всій планеті. Тоді як наприкінці ХХ і на початку ХХІ ст., процеси етнічного розмежування начебто відбуваються у значно менших масштабах, ніж будь-коли раніше. Однак вивчення процесів етнічного розмежування саме як дезінтеграційних етнополітичних процесів, в перебігу яких не останню роль відіграє політичний фактор, вимагає ретельного аналізу причин їх виникнення, наслідків і перспектив розвитку, особливо в контексті етнополітичної дезінтеграції України.

Тож, аналіз процесів етнічного розмежування, їх класифікацій, видів та прикладів дає підстави стверджувати, що в сучасному світі вони відбуваються переважно у вигляді етнополітичних процесів, що дозволяє їх у більшості випадків класифікувати як приклади етнополітичної дезінтеграції у вузькому сенсі, оскільки вони супроводжують (спричиняють) поділ державних утворень за участю етнічного фактора.

1. *Явір. В.А.* Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів // *Актуальні проблеми політики*. 2017. №59. С.76. 2. *Ачкасов В.А.* Введение // *Этнополитология*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. С. 15. 3. *Этнополитология* // *Політологічний енциклопедичний словник* / уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. Харків: Право, 2015. С. 310. 4. *Картунов О.В.* Вступ

до етнополітології: наук.-навч. посібник. Київ: Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. С. 30. **5.** *Асланов С.А.* Етнополітична стабільність у етнополітичній системі // Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 55. С. 118. **6.** *Антонюк О.* Етнічні процеси // Політологічний словник. URL: <http://subject.com.ua/political/dict/504.html>. **7.** *Картунов О.В.* Цит. праця. С.178. **8.** Там само. С.180. **9.** *Етнічні процеси. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна* // Етнологія. URL: <http://bookster.com.ua/etnichni-protsesey-yih-klyasyfikatsiyi-stadialna-typologichna-komunikatyvna/>. **10.** *Концепція етнополітичних досліджень в Україні / В.Б. Євтух, С.І. Суглобін, М.О. Молчанов.* Київ: МПП "Інтелектуальна взаємодія-ІНТЕЛ", 1992. С. 3. **11.** *Етнічні процеси. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна* // Етнологія. URL: <http://bookster.com.ua/etnichni-protsesey-yih-klyasyfikatsiyi-stadialna-typologichna-komunikatyvna/>. **12.** *Картунов О.В.* Цит. праця. С. 181. **13.** *Євтух В.* Етнічність: енциклопедичний довідник. Київ: Фенікс, 2012. С. 266. **14.** Там само. С. 267.

***Yavir Vira.* Disintegration Ethnopolitical Processes: Classification and Distinction**

The relevance of the study of ethnopolitical disintegration and integration processes is indisputable, especially for national ethnopolitics. The annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation, the loss of control over parts of Donetsk and Luhansk oblasts are all manifestations of deeper than the combination of causes and consequences and the longer process - ethnopolitical disintegration.

The article presents theoretical and methodological bases for studying ethnopolitical disintegration processes. A narrow understanding of disintegration / integration as a specific ethnopolitical process and broad methodological - as a criterion for the development of ethnic (ethnopolitical) processes have been generalized. In this article with the help of systemic, comparative analysis, case-study method and the synthetic (compositional) methods, we try to study in more detail the nature, essence and content of ethnopolitical disintegration and its place among the processes of ethnic separation (division). In the Ukrainian ethnopolitics there is a terminological confusion about the definition of this kind of ethnic (ethnopolitical) processes.

Ethnic processes in most cases of the modern world should be defined as ethnopolitical, because they have ethnicity involved in the same way as politics. Of course, there are many examples of ethnic processes in which there is no political component - for example, home xenophobia or gradual assimilation of migrants in the ethno-cultural environment of another state. However, disintegration in the studied dimension - ethnopolitical disintegration will always be not just an ethnic but an ethnopolitical process. The very nature of ethnopolitics is to find the relationship between politics and ethnicity, the study of the ethnic conditionality of political processes and vice versa.

Therefore, the object of study is disintegration as an ethnopolitical process, although we do not rule out that disintegration can only have an ethnic dimension and be regarded as an ethnic process. For example, the process of dividing one ethnic group during ethnogenesis into two parts without the participation of a politician and without politicization of this process. Such examples, though difficult, can be found in the human history.

In Ukrainian ethnopolitics, many related terms are used to denote disintegrating ethnic processes in the broad sense - those ethnic (ethnopolitical processes) that are transformed in the direction of the separation of the ethnos (ethnopolitical community).

The processes of ethnic differentiation (disintegration) are investigated. The study of their classifications, the analysis of the types and examples gave the author the grounds to state that in the modern world, most ethno-separating ethnic processes take place in the form of disintegration ethnopolitical processes, which allows to classify them in most cases as examples of ethnopolitical disintegration in the narrow sense, because they accompany (causing) the division of states by ethnic factors.

Keywords: ethnic (ethnopolitical) process, ethnopolitical) disintegration, ethnicity.

O. S. PETRIAIEV

ISLAMIC RADICALISM AND SECULARISM AS CHALLENGES FOR WESTERN EUROPEAN IDENTITY

The "Islamic question" in the forms of various kinds of Islamophobia and the cultivation of fears of "Islamophasism" or "Islamonomism" (S. Bennon) acquired in the present Western world the same importance that was attached to the "Jewish question" before the Second World War.

The waves of Arab-Muslim migration, connected, on the one hand, with the low standard of living of a typical representative of the "third world", and, on the other hand, with "forced migrants" from countries engulfed by wars and social uprisings, have given urgency to the problem of "peaceful Islamic conquest" of Europe by people from Middle East.

The problem of the "Islamic migration" and its impact on Western European identity should not be viewed as a kind of religious war, but exclusively in the global context of the phenomenon of "forced migrants", which include refugees, asylum-seekers and internally displaced persons.

Keywords: *Globalization, European identity, Islamic identity, secularism, Islamic countries, cultural policy.*

Петряєв О.С. Ісламський радикалізм та секуляризм як виклики для західноєвропейської ідентичності

«Ісламський питання» в формах різного роду ісламофобії і культивуванні страхів перед «ісламофашизмом» або «ісламонацизмом» (С.Беннон) придбав в нинішньому західному світі таке ж значення, яке перед Другою Світовою Війною надавалося «єврейського питання».

Актуальність проблеми «мирного ісламського завоювання» Європи надала хвиля арабсько-мусульманської міграції, пов'язана, з одного боку, з низь-

ким рівнем життя типового представника «третього світу», а, з іншого, - з «вимушеними мігрантами» з охоплених війнами і соціальними повстаннями країн Близького Сходу.

Проблему «ісламської міграції» і його впливу на західноєвропейську ідентичність не слід розглядати як певну релігійну війну, а виключно в загально-світовому контексті феномена «вимушених мігрантів», до яких слід віднести біженців, шукачів політичного притулку і внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: глобалізація, європейська ідентичність, ісламська ідентичність, секуляризм, ісламські країни, культурна політика.

Петряев А.С. Исламский радикализм и секуляризм как вызов для западноевропейской идентичности

«Исламский вопрос» в формах различного рода исламофобии и культивировании страхов перед «исламофашизмом» или «исламонацизмом» (С.Беннон) приобрел в нынешнем западном мире такое же значение, которое перед Второй мировой войной придавалось «еврейскому вопросу».

Актуальность проблеме «мирного исламского завоевания» Европы придали волны арабско-мусульманской миграции, связанные, с одной стороны, с низким уровнем жизни типичного представителя «третьего мира», а, с другой, - с «вынужденными мигрантами» из охваченных войнами и социальными восстаниями стран Ближнего Востока.

Проблему «исламской миграции» и его воздействия на западноевропейскую идентичность не следует рассматривать как некую религиозную войну, а исключительно в общемировом контексте феномена «вынужденных мигрантов», к которым следует отнести беженцев, искателей политического убежища и внутренне перемещенных лиц.

Ключевые слова: глобализация, европейская идентичность, исламская идентичность, секуляризм, исламские страны, культурная политика.

1. Secularism and false alternatives to the "crusade" and "jihad"

The interaction of the Christian predominantly Europe with the Arab-Islamic East and Africa contains and always contained obvious and latent (latent) challenges and risks.

On the one hand, according to some theorists and politicians of extreme nationalist persuasion, a further increase in the number of Arab Islamists threatens Europe with a complete loss of identity and its transformation into a kind of chimera called "Eurabia."

But, on the other hand, rapprochement with the Arab-Islamic world can strengthen Europe's position in opposing the United States by harmonizing European interests with the interests of Arab countries. But for such rapprochement, according to the same nationalists, Europe must dissociate itself from international Zionism and take the path of (a) supporting the Palestinians, the PLO, the establishment of the Palestinian state; (b) historical and political delegitimization of the State of Israel, reducing its size to "unviable borders," Arabization of Jerusalem. In other words, the EU will have to engage in the logic of jihad against Israel and the US supporting it.

Thus, Europe offers a gloomy alternative between the new "crusade" and the jihad. This ignores the third, most constructive, way of secularism.

Islamism as a militant totalitarian ideology should not be confused with Islam as a religion, although there is much in common between them. Militant Islamic fundamentalism is the dominant intellectual and political force in the Arab and non-Arab countries of the Islamic world ("ummah").

The "war on terror" that unfolded after September 11, 2001, transferred the dispute between Islamism and Westernism (globalism) from the academic to the actual policy.

The well-known essay "Roots of Islamic Wrath" by Bernard Lewis begins with the instruction of one of the founding fathers of the United States, Thomas Jefferson (3rd US President), *"Divided we stand, united, we fall"* for the United States the principle of separation of church and state [ссылка](#).

It was in the United States that the principle of the separation of the two social institutions - the Church and the State - was implemented most consistently. Here undoubtedly the leading role was played by the negative example of the European 30-year devastating war between Catholics and Protestants (XVI-XVII century).

In many of the Islamic countries, the **theocracy regimes** ("mosque and state unions") emerged, fueled by the confrontation of the "pernicious" ideology of the US and Israel.

There are plenty of examples. This is primarily the 1979 anti-Shah's revolution in Shiite Iran. This revolution was an attempt to resist the rise of Shiite orthodoxy and the seizure of the American embassy in Tehran.

Near East in the broad sense of this term (The Greater Middle East) has never been a stable region of the planet, which is partly due to its status as a "crossroads of civilizations." But at the beginning of the 21st century it turned into the most explosive region of the planet. It was in this region that American "anti-terrorist operations" unfolded, the formal reason for which were the events of September 11, 2001, which were first defined (Global War on Terrorism, - GWOT), and later - the "Long War" (The Long War). In the circles of the American neo-cons, even the definition of this phenomenon as the Fourth World War arose. (World War IV).

Thus, although on May 1, 2003, US President George W. Bush announced the end of Operation Iraqi Freedom, this did not mean the end of the Great Middle East War, but rather its beginning.

The main enemy was the Islamic terrorist group "Al-Qaeda", created in 1996 by Shaykh Usamah Bin-Muhammad Bin-Ladin, who proclaimed the "Declaration of War Against the Americans." Occupied the Earth. Two Sacred Places (" Declaration of War against the Americans Occupying the Land of the Two Holy Places ").

It was about Saudi Arabia, the homeland of Osama bin Laden. And the "occupation" itself was known to be connected with the Gulf War, led by 41st US President George W Bush against Saddam Hussein's regime.

And in the Islamic and Christian world there was a strong temptation to characterize the new Middle Eastern wars as religious ones. From the Western point of view, it is "a war with Islam" a new "crusade". From the point of view of Middle East, it is war against infidels or "jihad". Very popular among the fundamentalists is the version of the "Christian-Zionist alliance" (crusader-Zionist alliance).

But the model "Crusade vs. Jihad" clearly simplifies the situation. If only because it ignores the fact that among the participants in these

military conflicts there are enough people on both sides who are very far from religion - "secular" ("secularized").

In the region of the Middle East (MD), the following are several types of states with different ideological-political systems. The main criterion is the degree of influence of Islam on the formation of domestic and foreign policies, on social systems.

The first group includes countries in which Islam dominates the socio-political sphere. The second group consists of secular states, where Islam is the state religion. The third group includes countries entirely secular, but with most of the population professing Islam.

In turn, among the states where Islam dominates in all spheres of life there are Sunni and Shiite. Sunni Kingdoms are the Kingdom of Saudi Arabia, the Emirate of Qatar and the unrecognized Islamic State of Iraq and Syria (ISIS). To the Shiites states, first of all, we should include Iran, which after the Iranian revolution of 1979 is also a theocratic state.

2. Islam and the European-Christian version of secularization

"Secularism" and / or **"secularization"** (Latin Laicism, English Secularism) - the liberation of public and state life - politics, economics, science, education, etc. - from the direct influence of religion and the church; **"The privatization of religion"**, which from public and state affairs turns into a personal affair of everyone¹.

The concept of secularism is primarily relevant to the separation of public life and state construction from religious teachings and commandments, religion and politics. The secularization and demythologization of various public institutions was caused, first of all, by the realization of the Moderna project with its rapid growth of rationalism in society and culture and the destruction of all sorts of social myths and beliefs based on them (superstitions). Accordingly, the entry into this project of various countries and peoples has received the name of modernization.

At the beginning of the 20th century, there was a strong conviction that religious myths are fundamentally incompatible with modernization and that religion and the church are obstacles to "progress". Subsequently it turned out that such a radical project of forced "modernization from above" splits society into "dark" bottoms and "enlightened" leaders, in-

ducing all sorts of social conflicts. As a result, in many Islamic and Orthodox countries, "secularism" has turned into a reprehensible derogatory, which is associated with all the "charms of capitalism" (corruption, abuse of power, greed, godlessness, etc.).

European secularization is inseparable from the Renaissance, the Reformation and the Enlightenment. **Revival** is the "**Revolution of Virtue**", which gave birth to the ideas of humanism and titanism (anthropoism). **The Reformation or the Protestant revolution** became the spiritual basis of capitalism and bourgeoisness (citizenship) in the broad sense of the term. The collapse of the united Christian world after the Reformation was accompanied by the birth of modern European nation-states, the transfer of church property to the state or non-church authorities, the restriction of formal and informal religious authority in education, etc.

Enlightenment is, above all, rationalism and rationalization the modern processes of building a technocratic information society are characterized by the collapse of the traditional structures blessed by the aureole of sacredness, thanks to which the socialization of a person (family, church community, etc.) takes place. Friedrich Schiller. And after him Max Weber very successfully called these secular processes "the dissolution of the world" (German - Entzauberung der Welt, English - Disenchantment of World).

In England, for example, the origins of secularism are associated with the transformation of Henry VIII, who, in 1532, broke off relations with the Roman Church. Two years later, in 1534, the British Parliament adopted the "Supremacist Act", which was proclaimed the head of the Anglican Church directly by the king himself.

In France, this movement lasted more than a century (1789-1905) and ended with the transfer to the state of all church property and the separation of the state from the church.

The example of France was followed by Spain, Portugal and Latin American states.

The complexity of the concept of "secularized society" demonstrates the example of Israel, which it would be fairer to characterize as a "hybrid

society". Although this state is officially recognized as "secular", about 20% of its residents declare themselves as a "religious community" (in the local tradition they are called "orthodox"). An even greater percentage (about a third of the population) of those who consider themselves "traditionalists" (Heb. - masorti).

Secularism in Muslim countries is the antithesis of militant Islamism. His supporters seek to promote secular political and social values. But by «the common people» these values are usually perceived as a legacy of the colonial past, "imported" from the West, as a result of Westernization (globalization), etc.

It is not surprising that among the Muslim intelligentsia there is a continuous debate about the nature of secularism and its organic / inorganic nature centered on the issues of the influence of the higher clergy on the political and legal system of the state and the application of the sharia in its legal system.

Thus, the question of whether secularism and Islam are compatible and whether "secular Islam" is possible as a process and the result of some historical compromise becomes particularly acute not only for the geographical sphere of the settlement of the followers of Islam ("Ummah"), but for the whole world. After all, the followers of Islam are becoming more and more, and their relationship with followers of other religions and atheists is increasingly complicated.

It is enough to at least give an example of the **"executive order"** given on January 27, 2017 by the newly elected President of the United States, Donald Trump, which complicated for three months on the pretext of combating terrorism, the entry of Muslims from seven war-torn and civilized Islamic countries to the United States, where a total of 218 million people ("Protecting the Nation From Terrorist Attacks by Foreign Nationals")².

The denial of secularism in the Islamic countries is conducted in both soft and hard forms. The extremist and terrorist groups (ISIS, Boko Haram, al-Qaeda, The al-Nusra Front, etc.), which essentially turned the Koran into the Anti-Western Manifesto, are uncompromising struggle against secularism.

It is characteristic that only in the Constitutions of the two countries with the predominance of the Muslim population (Turkey and Senegal) there is a record about the secular nature of society and the state. But this does not mean that in many other countries of Islam there is no secularization policy followed by pro-Western leaders.

First of all, secular processes were successfully implemented and acquired a truly revolutionary character in such states as:

- The post-Ottoman Turkey led by Kemal Atatürk (Mustafa Kemal Atatürk);

- Tunisia, survived a secular revolution led by Habib Bourguiba;

- Shah of Iran with his "White Revolution", led by Reza Shah and his son Mohammed Reza Pahlavi (Muhammad Rezā Pahlavi);

- Postmonarchic Egypt under the leadership of nationalist-oriented leaders and, above all, Gamal Abdel Nasser; after the coup on July 3, 2013, when the military seized power in the country, restoring the secular foundations of government;

- Lebanon, Iraq and Syria, managed at different stages of development of these countries by the socialist parties of the "Arab Renaissance" (BAAS - Arab Socialist Ba'ath Party).

But at the same time we must state the opposite wave of counter-secularism. In this regard, it is worth mentioning:

- The anti-Shah's Islamic revolution in Iran (which began in 1979).

- The seizure of political power in Afghanistan by the Taliban (1996).

- The coming to power in Turkey in 2002, for the first time in the recent history of this country, influenced by the teachings of Fethullah Gülen Islamic Justice and Development Party. True, the relationship between the leader of the party, Tayyip Erdogan and Fethullah Güllen, has seriously worsened as a result of attempts by F. Gullen's supporters in the Turkish Armed Forces to organize a coup d'état in June 2016.

- The "Arab Spring", which began in 2011, overthrew the secular power of Muammar Gaddafi in Libya and actually split this country.

- The rise to power during The "Arab Spring" for a time (2011-2014) the Islamic party of Muslim brothers in Egypt. The revenge of anti-secular political forces in Egypt is due to the post-revolutionary victory in

the June 2012 democratic elections of the Muslim Brotherhood led by Mohammed Mursi and was very actively supported by Saudi Arabia.

The concept of secularism was "imported" into the Muslim world, along with many other ideas of enlighten Europe. Among Muslim intellectuals, the debate on the secularity of public and state life was mainly concerned with the relationship between religion and the state. The connection between the European and European successes in the field of science, technology and management was highly important³.

One of the biggest problems in the discussion about the relationship between religion and the state, is the separability / inseparability of religious and political authorities in the Islamic world has been and remains the question of the secular or spiritual status of the Caliph (ruler)⁴.

It is characteristic that the Islamic source, defining "What is secularism?", insists on the materialistic, consumer character of the followers of this phenomenon, who concentrate their efforts not on achieving the otherworldly paradise of bliss, but on momentary worldly blessings and pleasures⁵.

The Middle East is characterized by interstate conflicts of two directions: between secular states and between states with Sunni and Shiite political regimes. But the most acute conflicts arise on the basis of the confrontation of Islamic fundamentalism with secular political regimes. This type of conflict includes the civil war in Syria and the Iraq war after the withdrawal of the main part of the US troops from this country (after 2011).

It is important to emphasize the ultimate goals of the opposing groups of secular regimes in the Middle East and the movements of Islamic fundamentalism. As for the secular regimes of the Middle East, we can distinguish the following types:

- (1) power belongs to the military or to politicians who have withdrawn from the military environment;
- (2) politicians from parties of a secular nature (with the ideology of Arab nationalism, but not Islamism) are in power;
- (3) monarchy with a parliamentary system.

The task of elites in these states is to retain power and maintain stability. In this sense, the main danger for the secular regimes of the Arab countries is the opposition of Islamic clergy, radical Islamists, and not secular opposition. Among these dangers, it is necessary to distinguish and tribalism, the carriers of which are representatives of various groups of tribes and Bedouins, who threaten the states of ME separatism.

The conflict of Islamic fundamentalism and secular regimes in the Arab countries has become very acute over the last several decades. In particular, the fundamentalists' target in Syria is the Arab Socialist Revival Party (BAAS), which arose in Damascus in 1947. Later, its Iraqi branch was established. This secular party, with its slogans "Unity, Freedom, Socialism!" And "United Arab Nation with an Immortal Mission!" Combined the ideas of anti-imperialism, the liberation struggle, Arab nationalism, overcoming the fragmentation of the Arab world and the creation of a single powerful state, the protection of disadvantaged classes and the establishment of social justice. This attracted to the Baathists the intelligentsia, the youth, the middle strata of society. The popularity of the party was also promoted by its dynamic character and strict centralized structure.

Baath is a party of totalitarian type, reminiscent of the ruling CPSU in the USSR. Unlike Iran, where civil society is formed even under the theocratic regime, there is freedom of discussion and relative pluralism of opinions, in Syria there is complete unanimity under the totalitarian power of the Baath Party and the all-encompassing police apparatus. In addition, after the collapse of the Baath dictatorship in Iraq, the Baathist Syria will remain the only Arab country that steadfastly and irreconcilably confronts Israel.

Conflicts between states with secular regimes and states dominated by Islamic fundamentalism are multi-sided and multifaceted and can be divided into open armed confrontation (war), revolutions and a "hybrid" struggle using diplomatic and economic methods. In particular, such countries of Islamic fundamentalism as Saudi Arabia and Qatar in the course of such a struggle seek to extend their influence to other Muslim

countries, resorting to various methods of influence for fomenting revolutions and wars of the proximal type ("by someone else's hands").

Countries that "export" Islamic fundamentalism (first of all, Saudi Arabia and Qatar) set themselves the following goals:

1. Confrontation with the Shiite Iran as a strong regional power with a different religious and political ideology, capable of creating zones of struggle in the regions of the ME with the Shiite population (Lebanon, Iraq, Syria, Yemen, etc.).

2. Confrontation with secular authoritarian regimes in Arab and Muslim countries, which are perceived as carriers of an alternative political model. Hence the Arab spring and subsequent events in such countries as Tunisia, Libya, Egypt, Syria, whose ultimate goal was and remains the collapse of the state systems that prevailed before the Arab Spring and the construction on these post-revolutionary shards of zones of their own influence or even the "neo-Islamic caliphate of the 21st century".

The development of Islamic fundamentalism in the modern world of the late twentieth century beginning of the 21st century has undergone a certain evolution. The beginning was made during the war in Afghanistan (1979-1989 gg.). Then came the turn of building public education on the basis of Islamic fundamentalism, which is the unrecognized Islamic State of Iraq and Syria (ISIS) or the Islamic Caliphate.

An important stimulus for the creation of ISIS was the American occupation of Iraq, during which (largely due to which) the organization-progenitor of ISI, the Islamic State of Iraq, arose. At first, this "state" fought against the American troops, as well as the Iraqi Shiites who supported them.

A new impetus for ISIS was the civil war in Syria that began in the same year 2011 in the wake of the Arab Spring as the focus of many armed groups of Islamic fundamentalists or jihadists who chose to fight the secular regime of Bashar Assad.

The Islamic State of Iraq from the armed group participating in the Iraq war (2003-2011) managed to reformat itself into a "state" with the army and authorities, which aims not only to gain and retain power in the region of Levant and Mesopotamia but also in other regions, where

Muslims live (Maghreb, Sahel, Arabia, the Balkans, the North Caucasus and Central Asia⁶.

Thus, the fall of secular regimes in the region of the Middle East and the onset of Islamic fundamentalism leads not only to the creation of "barbarian states" (ISIS), anarchy and permanent wars, but also a danger for secular Western states that, guided by certain motives, stage themselves sponsored and nurtured Islamic fundamentalism, although they could not control it in the future. As a result, ISIS has acquired the ability to independently live and define its own tasks and plans.

3. Arab-Islamic secularism as a problem of European identity

Followers of Islam (Muslims) prevail in 47 countries of the world. According to the Pew Research Center in 2010, Islamists around the world were 1.6 billion. Given the high birth rate in Islamic families, according to the Center, by 2050 the followers of Islam will already be 2.76 billion (almost one third of the world population - 29.7%)⁷.

The world of Islam "umma" cannot compete with the countries of the developed West in purely economic terms. In 2016, the total GDP of Islamic countries amounted to \$ 5 trillion, while the US equivalent was \$ 17 trillion.

At the same time, the cultural and geographical differences of the countries of Islam are truly enormous. The Arab countries of the Middle East and North Africa and Indonesia or the countries of the African Sahel have very little in common, except for the religion of Islam⁸.

How many Muslims are radicals and followers of the ideology of terror, of course no one knows. Ruud Kupmans, a researcher of migration processes from the Berlin Social Science Center, addressed the EU leaders on February 13, 2017 with a warning about the need to deny entry to refugees whose identity cannot be unequivocally confirmed. According to R. Kupmans, half of the world's Muslims hold radical views and at least 50 million of them (if not more) approve of violence, although it emphasizes that not every one of these 50 million is ready for immediate violent actions. Referring to Pew Research Center data, R. Kupmans believes that in some Muslim countries about 14% of the population expresses readiness for acts of suicidal terrorism. Referring

to his own data, the sociologist argues that among Muslims living in Germany, those who approve in "special situations" violence against "infidels" are allegedly 8%, while those living in Holland - 11%⁹.

According to the report of the Munich Conference on Security in 2017, during the twenty years 1996-2016. The number of people of Islamic faith, who moved to the prosperous countries of Western Europe, almost doubled. If in 1996 there were 37 million of them on the global scale, then in 2016 - 65 million. Special processes were the processes of the Arab Spring in North Africa and the Wars in Syria and Yemen¹⁰.

Particularly sensitive for many European countries, and especially Germany, was the "European migrant crisis", which arose in the beginning of 2015 due to the multiple increases in the flow of refugees and illegal migrants to the European Union from the countries of North Africa, the Middle East and South Asia and the EU's unwillingness to receive and distribute them. According to the UN, about half of the total number of these migrants was a wave of Syrian refugees (46.7%).

This migration crisis is considered the largest in Europe since the Second World War. From January to September 2015, more than 700,000 asylum-seekers were registered in the EU member states. And only in 2015, according to various estimates, from 1 to 1.8 million refugees and illegal migrants arrived in the EU. In comparison, in 2014, about 280,000 of them were registered. Considering that some of these migrants were militant supporters of the terrorist Islamic state (ISIS), the problem acquired not only socio-economic but also socio-political character¹¹.

An English historian of Egyptian-Jewish descent, Bat Yehor pseudonym, meaning "The daughter of the Nile" in Hebrew, the real name is Giselle Littman, nee Orebi conducts a historical parallel between the current "carefree" Europe and Christian Byzantium, which fell under the blows of the Islamic Ottoman Empire.

The author refers to the prospect of close interaction of Europe with the Islamic world and the creation of Eurasia as "dimmitiyud", the submission of non-Muslims to the demands of Islam, and fawning on them as "gentlemen", etc.)¹².

4. Mass culture as a battlefield between radical Islam and pro-Western secularism: the incident of Salman Rushdie

The question of the compatibility or intransigence of the cultures of Islam and the secularized West is by no means idle. At this stage, it is more appropriate to talk not about finding compromises, not about "zero-sum game", but about seeking confrontation and the shortest paths to victory.

The events of September 11, 2001 inspired many Western thinkers to the optimistic conclusion "The West will win!" About this in particular said a month after the tragic events in New York and Washington, the famous author of the concept of "The End of History" Francis Fukuyama. In his opinion, the numerous Islamic migration to the countries of the West encourages these migrants to search for their own "authentic voice" in the midst of mass Western culture, overcoming fears of cultural assimilation and loss of identity¹³.

In terms of the struggle of the West for the secularization of the countries of Islam and their own Islamic diasporas through mass culture, a story with the printing and popularization of the novel of the British citizen of Indian origin Salman Rushdie "Satanic verses" is very revealing. The fact that the unofficial Russian edition of the novel by S. Rushdie appeared only in 2011 (an Internet version appeared earlier) testifies to how risky the idea was to print this work. It is characteristic that the Ukrainian translation of Taras Boyk appeared only in 2016, but it is quite official (Zhupansky publishing house). Considering that translators of the "Satanic verses" into Japanese and Italian languages were killed by Muslim fanatics, the very act of such activity is an absolute sign of personal courage.

In 1989, the crowd warmed by Islamic preachers attacked the US mission USIS (United States Information Service) in Islamabad. A number of Muslim countries covered similar protests which Ayatollah Khomeini even sentenced to death in a special religious appeal (fatwa).

Only after 10 years, in 1998, the Iranian government stated that it no longer supports Ayatollah Khomeini's fatwa. Although this does not mean that the threat of death no longer hangs over the writer. As of September 16, 2012, the amount of compensation for S.Rushdie's murder was

even increased to \$ 3.3 million (earlier, one of the Iranian state funds offered \$ 2.8 million for his death to S. Rushdie)¹⁴.

But S. Rushdie was kindly treated in the West. Among his many achievements is the Booker Prize in Literature, the knightly title conferred in 2007 by the British Queen, and others.

The work itself, written in the style of "magical realism", which the author announced his fourth novel, would not cause the righteous anger of the followers of Islam, if it did not contain too free interpretation of the personal life of the Prophet.

Among the 46 countries that are members of the Organization of the Islamic Conference, Turkey was the only country that did not prohibit the novel of S. Rushdie.

The attempt to destroy S. Rushdie was unsuccessful. But he was executed symbolically in the Pakistani comedic propaganda thriller *International Guerrillas* (1990), at the end of which a rebel brigade is among three brothers (one of whom serves in the police) and a woman-police-man destroys S. Rushdie. In the film, the author of forbidden verses is headed by a ramified criminal consortium that corrupts Pakistan and half the world by covering them with a network of brothels, nightclubs, casinos and discos. The only obstacle to his criminal incomes is the Islamic religion, with which he is therefore fighting. Characteristically, this private man is guarded by a private army under the command of an Israeli general ("Chief Batu Batu").

Screen Rushdie entertains himself by the fact that he sometimes tortures and kills mujahideen who are unsuccessfully hunted. Of course, the greatest torture for these holy people is compulsory listening to "Satanic verses" by Rushdie. When Rushdie tries to escape his fate at the end of the film, three giant Qur'an appear in the sky, emitting laser beams, which incinerate this evil man. In the western box office, the film, of course, was banned, although it is easily accessible on the Internet (even on YouTube).

5. Philosophical and religious-political meanings of fundamentalism as a form of confrontation between Islam and Western civilization

It is because of its militancy that the theocratic state founded by Mohammed in the 7th century - the Caliphate with the capital in Mecca - soon acquired dimensions that exceeded the dimensions of the Roman Empire at the time of its highest flowering with the western borders in Spain and Portugal, the eastern in India, the southern ones in North Africa, the northern - in Central Europe.

The fact that during the past three centuries, Islam in Europe was not primarily on the offensive, but on the defensive (the decisive role here probably played the defeat of the Turkish Empire in the Battle of Vienna in 1683) does not at all mean that its militant followers do not dream of post-Christian Europe. "Battles" for the right to wear women in public places traditional for Islam clothes, for building numerous mosques with high minarets, etc. have in this respect of fundamental importance, despite their external insignificance.

The Russian publicist Heydar Jemal, expressing the metaphysical (anthropological) meaning of the confrontation of Islam with Western civilization, writes: "Man is simply an instrument of Divine Providence. He is nothing more than a performer of great work, whose purpose and meaning goes far beyond the limits of anthropological space. Paradoxically, it is on this path of ultimate "alienation", the transcendentalization of human senses, that the secret of real freedom is revealed"¹⁵.

Revolutions in the countries of the Islamic world, known as the "Arab Spring" in 2011, generated a high wave of Sunni Islamic fundamentalism, the main sponsors of which are Saudi Arabia and Qatar. The entire region of the Middle East and even adjacent territories has been engulfed by anti-Western Wahhabism, a compound but very significant part of which is anti-Semitism.

Militant Islam took root even in large Muslim communities in Western Europe and the United States. It was the awareness of this threat that played a significant role in the coming to power in many Western coun-

tries (primarily in the US) right-wing anti-liberal politicians such as Donald Trump. A certain role this factor played in the British "Brexit".

Symptomatic is also the aggravation of the struggle in the once secular (secularized) states of the "Ummah" between radical Islamists and their opponents (primarily from the military as traditional keepers of secularism). It is, in particular, about the coming to power in secular Turkey of the Islamic Party of Justice and Development of Recep Tayyip Erdoğan. Although the party formally positions itself as a center-right conservative party, oriented toward Western values (market economy, accession to the European Union, etc.), R. Erdogan's party is not completely groundlessly accused of Islamism and a departure from the secular state principles laid by K. Atatürk.

Even in the traditionally secular Egypt, the largest country in the Islamic world, the Arab Spring led for a while to power (in 2011-2014) the Muslim Brotherhood Party, which professes the ideology of Islamic fundamentalism.

The global movement of the "holy war against the infidels" - the global jihadist movement - associated with such terrorist organizations as Al Qaeda, ISIS, Hezbollah, etc., has become a new threat to world stability, which came to be identified with the Soviet Union as "communism." The common denominator of both warlike ideological trends is their totalitarian nature, although "jihadism" is based on the ideas of Islamic fundamentalism, whereas Soviet communism formally denied religion and declared itself "atheistic."

Islam (like most religions) contains in its teachings simultaneously appeals to both peace and war, because the eternal struggle between good and evil, God with the devil, is projected onto the human communities that defend these opposing positions. Supporters of certain religions or their offshoots ("sects"), of course, consider themselves to be "servants of God", whereas followers of other religions or atheists are identified with "servants of the Devil".

Jesus Christ, for example, glorifies in the Sermon on the Mount the peacemakers who "will be called the sons of God" (Matthew 5: 9), but at the same time declares: "Do not think that I came to bring peace to the

earth; I did not come to bring peace, but a sword "(Matthew 10:34). In interpreting this contradiction, John Chrysostom explains it as follows: "Because then the world is especially established, when the infected with the disease is cut off, when the hostile separates"¹⁶.

Similar contradictions are contained in Islam. In particular, in the 9th chapter of the Qur'an (verses 9: 5 and 9:29), Mohammed calls to kill all infidels (in particular Jews and Christians) who will not accept his teachings. However, as a compromise option, it is suggested to take special taxes from the infidels in favor of the faithful.

The term "jihad" often found in the Qur'an has internal and external meanings. In the meaning of "jihad of the heart" it means the struggle of the believer with inner weakness and temptations, overcoming evil in himself. The meaning of "jihad of the mind and language" is associated with the struggle to establish the right language and behavior.

And only in the sense of "jihad sword" it is a question of fighting the infidels. Historically, seven concepts of the "Holy War" (the concept of the "seven swords") were formed:

1. The struggle to build an Islamic empire - the Caliphate.
2. Struggle against apostates, false teachers, "false Muslims" ("rida"). In fact, it is a struggle against all those who violate the integrity of the empire.
3. Revolutionary speeches against "fake Muslim leaders (initially they were understood as Mongol conquerors).
4. Anti-colonial struggle and "purification" of religion.
5. Counteraction to Western influence and pagan ignoring the teachings of Allah (jahiliyyah - "ignorance", "stupidity").
6. Rebel fighting against the conquerors of the infidels (kafir) and "blasphemers" (kufir).
7. Defeat of civilians in terrorist attacks¹⁷.

In ancient Persia (the current Muslim predominantly Iran), the followers of the traditional religion for this country, Zoroastrianism, were considered infidels. In post-revolutionary Iran, Israel and Zionism, the USA, the USSR and the militant Sunnis (Saudi Arabia and Qatar) became the main enemies of Shiite Islam.

However, for the sake of justice, it should be noted that in the Muslim world, three religious groups - Christians, Jews and Zoroastrians, have a special status of protected minorities - dhimmi ("protected minority").

In Egypt, Muslims had to "exterminate Christianity" with "fire and sword". although still in this country there are about 10 percent of the followers of the Christian religion (Orthodox and Coptic).

On the general background of religious intolerance, pleasant exceptions are almost Europeanized in terms of secularism, Lebanon and Tunisia. But this picture for these Muslim countries is rather atypical, since they practically do not have a place for followers of other religions.

It seriously accelerated the process of radicalization of Islam in terms of anti-Western German Nazism, and later Soviet communism, which brought to the countries of the East the ideology of active opposition to the "snake-tempter" in the face of Western civilization. It is no coincidence that both Nazism and Soviet socialism met in many countries of the East a joyous reception from local followers of Islamic fundamentalism, as a result of which hybrid ideologies of "Arab socialism" were formed.

Nazism, with its concepts of racial superiority, is often compared to militant Islam, although Islam "in its pure form" rejects the idea of the superiority of certain races. Both teachings are related, for example, "ideological suicide" - contempt for death and attitude to war as a natural human condition.

It is no coincidence that in his time W. Churchill characterized A. Hitler's book "My struggle" ("Mein Kampf") as "the new Koran of faith and war"¹⁸. The book of the Nazi leader, translated into Arabic, is really popular even in relatively secular Egypt.

On two satellite Egyptian TV channels in 2002, the entire Arab world was even shown a 41-episode feature film "Horse Without a Horseman", in which the struggle of the Egyptian people for national liberation during the British rule was filed through the prism of "Protocols of the Elders of Zion" primarily as a struggle against Jewish Zionism. Typically, after 10 years, during the short-term rule in the coun-

try of the Muslim Brotherhood, the same anti-Zionist film was again demonstrated in post-revolutionary Egypt on the Al-Tahrir TV channel¹⁹.

Of course, far from the last role in this confrontation between Islam and the Christian civilization of the West has played and continues to play unchanged American support since its inception in 1948 of the State of Israel.

For some time (in the period 1948-1956), Israel also enjoyed the support of the USSR. The turning point was the war between Egypt and the Arab allies and the USSR that supported it, for the nationalization of the Suez Canal in 1956. Israel then stood on the side of the "imperialist" France and Britain, and the "friendship" of the USSR-Israel ended without even beginning. In the subsequent Israeli-Arab wars (1967, 1973), the USSR also invariably supported the Arabs.

Conclusion

Thus, we can draw a conclusion about the purely conspiracy nature of mental constructs similar to the concept of Eurabia in accordance with which the «poor Europe» has surrendered to Islam is forced to deny its own identity and culture, pay tribute through various types of economic assistance etc new Islamic conquerors.

1. *Casanova José*. Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective // The Hedgehog Review. Spring & Summer. 2006. URL: <http://www.iasc-culture.org/THR/archives/AfterSecularization/8.12CCasanova.pdf>; *Casanova José*. Secularization // The International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences, ed. Neil J. Smelser and Paul B. White (Oxford: Elsevier, 2001) 13,786-91. 2. *Diamond Jeremy*. Trump's latest executive order: Banning people from 7 countries and more // CNN. January 29, 2017. URL: <http://edition.cnn.com/2017/01/27/politics/donald-trump-refugees-executive-order> 3. *Hoebink Michel*. Thinking about renewal in Islam: Towards a History of Islamic Ideas on Modernization and Secularization, Koninklijke Brill, Leiden, 1998, p. 292; *Fukuyama Francis*. The west has won // The Guardian. 2001. 11 October. URL: www.theguardian.com/world/2001/oct/11/afghanistan.terrorism30 4. *Al Braizat Fares*. Is Islam compatible with democracy? An Empirical Critique of Pedantic Culturalist Methodology, paper presented at the Conference on Culture, Democracy and Development, Monte Verita (Switzerland), 6-11 October, 2002 and Talal, Asad. 2003 // Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity. Stanford University Press, Stanford, CA. 5. *Islam* Question and

Answer. General Supervisor: Shaykh Muhammad Saalih al-Munajjid. URL: <https://islamqa.info/en/121550> **6.** *Al Braizat Fares.* Op. labor. **7.** *World's Muslim population more widespread than you might think.* URL: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/01/31/worlds-muslim-population-more-widespread-than-you-might-think/> **8.** *Stephen Walt M.* Five Ways Donald Trump Is Wrong About Islam. The White House's approach to the world's second largest religion is not just bigoted it's a strategic disaster // *The Foreign Policy.* 2017. February 17. URL: <http://foreignpolicy.com/2017/02/17/five-ways-donald-trump-is-wrong-about-islam/> **9.** *More than 50 million Muslims are willing to support those who carry out terror attacks to defend their religion, migratory expert warns EU* // *Mail Online.* 2017. 13 February. URL: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-4219154/Some-Muslims-support-carry-terror-attacks.html#ixzz4YwoYKgB6> **10.** *Munich Security Report 2017. Post-Truth, Post-West, Post-Order?* URL: <https://www.securityconference.de/en/discussion/munich-security-report/munich-security-report-2017/issues/forced-migration-here-to-stay/> **11.** *European migrant crisis* // *Wikipedia.* URL: https://en.wikipedia.org/wiki/European_migrant_crisis#European_People.27s_Party **12.** *Eurabia: The Euro-Arab Axis, 2005,* Fairleigh Dickinson University Press. **13.** *Fukuyama Francis.* Op. labor. **14.** *Amrullayev Emin.* The Culture of Islam and the concept of European Citizenship: antagonism and compatibility. URL: http://ppj-ueu.coe.int/documents/1017981/1668207/The_Culture_of_Islam_and_.pdf/19b2cfe7-27c7-4446-a95d-316d53bcdafa5; *Shcherbak-Zhukov Andrew.* "Satanic poems" without identifying signs // *Nezavisimaya Gazeta.* 2011. May 19. URL: http://www.ng.ru/subject/2011-05-19/1_satan.html **15.** *Jemal G.D.* DAUD VS JALUT (David v. Goliath). M.: Publishing house "Social-Political Thought", 2010. 388 p **16.** *Svt. John Chrysostom* Interpretations on Mf. 10:34. URL: <http://bible.optina.ru/new:mf:10:34> **17.** *Muir D.* "Islamic State": History from the beginning. URL: http://www.bbc.com/russian/international/2016/03/160311_is_full_story; *Lewis Bernard.* The Roots of Muslim Rage // *The Atlantic;* 1990. Sep. 3 p. URL: http://pages.pomona.edu/~vis04747/h124/readings/Lewis_roots_of_muslim_rage.pdf **18.** *Churchill Winston.* The Gathering Storm. Boston: Houghton Mifflin. 1948 **19.** *Wakinocot Daniel.* Anti-Semitic 'Elder of Zion' Gets New Life on Egypt TV // *The New York Times.* 2002, Oct. 26. URL: <http://www.nytimes.com/2002/10/26/world/anti-semitic-helpers-of-zion-gets-new-life-on-egypt-tv.html> Gorka Sebastian L. Defeating the dyhad . The winnable war. Regnery Publ 2016 - 244 pp.

В. С. НАКОНЕЧНИЙ

УГОРСЬКИЙ ІРЕДЕНТИЗМ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглядаються основні підходи до визначення поняття іредентизм та іредента, дається їхнє трактування. Головна увага зосереджена на аналізі особливостей угорського іредентизму, який останнім часом, за фінансової та інформаційної підтримки уряду Угорщини, став представляти реальну загрозу національній безпеці України на теренах Закарпатської області.

Ключові слова: іредентизм, іредента, етнічна спільнота, національна безпека.

Наконечный В. С. Венгерский иредентизм в контексте национальной безопасности Украины

Рассматриваются основные подходы к определению понятия иредентизм и иредента, дается их толкование. Главное внимание сосредоточено на анализе особенностей венгерского иредентизма, который в последнее время, при финансовой и информационной поддержке правительства Венгрии, стал представлять реальную угрозу национальной безопасности Украины на территории Закарпатской области.

Ключевые слова: иредентизм, иредента, этническое сообщество, национальная безопасность.

Nakonechnyi Viacheslav. Hungarian irredentism in the context of Ukraine's national security

The main approaches to the definition of the concept of irredentism and irredenta are considered, their interpretation is given. The main attention is focused on the analysis of the peculiarities of Hungarian irredentism, which recently, with the

financial and information support of the Hungarian government, has become a real threat to the national security of Ukraine in the Transcarpathian region.

Keywords: *irredentism, irredenta, ethnic community, national security.*

Наявність, передусім у прикордонному регіоні держави, територій компактного проживання етнічної спільноти, яка є титульним етносом у сусідній, рівно як і перебування в минулому цих територій у складі іншого державного утворення, здебільшого стає наріжним каменем державних взаємовідносин, суттєвим чином впливає на національну, регіональну і глобальну безпеку.

Розділений державними кордонами етнос несе в собі як перспективи для розвитку взаємовигідного конструктивного співробітництва суміжних держав, так і служить джерелом ускладнень їхніх відносин, виступаючи, зокрема, передумовою зародження іредентистських устремлінь, формування іредентистських концепцій, доктрин, реалізації іредентистської політики державними органами і неурядовими структурами, політичними партіями, громадськими організаціями.

Виникнення іредентизму загрожує дестабілізацією суспільно-політичної, безпекової та інших сфер життєдіяльності обох держав, ескалацією етнонаціонального конфлікту, його переростанням у збройне протистояння, порушенням територіальної цілісності держав, змінами меж державних кордонів, спричиненням дисбалансу сил в регіоні тощо.

Ситуація з українським прикордонням характеризується значними локальними вкрапленнями, а подекуди й домінуванням на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць, етнічних субстратів, материнські масиви яких знаходяться по той бік державного кордону України – на території Молдови, Румунії, Угорщини, Словаччини, Польщі, Білорусі, Росії. Різноманітна порубіжна українська етнічна палітра у тій чи іншій мірі визначає зміст міждержавних відносин України з усіма без виключення суміжними країнами, його спрямованість, амплітуду і динаміку, подекуди стає приводом для гострих дискусій на міжнародних форумах.

Прийняття у вересні 2017 року нового Закону України «Про освіту», який безпосередньо стосується мови навчання представників національних меншин, стало черговим приводом для загострення ситуації довкола прикордонних етнічних спільнот в Україні, зокрема угорської. Низка заяв офіційного Будапешта спричинила хвилю політико-дипломатичних скандалів та суттєво наростила градус напруги українсько-угорських міждержавних відносин, актуалізувавши водночас проблематику угорського іредентизму на Закарпатті, специфіка якого, в контексті новітніх загроз національній безпеці України, потребує подальшої наукової рефлексії.

Різноманітні аспекти гунгарологічної проблематики у своїх працях розглядали такі українські дослідники, як С. Віднянський, М. Гетьманчук, А. Головач, В. Грищук, О. Задорожній, М. Лендьел, С. Мітряєва, М. Панчук, Д. Ткач, М. Товт та ін.

Питанню угорської іреденти та іредентизму на Закарпатті приділили увагу у своїх працях М. Вегеш, В. Гиря, І. Король, О. Кравчук, Ю. Поп та ін.

Угорський іредентизм став предметом професійної зацікавленості таких зарубіжних науковців як Дж. Фізесі (Великобританія), З. Палфі, І. Шута (Румунія), М. Олейнік (Словаччина), Т. Амброзіо, С. Варді, М. Кейплз, М. Уотербері (США), Л. Валкі, М. Зейдлер (Угорщина) та ін.

«Етимологічно термін «іредентизм» походить від італійського словосполучення «*Terra Irredenta*» («Неповернена Земля»), який виник у другій половині XIX ст. щодо територій з італомовним населенням, що входили до складу Австро-Угорщини і Швейцарії. Метою об'єднаної Італії стала інтеграція даних територій в єдину італійську державу»¹.

Існує чимало визначень поняття іредентизм як політологічної категорії, кожне з яких розкриває ту чи іншу сторону феномену.

Так, В. Євтух вважає, що термін іредентизм вживається для визначення «політики тієї чи тієї держави, політичного руху, спрямованих на об'єднання народу, етносу, нації у рамках одного етнополітичного організму (держави)»². В такому ж контексті до ви-

значення поняття підходить В. Горбатенко, який розуміє іредентизм як «різновид національної політики держави (політичного руху, партії), спрямованої на об'єднання розпорошеного по світу народу, етносу; вимоги повернення раніше втрачених територій певної держави з метою об'єднання їх у межах іншої держави»³.

Має місце також і протилежне бачення сторони-ініціатора іредентизму. На думку Р. Бараш, «з урахуванням теоретичної традиції, а також історичного контексту, іредентизм можна визначити як спробу конкретної етнічної групи, яка проживає на території певної держави, возз'єднатися зі спорідненим їй етнічно (або таким, що розуміється спорідненим за будь-якими іншими ознаками) населенням іншої (однієї чи більше) держави»⁴. Тієї ж точки зору дотримується М. Беляєв, який вважає що «іредентизмом прийнято позначати мету сепаратистських рухів, пов'язану з прагненням «відмежуватися» від однієї держави і приєднатися до іншої»⁵.

Безумовно, що обидві точки зору доречні, однак зосереджуватися лише на одній не цілком коректно. В частині сторони-ініціатора іредентизм має бінарну природу, яка проявляється у взаємному зустрічному русі обох сторін – материнської держави до етнічної спільноти і етнічної спільноти до материнської держави, з метою досягнення спільної цілі – об'єднання в одній етнічно спорідненій державі. У реальному житті складно виділити яка зі сторін сильніше бажає об'єднатися і докладає для цього більше зусиль, втім їхня узгоджена взаємодія виступає важливим чинником можливої успішної реалізації іредентизму.

В якості суб'єкта іредентизму здебільшого виступає материнська держава, політичний рух чи партія, які спрямовують свою діяльність на повернення втрачених територій, населених чи ні етнічно близькими групами. Водночас іредентизм «не обов'язково користується підтримкою уряду»⁶, принаймні відкритою. Він може бути як частиною офіційної, так і неофіційної державної політики.

Окрім поняття «іредентизм» розрізняють поняття «іредента» (або «іреденція»), яке використовують «з метою термінологічного

позначення національної меншини, що тяжіє до возз'єднання із етносом іншої держави»⁷.

На думку Н. Горло, іредента – це «національна меншина, усі представники якої чітко відчують свою відмінність від решти населення країни і спільність з населенням сусідньої держави за історичними, культурними чи іншими чинниками. Іредента, як правило, компактно проживає біля кордонів спорідненої держави»⁸.

Однак самої лише етнічної відмінності для ефективного використання іреденти в реалізації іредентистської політики недостатньо. Етнічна спільнота повинна бути об'єднана навколо певних ідей, лідерів, завдань і цілей. Іншими словами, вона повинна бути структурована. Саме на такий аспект іреденти звертає увагу Т. Пархоменко, який розглядає іредентизм як «рух за приєднання території або територіально-політичного утворення (автономії, національного округу тощо) однієї держави до території іншої держави під гаслами етнокультурної єдності населення»⁹. Існування іреденти у формі певного утворення, її згуртованість довкола різноманітних культурно-освітніх, громадських, політичних структур, тим більше політико-територіальна інституціоналізація суттєво спрощує роботу з нею з однієї сторони, і підвищує її мобілізаційний іредентистський потенціал – з іншої.

Ситуація довкола угорської національної меншини, що проживає в Закарпатській області України, розвивається за своїм специфічним сценарієм і, з огляду на особливості її історичного формування та характер компактного розселення, позицію офіційного Будапешта щодо матеріально-фінансової підтримки закордонних угорців, надання їм за спрощеною процедурою громадянства Угорщини та можливості участі у внутрішньополітичному житті угорської держави, надзвичайної активності угорських політичних сил право-радикального спектру заяви та дії окремих представників яких, у тому числі наділених офіційним державним статусом, граничать з посяганням на територіальну цілісність України, потенційно несе у собі чи не найгостріші загрози для територіальної

цілісності України – ризик суттєвого посилення угорського іредентизму.

Закарпатська область України, зокрема три її райони: Ужгородський, Берегівський та Виноградівський, безпосередньо межують з Угорщиною. В області компактно проживає угорська національна меншина, яка є титульним етносом в сусідній державі.

За результатами Всеукраїнського перепису населення 2001 року, угорці – друга за кількістю етнічна група Закарпаття (чисельність 151,5 тис. чоловік, що становить 12,1% населення області)¹⁰.

Слід зазначити надзвичайно високий рівень концентрації осіб угорської національності у Берегівському районі та м. Берегове, і відносно високу їх концентрацію у Виноградівському, Мукачівському та Ужгородському районах. Фактично угорська меншина займає абсолютно домінуюче положення у Берегівському районі, який із Заходу має найдовший кордон з Угорщиною.

Угорська спільнота в Україні наполегливо працює над підвищенням свого політико-правового статусу. У 1975 році вона намагалась створити автономний національний округ у складі Української РСР¹¹. З початком демонтажу командно-адміністративної системи в СРСР наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. серед угорського населення Закарпаття поновився рух за зміну свого становища в напрямку здобуття адміністративно-територіальної автономії.

В реалізації основної проміжної мети іредентистських устремлень – здійснення такого адміністративно-територіального поділу території Закарпатської області, який би забезпечив максимально можливу концентрацію осіб угорської національності в межах одного району, угорська меншина координує свою діяльність з офіційним Будапештом. Для досягнення вказаного завдання використовуються можливості провладних політичних сил та органів державної влади Угорщини, громадських та партійних структур угорців в Україні.

В роботі зі своїми закордонними одноплемінниками в Україні Будапешт використовує широкий спектр культурно-вихов-

них та науково-освітніх установ у забезпеченні їхнього національного розвитку.

Зокрема, створене у 1989 році Товариство угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) є найчисельнішим і найвпливовішим національно-культурним товариством угорської меншини. ТУКЗ має за мету відстоювати конституційні гарантії збереження ідентичності угорців, розвитку їхньої освіти, мови та культури. У 1993 році ТУКЗ налічувало 28 тис. членів, у 2005 році – 42 тис. Фінансується з членських внесків, пожертвувань, а також благодійними фондами Угорщини (в основному фондом Йєша).

Розвиток культурної самобутності угорців Закарпаття забезпечують і такі структури, як Товариство угорської інтелігенції Закарпаття (ТУІЗ), Закарпатське угорськомовне педагогічне товариство (ЗУПТ), Спілка угорських журналістів Закарпаття, Спілка угорських підприємців Закарпаття та ін.¹²

Інформаційно-пропагандистські заходи на рівні угорських структур в Україні, а також офіційних організацій, політичних сил (насамперед праворадикального політичного спектру), громадських рухів Угорщини посідають вагомe місце у її політиці щодо закарпатських угорців України.

На початку 1990-х рр. високою була активність угорської національної меншини Закарпаття у самовільному встановленні угорськомовних назв населених пунктів області, використанні національної угорської символіки (прапорів) та ігнорування державної української¹³.

Упродовж 1995–2008 рр. гострі дискусії велись довкола ініційованого обласною Радою встановлення у серпні 1996 року пам'ятного знаку на Верецькому перевалі з нагоди 1100-ї річниці здобуття угорцями батьківщини, які засвідчили наполегливість угорської сторони у досягненні поставлених цілей.

Достатньо високою активністю у відстоюванні інтересів угорської громади відрізняються міська та районна Ради Берегівського району Закарпатської області. 17 червня 201 року Берегівська районна рада прийняла рішення розпочинати засідання з виконання гімну

Угорщини поряд з гімном України. Берегівська міжрайонна прокуратура опротестувала це рішення, оскільки воно не відповідає нормам Конституції України та підлягає відміні¹⁴. Посилаючись на Закон України «Про засади державної мовної політики», сесія Берегівської міської ради прийняла 7 вересня 2012 року рішення про надання угорській мові статусу регіональної мови¹⁵.

Акції та заяви чиновників уряду В. Обрана, депутатів правлячої коаліції, а понад усе представників ультраправого політичного спектру, спрямовані на підживлення ностальгії за «Великою Угорщиною». Так, 18 січня 2011 року у брюссельському офісі напередодні головування Угорщини в ЄС був розстелений символічний килим площею 202 кв.м. У центрі цього витвору зображено географічну карту Угорщини, яка охоплювала території станом на 1848 рік¹⁶.

Проблематика закордонних угорців вдало використовується провладними партіями задля отримання політичних дивідендів. «У ході парламентських виборів 6 квітня 2014 року вперше прийняли участь майже 160 тисяч етнічних угорців, які проживають за межами Угорщини та отримали друге, а саме угорське громадянство. При цьому, «переважна більшість з них (95,5%) проголосувала за Угорський громадянський союз («Фідес») – очевидно, в знак вдячності за надання їм угорського громадянства (право голосу на виборах становить невід'ємну складову громадянства).

За результатами блискучої перемоги на виборах «Фідес» отримав 117 мандатів, а разом з депутатами від Християнсько-демократичної народної партії (ХДНП), з якими він традиційно виступає у блоці, – 133 мандати. Тим самим забезпечивши кваліфіковану більшість у дві третини голосів, «Фідес» повторив свій успіх на попередніх парламентських виборах у 2010 році¹⁷.

За підтримки угорської правонаціоналістичної партії «Йоббік» («Рух за кращу Угорщину»), у складі так званої армії ДНР, створено добровольчий батальйон «Легіон святого Іштвана», який воює на Сході України. На сторінці «Легіону» у мережі «Вконтакте» повідомляється про запрошення сміливих, порядних людей надати допомогу Новоросії, Малоросії й Закарпаттю¹⁸.

За підсумками парламентських виборів 2010 року «Йоббік» набрав 16,67% голосів і став третьою найбільшою фракцією в парламенті Угорщини (47 депутатів). Мета партії – створення русинсько-угорської автономії на території українського Закарпаття.

5 грудня 2010 року в м. Берегово було відкрито офіс-бюро депутата Європарламенту Бейли Ковача, який є також представником партії «Йоббік». Б. Ковач не приховував функції свого офісу – надання консультацій та допомоги закарпатським угорцям саме щодо подання документів на отримання подвійного громадянства. У 2013 році Б. Ковач відвідував в якості спостерігача так званий «референдум» у Криму, а також псевдовибори, організовані бойовиками на Донбасі.

27 березня 2014 перед будівлею МЗС Угорщини зібрався натовп осіб, які тримали гасла-вимоги угорською та англійською мовами «Самовизначення Закарпаттю!» та «Угорщина вимагає повернення Закарпаття!» і розмахували націоналістичними прапорами. Демонстрацію провели з ініціативи Тамаша Гауді-Надя, депутата парламенту від партії «Йоббік». Демонстранти передали до МЗС Угорщини петицію «За Закарпаття», вимагаючи при цьому, щоб Угорщина визнала результати так званого референдуму в Криму. Водночас з вулиці лунали заклики привести в бойову готовність угорську армію, яка нібито повинна захистити 150-тисячну угорську меншину в Україні¹⁹.

Врешті, у жовтні 2014 року закарпатський окружний адміністративний суд задовольнив позов прокуратури щодо припинення діяльності благодійного фонду «Приймальня незалежного депутата Європейського парламенту Ковача Бейли». Суд вирішив, що діяльність фонду була спрямована на втручання у внутрішні справи України та посягання на її територіальну цілісність²⁰.

27 березня 2015 року представниця угорських проросійських радикалів Х. Морваї у своєму виступі на пленарному засіданні Європейського парламенту вкотре згадала Закарпаття та закарпатських угорців. «Дуже емоційно, майже на надриві вона переконувала депутатів у тому, що Україна дискримінує угорців і не служить їхнім інтересам»²¹.

13 жовтня 2017 року під стінами посольства України в Будапешті була проведена чергова акції «Самовизначення для Закарпаття», учасники якої використовували провокативні написи «Закарпаття за законом належить Угорщині»²².

Отже, заходи інформаційного впливу забезпечують необхідний рівень мобілізації, передусім політичної, етнічної меншини угорців Закарпаття.

«Угорський уряд, виходячи зі своїх можливостей, морально й матеріально підтримує ті починання, які слугують інтересам зарубіжних – відтак і закарпатських – угорців у тому, щоб вони, залишаючись на своїй вітчизні, могли співпрацювати з представниками національної більшості»²³.

«Мета Угорської Республіки та її політичних лідерів щодо співвітчизників за кордоном полягає в припиненні еміграції угорців на історичну батьківщину та підтриманні присутності угорців у межах «Великої Угорщини», сприяючи збереженню угорської етнічності поза межами Угорської Республіки»²⁴.

«Колишньому прем'єр-міністрові Угорщини Йозефу Анталлу належать слова: «Біль Тріанона стукає в серці кожного угорця»²⁵.

Свідоме підвищення Будапештом градусу напруги, використання інформаційно-пропагандистських дій здебільшого маніпулятивного змісту, провокування політико-дипломатичних скандалів з розрахунку максимально загострити ситуацію та примусити Київ піти на поступки в питанні гарантування угорській спільноті Закарпаття права навчання рідною, з точки зору етнічного походження, мовою, як у даному контексті, виступають ширмою і підґрунтям для більш серйозних речей – перегляду адміністративно-територіального устрою Закарпатської області України та утворення окремого угорського адміністративно-територіального автономного району з компактним проживанням угорців, який межує з Угорщиною, як проміжного завдання угорського ірредентизму по відношенню до України.

1. *Бараш Р.* Ирредентизм как категория дискурса и политической практики // Вестник Российской нации. 2012. № 2-3. С. 153. 2. *Євтух В. Б.* Етніч-

ність: енциклопедичний довідник // Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. Київ: Фенікс, 2012. С. 165. **3. Горбатенко В. П.** Іредентизм // Юридична енциклопедія в 6 т. Київ: Укр. енцикл. 1999. Т. 2. Д-Й. 743 с. URL: <http://leksika.com.ua/15460225/legal/iredentizm>. (дата звернення: 31.01.2017). **4. Бараи Р.** Цит. работа. С. 156-157. **5. Беляев М. А.** Институционализация сепаратистских угроз на постсоветском пространстве: политическая теория и практика: монографія. Уфа: БИСТ (филиал) ОУП ВПО «АТиСО», 2014. С. 13. **6. Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві: наукова записка.** Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. С. 15. **7. Капітоненко М.** Іредентизм // Політична енциклопедія. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 302. **8. Горло Н. В.** Іредентизм в контексті відцентрових процесів: сутність і співвідношення з сепаратизмом і сецесією // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. 2017. Вип. 18. С.210. **9. Пархоменко Т. С.** Іредентизм // Політологічний енциклопедичний словник. Київ: Генеза, 2004. С.242. **10. Закарпаття** в етнополітичному вимірі / [ред. кол.: Ю. Левенець (гол.) та ін.; кер. авт. кол. М. Панчук]. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 528, 654-655. **11. Шипка Н. П.** Угорська національна меншина в Україні як суб'єкт політики: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Львів, 2007. С. 10. **12. Закарпаття** в етнополітичному вимірі ...С. 595-597. **13. Зан М.** Угорський автономістський рух // Закарпаття. URL: <http://www.zakarpattia.com/?p=404>. (дата звернення: 31.01.2017). **14. Украинская** призма. Состояние и перспективы отношений Украины с соседними государствами // Фонд им. Фридриха Эберта. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09506.pdf>. (дата звернення: 31.01.2017). **15.** Там же. **16. Офіцинський Р.** Роман Офіцинський: Угорська влада страждає комплексом неповноцінності під назвою «Велика Угорщина» // Закарпаття. URL: <http://zakarpattya.net.ua/News/81130-Roman-Ofitsynsky> (дата звернення: 31.01.2017). **17. Волотов О. Г., Волотов С.О.** Россия и Венгрия в условиях санкционной политики // Свободная мысль. 2015. № 2. С. 96. **18. Снегирьов Д.** Угорський сепаратизм, як загроза державному суверенітету України // Хвиля. URL: <http://hvylya.net/analytics/politics/ugorskiy-separatizm-yak-zagroza-derzhavnomu-suverenitetu-ukrayini.html>. (дата звернення: 31.01.2017). **19. МЗС Угорщини** засудило ультрарадикалів за територіальні претензії щодо Закарпаття // Радіо Свобода. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25314263.html>. (дата звернення: 31.01.2017). **20. Снегирьов Д.** Цит.

праця. **21.** *Олександрова Г.* Чи створять угорці на Закарпатті «йоббіцьку» народну республіку // *Хвиля*. URL: <http://zak.depo.ua/ukr/zak/yak-ugorskiy-yobbik-pamagaetsya-stvoriti-zakarpatku-06042015050000>. (дата звернення: 31.01.2017). **22.** *Буданешт* відверто заграється – МЗС України про акцію «Самовизначення для Закарпаття» // *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28793611.html>. (дата звернення: 31.01.2017). **23.** *Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогоднішнє: матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.)*. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 7-8. **24.** *Шипка Н. П.* Цит. праця. С. 13. **25.** *Ткач Д. І.* Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій / *Міжрегіон. акад. упр. персоналом*. Київ, 2004. С. 399.

Nakonechnyi Viacheslav. Hungarian irredentism in the context of Ukraine's national security

Irredentism is considered as a political category, which means activities aimed at joining the territory of the adjacent country, in which part of the ethnically close community resides.

It is shown that the initiator of irredentism can be both a mother state and an ethnic community that is on the other side of the border. It is emphasized that in the part of the initiating party, the irredentist has a binary nature, which manifests itself in the mutual counter movement of both sides, in order to achieve the common goal of uniting in one ethnically related state.

In addition to the concept of «irredentism», the concept of «irredenta» is considered, which is used for the purpose of terminological definition of a national minority, which tends towards reunification with the ethnos of another state. Specificity of the irredenta is in the fact that all its representatives clearly feel their difference from the rest of the population of the country and have sense of community with the population of the neighboring state for historical, cultural or other factors. Irredenta, as a rule, compactly lives near the borders of the related state.

The author draws attention to the fact that ethnic differences alone are not enough for the effective use of irredenta in implementing irredentist policies. Ethnic community should be united around certain ideas, leaders, tasks and goals.

The existence of irredenta in the form of a certain institutional entity, its cohesion around various cultural, educational, social and political structures, the more

political and territorial institutionalization greatly simplifies the work with it on the one hand, and raises its mobilization irredentist potential, on the other.

Particular attention is paid to the analysis of the manifestation of irredentist aspirations of the Hungarians of Transcarpathia of Ukraine, in particular those living in the Uzhgorod, Beregovo and Vinogradov areas directly adjoining the Hungarian Republic. It shows the active role of Hungary in all possible encouragement of the Hungarian national minority on the other side of the border with Ukraine to create administrative and territorial autonomy.

Attention is focused on the fact that in the implementation of the main intermediate goal of irredentist aspirations – the implementation of such an administrative-territorial division of the Transcarpathian region that would ensure the maximum possible concentration of persons of Hungarian nationality within the same district, the Hungarian minority coordinates its activities with the official Budapest. In order to achieve this goal, the possibilities of pro-government political forces and public authorities of Hungary, public and party structures of the Hungarians in Ukraine are used.

The Hungarian government, on the basis of its capabilities, morally and materially supports those undertakings that serve the interests of foreigners – and therefore the Transcarpathian, Hungarians in that they, while remaining in their homeland, could cooperate with representatives of the national majority. The purpose of the Hungarian Republic and its political leaders towards compatriots abroad is to intensify the Hungarian community of Ukraine in its further attempts to create its own administrative and territorial autonomy, which, under favorable conditions, may become a sign of irredentism.

This gives grounds for asserting about a sufficiently high level of the potential threat posed by the situation around the Hungarian national minority of Transcarpathia in the context of Ukraine's national security, in particular the territorial integrity of the state, in terms of the probability of strengthening its irredentist aspirations.

Keywords: irredentism, irredenta, ethnic community, national security.

Розділ 3

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 321.01

А. І. ПОГОРЕЛОВА

ЯКІСНІ ЗАКОНИ — ЕФЕКТИВНА ПОЛІТИКА

Розглядаються проблеми взаємодії парламенту і суспільства в контексті конструювання консенсусних соціальних відносин через законотворчу діяльність.

Ключові слова: демократія, культура парламентаризму, ефективна політика.

Погорелова А. И. Качественные законы — эффективная политика

Рассматриваются проблемы взаимодействия парламента и общества в контексте конструирования консенсусных социальных отношений через законотворческую деятельность.

Ключевые слова: демократия, культура парламентаризма, эффективная политика.

Pogorelova Alla. Qualitative laws effective policy

The problems of interaction between the Parliament and the society in the context of constructing consensual social relations through legislative activity are considered.

Keywords: democracy, culture of parliamentarism, effective policy.

© ПОГОРЕЛОВА Алла Іванівна — доктор політичних наук, доцент, науковий консультант Інституту законодавства Верховної Ради України, заслужений працівник культури України

Очевидно, що парламент і суспільство є тими компонентами, від взаємодії яких вирішальною мірою залежить успіх політичної модернізації в Україні. Для того, щоб ця взаємодія набула характеру взаємосприяння, зазначені компоненти мають розглядатися як єдина система, функціонування якої за таких умов може бути ефективним. Особливо яскраво це прослідковується в законотворчій роботі, висока якість якої може забезпечуватися саме як результат співтворчості держави і суспільства із прийняттям морального імперативу, тобто як результат, визначений високою культурою парламентаризму¹.

Коли ми наголошуємо на необхідності системного підходу до розгляду явищ, процесів, маємо на увазі, що «системою можна назвати лише комплекс таких вибірково залучених компонентів, у яких взаємодія і взаємовідносини набувають характеру взаємосприяння компонентів для отримання фокусованого корисного результату»². Слід звернути увагу на слово «вибірково», яке підкреслює активну позицію провідного компонента при визначенні необхідних для створення запланованого результату інших компонентів. Зокрема, у законодавчому процесі цю роль покликаний відігравати, на наше переконання, саме парламент, її виконання значною мірою залежить від, зокрема, організації внутрішнього життя парламенту, його організаційної культури. Серед основних складових політичних модернізаційних змін логічно називати: налагодження гнучкої системи вдосконалення законодавства; подолання відчуження населення від політичного життя; вибір і ціннісне обґрунтування мети соціальних перетворень; адаптацію суспільства до нових соціальних цілей. Ми поділяємо прихильність до такої форми модернізації, коли «консолідованими зусиллями забезпечуються умови і стимули прискореного розвитку суспільства, набуття якостей свободи, компетентності, творчості, відкритості, поваги до людської гідності, коли в основу національної моделі модернізації закладається комплекс соціальних практично орієнтованих цінностей: рівномірний, компенсаційний розподіл таких благ, як прибуток, багатство, престиж, влада, освіта; максимальне забезпечення професійних, регіо-

нальних, культурних, етнічних та інших соціально-групових інтересів; формування численного і впливового середнього класу, що характеризується самосвідомістю, почуттям власної гідності, компетентністю, соціально-політичною активністю; досягнення високого рівня освіти суспільства, гармонізованої соціальним замовленням, з метою подолання можливостей для маніпулювання особою з боку влади чи інших політичних сил; подолання соціально небезпечного розриву між елітою й основною масою українського населення³.

Вирішуючи свої національні завдання, маємо взяти до уваги, що після 2008 року у світі відбулася системна криза — фінансово-економічна, політична і соціальна. Вона по суті знаменувала злам наявного шляху розвитку світової економіки, який здавався таким сталим. Варто зазначити, що скрізь у світі суспільство вимагає справедливості, поваги, стабільності, нових робочих місць, доступності якісних соціальних послуг і перш за все освіти, охорони здоров'я. Головна вимога — це вимога справедливості, яка порушується таким витонченим засобом експлуатації людей як циркулювання віртуальних грошей і всезагальною фінансиалізацією практично всіх галузей життя, включаючи політику. Зростає розуміння і серед науковців, і серед політиків, і серед громадськості необхідності зміни не лише інструментарія, але й суті бажаних політичних змін.

Зростає значення духовно ціннісного чинника в політиці, що для України набуває особливого значення. Релігійність народу, його віра завжди мали велику значимість для світосприйняття нашої людини, допомагали переживати найскладніші історичні часи. І саме на цьому напрямі спостерігаємо серйозний розрив у світосприйнятті народу й еліти, розрив політики і моралі.

В. Хесле, розглядаючи цю проблему, зауважує, що було б помилкою з важкими наслідками вважати, що політика можлива лише як дія державних органів, що великою шкодою для тривалої перебування держави є прагнення зайняти громадські позиції раніше, ніж почалися необхідні зміни в самому суспільстві. Мабуть правильно саме цим пояснити, зокрема, негативне сприйняття більшістю сус-

пільства сумнозвісної перебудови, складнощі з реалізацією демократичних реформ в нашій країні. Зазначений дослідник вважає, що такі психічні сили, як моральні почуття або почуття самоповаги є обов'язковими, коли люди не лише теоретизують з приводу моралі, етики, а ще мають діяти, виходячи з етичних принципів. Він вживає поняття «мораль» як нормативне, тобто моральними називає дії, інститути, емоції, якщо вони такі, якими мають бути⁴.

Стосовно такого інституту, як парламент, слід зауважити, що йому належить насамперед приймати такі законодавчі акти, структура яких має визначатися тим, які норми громадяни хочуть визнати, щоб вони регулювали їхнє спільне життя. Звідси гостро постають такі вимоги: налагодження парламентом аналітичної, дослідницької, прогнозної роботи; організація проведення незалежної експертизи законопроектів; розширення доступу компетентним громадянам до законотворчого процесу.

На нашу думку, саме спираючись на глибокі дослідження соціального поля, на висновки незалежних експертів різні політичні сили і партії зможуть суттєво просунути на шляху творчого погляду на компроміс, розгляду його як форми творчої згоди і домовленості на творчій основі у вирішенні таких питань, що торкаються долі й інтересів усього суспільства.

Слід визнати, що наш парламент ще не має достатньо розвинутої системи збирання й аналізу інформації, її обробки і прогнозування, яка допомогла би більш точно оцінювати реальне життя і коригувати свою поведінку. На жаль, в організації цієї роботи він не демонструє належної послідовності, наступності. Не встигло, наприклад, новостворене свого часу Аналітичне управління розгорнути повною мірою свою діяльність, як саме воно при скороченні Апарату Верховної Ради України у 2000 році було ліквідоване. Те ж саме стосується науково-організаційного сектору у складі Головного організаційного управління, який опікувався проблемою організації вивчення депутатами досвіду роботи парламентів світу з метою створення дієвої системи професійного зростання в українському парламенті. Тобто можемо говорити про недооцінку стратегічного

планування розвитку самого парламенту, у тому числі його аналітично-прогнозна складова. Водночас наукові напрацювання в цьому напрямі залишаються значною мірою незапитаними, не стимулюється активізація відповідних наукових розвідок.

Показовою могла би бути для нас динаміка розвитку бібліотеки Конгресу США, що засвідчує поступове неухильне нарощування її дослідницького потенціалу. До 1897 року бібліотека містилася у будинку Капітолію разом із Палатою представників та Сенатом. У 1914 році сенатори та члени Палати представників визначили особливі обов'язки бібліотеки перед Конгресом, запровадивши у ній спеціальний відділ, відомий пізніше як довідкова служба у рамках бібліотеки, якій було доручено відповідати на запити Конгресу і надавати необхідну інформацію. Більше п'ятдесяти років діяльність цього підрозділу полягала в основному в забезпеченні матеріалами і публікаціями, дослідженнями та аналітичними розробками, які готувалися іншими урядовими, приватними організаціями та окремими урядовцями. У 1970 році Конгрес схвалив закон про реорганізацію довідкової служби у конгресову дослідницьку службу (КДС). Законом передбачалося, що КДС більше уваги і зусиль приділятиме дослідницькій та аналітичній роботі, яка безпосередньо допомагатиме Конгресові у законотворчому процесі. КДС пропонує Конгресові США дослідження і наукові розробки з усіх поточних і нагальних питань державної політики, має понад 800 працівників, серед яких є бібліографи, правники, економісти, соціологи, фахівці з природничих і точних наук, має річний бюджет у 45 мільйонів доларів.

Безперечно, ми не можемо порівнювати масштаби забезпеченості українських і американських депутатів аналітичною, дослідницькою підтримкою, але аналізуючи тенденції розвитку подібних служб і бібліотеки нашого парламенту маємо підстави говорити про недооцінку в Україні зазначеного чинника для удосконалення якості законотворчої роботи. Бібліотека в приміщенні самого парламенту, що налічує понад 70 тис. примірників переважно юридичної, політичної літератури, не має достатніх площ, належних умов для роботи як персоналу, так і відвідувачів і таке становище не змінюється вже багато років.

За таких обставин зростає значення взаємозв'язків комітетів парламенту з науковим, експертним співтовариством, у формах: постановки перед ними проблемних завдань, вирішення яких потребує спеціальних досліджень; уважного ставлення і врахування пропозицій, що надходять до комітетів і являють собою результати ґрунтовних наукових досліджень; ретельного обговорення за участі громадськості підготовлених законопроектів з урахуванням наявних точок зору, а не нав'язування готових реформаторських пропозицій, які не розуміються навіть тими кого стосуються (наприклад, лікарями щодо медичної реформи).

Для прогнозування результатів дії тих чи інших законів, реформ, забезпечення їхньої підтримки в суспільстві належить долати недооцінку копіткої роботи із структурами громадянського суспільства, оволодівати техніками інженерії згоди. Відомо, що у США існує вельми впливовий і ефективний апарат поширення ідей у вигляді комунікаційної системи, що підтримує соціальну згуртованість.

Зрозуміло, що тут маємо не лише складно організовану мережу, але й могутню силу, яку безперечно можна використовувати як для суспільного добра, так і для досягнення недобрих цілей.

Для парламенту, який покликаний приймати закони, спрямовані на суспільне добро, інженерія згоди виступає, на наш погляд, засобом, що має доповнювати освітній процес, допомагати схилити громадськість до прийняття конструктивних цілей і цінностей. Кажуть, якщо в Україні два українці — три гетьмана, то в Німеччині — два німця — три громадські організації. Успішна діяльність широковідомих в Україні німецьких фондів підтверджують важливість роботи із суспільством різних політичних сил, в тому числі представлених в парламенті.

Якщо в народі не сприймається «мораль успіху» для одних всупереч інтересам більшості і це враховується політиками, розвиток політичного процесу легше прогнозувати, адже можна розглядати баланс сил стосовно кожного регіону, кожної гілки влади, визначати канали впливу на зближення поглядів, досягнення консенсусу.

Наявні сучасні комунікативні системи, через які транслюються культурні норми (повсякденне спілкування людей, в т. ч. у соціальних мережах, засоби масової інформації, спортивні клуби, елітарні зібрання, інші зібрання, у тому числі представників молодіжних субкультур та ін.) впливають перш за все на молодь, пропагують ті чи інші смаки, ті чи інші погляди. З одного боку, нерідко пропагується естетика відкидання всіх норм і заборон, а з другого — зростає кількість нетрадиційних церков і сект, які намагаються нав'язати тим, хто піддався їхньому впливу, свої жорсткі й навіть жорстокі правила, ритуали, що загрожують життю, руйнують родини.

Справедлива критика безвідповідального в екологічному сенсі суспільства споживання з боку екологічних рухів і лідерів, яка останнім часом активізується в усьому світі, нерідко переростає у пропаганду нового аскетизму. Всі ці новомодні сучасні явища справляють значний вплив на моральну свідомість, потребують від держави і насамперед на законодавчому рівні врахування екологічного імперативу, розуміння, що екологізм легко змикається з регіональною обмеженістю (адже захищається в першу чергу саме «своя» природа), а на цьому ґрунті — з консервативними політичними силами. Так створюються певні культурні ніші для авторитарних особистостей, що позначається на балансі політичних сил.

Професійне зростання парламенту виступає тим вирішальним чинником, який визначає демократичний розвиток самого парламенту, удосконалення організаційно-правових засад як його внутрішнього життя, так і взаємовідносин із суспільством, а відповідно — сприяє демократичному розвитку в цілому держави і суспільства. Слід зауважити, що у Верховній Раді України законотворення відбувається в режимі значної інтенсифікації, зростання кількості законопроектів, що подаються на розгляд парламенту. За цих умов планування набуває для законотворення особливого значення.

Як правило, до суб'єктів планування науковці відносять, в першу чергу, Верховну Раду України, Президента України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, відповідальні за формування державної політики у від-

повідній сфері. При цьому зазначається, що ці ключові суб'єкти процесу планування можуть залучати до своєї роботи інших учасників законотворення, зокрема органи судової влади, органи місцевого самоврядування, наукові центри та громадські організації. На наш погляд, слід надати цій роботі імперативного характеру, коли йдеться про залучення зазначених учасників законотворення. Тобто говорити не про можливість їх залучення, а про необхідність, обов'язковість такого залучення.

Актуальність такого підходу стає особливо очевидною, коли йдеться про введення закону в дію в контексті забезпечення дії закону⁵. На перший погляд непросто пояснити, чому саме в одних випадках достатньо офіційно опублікувати закон, в інших випадках можуть бути передбачені ті або інші умови набрання законом чинності в ньому самому, а в третіх випадках видаються спеціальні розпорядження про набрання законом чинності. Адже дія закону виявляється у різний спосіб, має інформативну, регулюючу, техніко-юридичну силу, а звідси умови, необхідні для реалізації дії закону, повинні забезпечувати усі три названі форми. Ця обставина зайвий раз нагадує про необхідність глибокого знання парламентаріями соціальної дійсності, чого не можна досягти без постійного взаємозв'язку із суспільством.

Зрозуміло, що склад парламенту визначається на підставі чинної системи виборів, залежить від позиції виборців, тісно пов'язаний з діяльністю партій, розвитком партійної системи. Хоча ця проблема не є предметом нашого дослідження, можемо зауважити, що удосконалення виборчої системи, на наш погляд, має йти в такому напрямі, коли ця система дозволить подивитися в очі конкретному кандидату в депутати, яку б партію він не представляв, і тоді сумарна підтримка кандидатів змалює картину підтримки по кожній конкретній партії в цілому в Україні.

Але при будь-якому обраному складі парламенту набуває вирішального значення організація роботи самого парламенту, забезпечення повної відкритості його роботи, організаційно-правових умов широкої співпраці з громадськістю, утвердження в суспільстві,

особливо в середовищі учнівської, студентської молоді, ідей парламентаризму, демократії, набуття навичок порозуміння, долання конфліктів, знаходження компромісів, досягнення консенсусу. Вона тісно пов'язана з проблемою національної консолідації, на базі високої правової культури громадян, адже «без певного рівня консолідованості усталена державність взагалі неможлива»⁶.

На відміну від європейських держав, де правова свідомість і правова культура уже виступають соціальним регулятором інституціональних зв'язків між складовими політичної системи та громадянського суспільства, в Україні на перше місце висувається завдання комунікативного забезпечення консолідованої участі парламенту і громадян у формуванні правової системи цінностей суспільства.

Водночас спостерігаємо зменшення у 2017 році порівняно з 2012 роком випуску за рахунок Верховної Ради України тиражів видань Парламентського видавництва (у примірниках одного випуску) і для Відомостей Верховної Ради України, і Серії Законів України, і Стенографічних звітів пленарних засідань Верховної Ради України, на які чекають бібліотеки України.

На цьому тлі вражають, наприклад, масштаби завдань діяльності видавництва польського Сейму, створеного в 1990 році, які включають, зокрема, не лише видання матеріалів щодо поточної роботи Сейму, а й ініціювання, розробку та випуск книжкових видань в галузі парламентаризму, випуск наукового журналу «Огляд Сеймовий», що виходить раз на два місяці, в якому публікують дослідження, як вітчизняних так й іноземних авторів.

На наш погляд, саме від парламенту значною мірою залежить дія таких потужних чинників консолідації, як демократизація, формування політичної нації, розвиток громадянського суспільства. При цьому особливе значення має вироблення та послідовне утвердження чітких демократичних процедур винесення суспільно значущих питань на обговорення, механізмів урахування громадської

думки й відповідного прийняття рішень, без чого демократія може перетворитися на симулятивну.

Важливо зазначити, що сам історичний час є нині на боці демократії, але звернімо увагу на думку С. Гантінгтона: «Економічний розвиток робить демократію можливою, політичне керівництво робить її реальною»⁷.

Маємо констатувати, що українські політичні еліти не навчилися поки що обмежувати себе заради збереження ефективності свого впливу на суспільство, передбачати вимоги людей, незадоволення людей у зв'язку з прийнятими раніше рішеннями. Вони недооцінюють компроміс, який є рисою демократії, не завжди готові поступитися зайвим заради збереження необхідного.

На цьому шляху існує безліч труднощів, серед яких, на наш погляд, варто виділити необхідність навчитися критично ставитися до потоку інформації, яка ллється звідусіль, що потребує значних душевних і розумових сил, виробляти звичку обережно сприймати різного роду повідомлення, заклики, пропозиції, за якими ховається намір маніпулювати свідомістю, викликати у людини недовіру до розумних доводів, з якими ще вчора вона рахувалася, які визнавала.

Вся атмосфера в державі має визначатися розумінням, що лише покращивши якісні характеристики представників влади і кожного громадянина, ми можемо розраховувати на розуміння в сучасному світі. І в першу чергу це стосується обличчя парламенту, його активної співпраці із структурами громадянського суспільства.

Слід визнати справедливою точку зору, відповідно до якої саме у взаємодії держави і суспільства може найбільш яскраво проявитися феномен синергії. Враховуючи особливе місце парламенту в системі демократичної державної влади, маємо враховувати важливість удосконалення його роботи, у тому числі за рахунок розвитку культури парламентаризму як нової політичної культури епохи ненасилля, якщо підходити до ненасильства, як до феномену, що несе в собі зародки нової історії⁸.

1. *Погорєлова А. І.* Розвиток культури парламентаризму в Україні: монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2012. С. 248. 2. *Анохин П. К.* Избранные труды. Философские аспекты теории функциональной системы. Москва: Наука, 1978. С. 72. 3. *Горбатенко В. П.* Проблеми політичної модернізації українського суспільства // Теорія і практика політичного аналізу і прогнозування: зб. науково-експертних матеріалів / за ред. М. М. Розумного. Київ: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2007. – С. 7–11. 4. *Хёсле В.* Об отношении морали и политики. Ч. I // Полис. 2013. № 4. С. 52, 54. 5. *Теплюк М. О.* Теоретико-правові основи введення закону в дію: монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2013. С. 229-231. 6. *Дергачов О. П.* Партнерський потенціал України: становлення і реалізація. Київ: Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2009. С. 88. 7. *Хантингтон С.* Третья волна демократии // Соціологія політики: Хрестоматія. У 2 т. Київ: Вид-во Європейського ун-ту, 2010–2010. Т. 1, ч. 2. 2010. С. 245. 8. *Семлен Жак.* Выход из насилия // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. Москва: Прогресс, 1990. С. 85.

Pogorelova Alla. Qualitative laws effective policy

It is evident that the success of political modernization in Ukraine depends crucially on the interaction between such components of the state system as the Parliament and the society. In order this interaction could obtain the character of mutual assistance, these components should be regarded as a single system, the operation of which, in such circumstances, may be effective.

Particularly vividly this can be traced in law-making, high quality of which can be ensured exactly in the result of the process of co-creation of the state and the society based on the adoption of a moral imperative, that is, as the result, determined by the high culture of parliamentarism.

As regards the Parliament as a state institute, it should be noted that its prior competence is to adopt such legislative acts, the content of which should be determined by the rules which citizens want to recognize appropriate for regulation of their common life. Hence, the following requirements become acute: the Parliament should properly arrange analytical, research, forecast work; organize an independent examination of draft laws; expand access for competent citizens to the law-making process.

To our mind, when based on the in-depth studies of the social field and on well-grounded opinions of independent experts, various political forces and parties can

significantly advance in their creative understanding of the compromise, considering it as a form of creative consent and creative agreement provided they solve the issues that concern the destiny and interests of the whole society.

It must be admitted that our Parliament still does not have a sufficiently developed system of collecting and analysing information, its processing and forecasting, which would help to more accurately assess the real life and adjust its own conduct. Unfortunately, in the organization of this work, the Parliament does not demonstrate a proper consistency, continuity.

Under such circumstances, the importance of interconnection between the parliamentary committees and the scientific and expert community grows immensely. It can be realized, for instance, in the following forms: setting before the parliamentary committees the challenging tasks, the resolution of which requires special research; careful study and consideration by the committees of proposals that represent the results of solid scientific research and are delivered to them; thorough public discussion of the prepared draft laws which take into account all existing opinions, rather than impose the ready-made reformist proposals that are not understood even by those who they concern (for example, by doctors on the adopted medical reform).

The professional advancement of the Parliament is the decisive factor that determines the democratic development of the Parliament itself, the improvement of the organizational and legal principles of its internal life and its relations with the society, and, accordingly, contributes to the democratic development of the state and the society on the whole. It should be mentioned that the law-making in the Verkhovna Rada of Ukraine is being held in a mode of significant intensification, increase in the number of draft laws submitted to the Parliament. Under these conditions, planning becomes an especial value for the law-making activities.

Unlike the European states, where legal consciousness and legal culture are already a social regulator of the institutional links between the components of the political system and the civil society, in Ukraine the prior task is the communicative ensuring of consolidated participation of the Parliament and citizens in shaping the legal system and the society's values.

The whole atmosphere in the state should be determined by the understanding that only by improving the qualitative characteristics of the authorities' representatives and of every citizen we can count on understanding in the modern world. And

first of all it concerns the face of the Parliament, its active cooperation with the civil society structures.

It is necessary to recognize the fair point of view, according to which exactly in the interaction of the state and the society the phenomenon of synergy can be manifested in the brightest way. Taking into account the specific place of the Parliament in the system of democratic state power, we must consider the importance to improve its activities, including through the development of the culture of parliamentarism as a new political culture of the era of non-violence, provided we approach the non-violence as a phenomenon bearing the germs of a new history.

Keywords: democracy, culture of parliamentarism, effective policy.

УДК 321.001

М. Г. КАРАЩУК

ПОЛІТИКА ЯК ПРОСТІР ПУБЛІЧНОГО ЗМАГАННЯ ЗА ВЛАДУ

Розглядається проблема співвідношення влади і політики в контексті демократичного процесу сучасності. Обґрунтовується, що не все, що відбувається навколо влади конституює простір політики. Політика можлива як публічне та легальне змагання вільних громадян за владу. Поза подібним відкритим змагальним процесом ми маємо справу з поліцією як режимом управління суспільством.

Ключові слова: політична влада, політика, демократія, право, громадяни.

Карашук Н.Г. Политика как пространство публичной борьбы за власть

Рассматривается проблема соотношения власти и политики в контексте демократического процесса современности. Обосновывается, что не

© *КАРАЩУК Микола Григорович* – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

все, что происходит вокруг власти, конституирует пространство политики. Политика возможна как публичное и легальное соревнование свободных граждан за власть. Вне подобного открытого соревновательного процесса мы имеем дело с полицией как режимом управления обществом.

Ключевые слова: *политическая власть, политика, демократия, право, граждане.*

Karaschuk Mykola. Politics as a space of public struggle for power

The article deals with the problem of the correlation of power and politics in the context of the democratic process of our time. It is justified that not everything that happens around the power constitutes the space of politics. Politics is feasible as a public and legitimate competition of free citizens for power. Beyond such an open competitive process, we deal with the police as a mode of management of society.

Keywords: *political power, politics, democracy, law, citizens.*

Широко розповсюдженим стало визначення нашого часу як невизначеного. В цих умовах відбувається девальвація сталих обрисів соціального, економічного та політичного життя. Виходячи з того, що сучасність характеризується самочинним покладанням основ перелічених сфер суспільного буття, стає очевидним, що невизначеність виступає її атрибутивною характеристикою. В межах теми нашого дослідження це означає, що основа політики та влади постають дійсно сутнісно не визначеними. Втім, невизначеність тут не означає неможливість здійснення теоретичного аналізу цих феноменів, а постійну їх відкритість для публічного обговорення. Іншими словами, влада і політика для сучасності виступають не апріорними сутностями, а тим, що потребує свого обґрунтування. Відповідно, актуалізується запит на переосмислення класичних визначень основних сфер політичного буття. В даній статті ми розглянемо трансформації розуміння політики у її взаємозв'язку з феноменом влади в науковому дискурсі.

Як зазначають дослідники, сучасний суспільний розвиток вимагає розробки нових підходів до розуміння і усвідомлення сутності і змісту такої складної категорії як політика¹. Це пов'язано з тим,

що в наш час значно проблематизується розуміння демократії як форми управління та регулювання спільної життєдіяльності людей. На нашу думку, в цих умовах адекватне розуміння політики і влади можна здійснювати тільки в контексті демократії, адже як писав К. Лефор: «З політичної точки зору процес сучасності – це процес демократії»².

Ситуація фундаментальної невизначеності підвалин політики проковує загострення суперечності між всезагальним, суспільним інтересом та індивідуальними, приватними інтересами. Подібна обставина ускладнюється зростаючими можливостями ідеологічної маніпуляції свідомістю населення за допомогою засобів масової інформації. В цьому ракурсі політику, на думку професора О.В. Бабкіної, потрібно розуміти як інструмент гуманізації суспільства, забезпечення його стабільності, громадянського миру, демократизації держави та верховенства права. З огляду на це, політика постає такою сферою суспільного буття, в якій проявляються відмінності інтересів соціальних груп, класів, націй тощо, де ці інтереси не лише протиставляються один одному, але й координуються. «Політика як сфера суспільної діяльності формується саме внаслідок необхідності узгоджувати, підпорядковувати приватні, групові інтереси більш загальному інтересу – спільному – зокрема збереженню єдності і спільності розшарованому суспільству. Попри все розмаїття індивідуальних і групових інтересів, у суспільстві завжди існують чесноти, в яких зацікавленні всі – дотримання певного порядку і безпеки, виконання встановлених правил взаємодії і життя, прийнятне і можливе за даних умов розв'язання соціальних суперечностей»³, – зазначає О.В. Бабкіна.

Отже, попри визнання сучасного світу як множинного, тобто такого, в якому розгортається конфлікт різних приватних інтересів, вбачається за можливе підпорядкування зазначеної множинності єдиному началу, під яким розуміється духовність. Саме на духовність покладається завдання збереження цілісності суспільства. Звідси цілком логічно випливає твердження про потребу у духовному вимірі політичної та державної діяльності. На протигагу корисливій боротьбі за владу висувається політична духовність як

засіб забезпечення єднання суспільства. Втім, бажання встановити єдине начало, на основі якого буде розгортатись політичне життя суспільства, може накладати обмеження на відкрите, публічне змагання за владу, котре є необхідною умовою демократії.

Незважаючи на спроби запровадити примат духовності або моралі у політичному житті, розуміння політики як сфери боротьби за владу залишається актуальним. При перегляді навчальних посібників з політології можна побачити, що більшість з них зорієнтовані на розуміння політики як саме сфери боротьби за владу. Зрозуміло, що подібне тлумачення політики визначає розуміння політології як науки та її предмет. Саме політична влада виступає тим предметом, що відрізняє політологію від інших дисциплін, котрі досліджують політику. Так, наприклад, в одному з підручників читаємо: «предметом політології є феномен політичної влади, закономірності її функціонування та розвитку, її використання у суспільстві». Специфіка політології, на думку авторів, полягає у тому, що всі соціальні явища та процеси вона розглядає відносно політичної влади. Навіть більше, без влади, вважають вони, немає політики: «Влада є засобом її реалізації»⁴. Отже, виходячи з зазначеного, політика визначається як система «відносин між людьми, що виникають з приводу організації та використання державної влади у суспільстві»⁵. Сфера політики конституюється навколо здійснення влади у суспільстві.

В підручнику «Політологія: історія та теорія» під авторством П.П. Шляхтуна зазначається, що політику доцільно визначати через керівництво та управління суспільством (як родові щодо неї поняття) та владу, що є її видовою ознакою. Таким чином, політика – це владне управління та керівництво суспільством. Тут ми знову можемо стикаємось із наголошенням на спорідненості понять «політика» та «політична влада» як базисних категорій політології. «Політика і влада, – зазначає П.П. Шляхтун, – органічно взаємозв'язані, вони не тільки нероздільні, а й взаємозумовлюють одна одну. Цей зв'язок настільки органічний, що в політології і філософії нерідко виникають дискусії щодо первинності однієї з них»⁶. Саме на основі поняття «влада» вбачається можливість зрозуміти сутність політики та виокремити специфіку політичних відносини поміж

інших. Політична влада характеризується наступними особливостями: верховенство, публічність, моноцентричність, легальність, різноманіття ресурсів. Не дивлячись на те, що влада розгортається на основі вольових відношень між людьми, вона не тотожна сваволі. Політична влада – «це реальна здатність одних людей проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм»⁷.

Засобами здійснення політичної влади виступають не тільки правові, а й політичні норми як такі, що діють всередині недержавних політичних організацій та у відносинах між ними. Втім, як стверджує П.П. Шляхтун, саме у нормах права відбувається репрезентація здатності політичної влади регулювати суспільні відносини. З огляду на це стає зрозумілим взаємозв'язок між нормами права, державою та політичною владою. Адже норми права визначаються тут як «встановлені або санкціоновані державою з метою регулювання суспільних відносин загальнообов'язкові правила поведінки»⁸. Норми права передбачають можливість застосування примусу задля їх дотримання, і якщо монопольним носієм такого примусу виступає держава, тоді зрозуміло, чому державна влада постає однією з найважливіших форм політичної влади. Сутність державної влади, наголошує П.П. Шляхтун, характеризує передусім її здатність домагатися здійснення тих чи інших цілей за допомогою примусу.

Схильність до наближення політичної влади до державної спостерігається у багатьох випадках політологічного дискурсу. Ядром політичної влади постає «влада державна, певним чином організована і закріплена в правових і соціальних нормах»⁹. Характеристика державної влади як найвищого прояву феномену політичної влади взагалі притаманна не тільки представникам політології, а й філософії. У статті «Розуміння категорії влади в класичній філософії» Н.Б. Капустіна вказує, що термін «влада» широко використовується як у науковому дискурсі, так і на рівні повсякденної свідомості. Здійснюючи структурування влади, дослідниця виділяє владу батьків над дітьми, владу грошового мішка над людьми, окрім цього можна виділити владу більш вищого порядку – на юридичну, економічну, духовну тощо. «Однак, – зазначає Н.Б. Капустіна, – під владою насамперед розуміють вищу державну владу»¹⁰. На цій

підставі здійснюється зв'язок влади і політики, оскільки остання в соціальному відношенні є найважливішою сферою буття влади. Отже, як бачимо, проблема державної влади знову виявляється домінуючою для розуміння політики, права та політичної влади.

Визнання феномену влади основою політичної сфери вимагає більш уважного дослідження сутності саме політичної влади, оскільки спосіб її реалізації має визначальне значення для всієї політичної системи. В результаті здійснення некритичного наближення понять «політика» і «влада» отримуємо висновки, відповідно до яких наука про політику (політологія) не просто не може замінити «науку про владу», а є залежною від неї. Адже, на думку деяких дослідників, політика є похідною від влади, вона є її функцією. Таким чином, на думку авторів, наука про політику не повинна підміняти науку про владу. Навіть більше, вони вважають, що політологію необхідно розглядати як складову частину кратології.¹¹

Подібне розуміння сутності політики та її взаємозв'язку з владою спирається на класичне визначення політики, дане ще М. Вебером. У праці «Політика як покликання та професія» М. Вебер ставить питання про сутність політики. «Що ми розуміємо під політикою?» – запитує він, – «це поняття має надзвичайно широкий зміст та охоплює всі види діяльності щодо самостійного керування. ... Ми маємо намір в даному випадку говорити тільки про керівництво або здійснення впливу на керівництво політичним союзом, тобто в наш час – державою»¹². Звідси витікає зв'язок політики та держави. Далі, виходячи з визнання тези «будь-яка держава заснована на насиллі», визначається специфіка поняття «держава», як і будь-якого «політичного союзу»: держава є тією людською спільнотою, котра всередині певної сфери... претендує (з успіхом) на монополію легітимного фізичного насилля». В такому випадку єдиним джерелом «права» на фізичне насилля в суспільстві постає держава. Варто зазначити, що на думку М. Вебера, насилля є засобом політичної боротьби, метою якої є «участь у владі». В такому контексті займатися політикою та прагнути влади означає одне і теж саме. Виходячи з наведених міркувань, отримуємо визначення держави як відношення панування людей над іншими людьми, «що спира-

ється на легітимне (тобто таке, що вважається легітимним) насилля як засіб¹³. Отже, у своїх працях М. Вебер тлумачить політику як прагнення до участі у владі або до здійснення впливу на розподіл влади. Хто займається політикою, той прагне до влади і передусім, до державної влади.

В такому випадку необхідно констатувати, що політка існує всюди, де ми стикаємось з наявністю держави. Втім, в межах політичної філософії існують погляди, згідно з якими поняття «політика» є значно ширшим за поняття «держава», і навіть поняття «влада». «Політика не є здійсненням влади»¹⁴. Будь-яка держава прагне редукувати політику до чітко визначених способів управління суспільством, на основі яких буде відтворюватись встановлений порядок панування. Окрім цього держава, з метою утвердження власного існування, ототожнює себе та суспільство. Держава прагне репрезентувати себе як всезагального представника суспільства, а існуючий політичний устрій як універсальний. Проте, як показує історія ХХ століття, подібна практика призводить до того, що посилення держави може призводити до втрати політичного, тобто до деполітизації. Для існування політики необхідне чітке розведення держави і суспільства.

Дане положення є особливо важливим для існування демократії. З точки зору буденної свідомості демократія є одним з можливих режимів існування політики, але насправді демократія гранично проблематизує політику та закладає передумови її існування. В цьому контексті корисно звернутися до поглядів К. Лефора, згідно з якими демократія передбачає відкритість питання про підвалини існування та напрямки розвитку суспільства. «Істотним, з моєї точки зору, є те, що демократія виникає та існує в умовах розпаду орієнтирів певності. Вона заснувала початок історії, в якій люди відчувають не детермінованість щодо того, що стосується основ Влади, Закону і Знання, а також основ відносин одного з іншим на всіх рівнях суспільного життя (всюди, де розподіл, особливо розподіл між тими, хто має владу, і тими, хто їм підкоряється, раніше визначався в залежності від віри у природу речей або в якийсь надприродний принцип). Саме це спонукає мене вважати,

що в соціальній практиці, без відома людей, формується питання, на яке ніхто не знає відповіді і якому навіть робота ідеології, чие призначення полягає в тому, щоб скрізь відновлювати певність, нездатна покласти край»¹⁵. Як бачимо, проблематизація політики є необхідною умовою демократії, котра постає простором постійного конституювання публічного простору політики. В межах демократії влада, держава і закон постають предметом неперервного обговорення і ніщо та ніхто не може покласти йому край без загрози переходу від демократії до тоталітаризму. Демократія постає одночасно і умовою існування політики, і її проблематизації, завдяки якій відбувається розчинення сталих, нібито від природи даних параметрів політичної влади.

Нагадаємо, що вперше проблема політики стає предметом теоретичного аналізу в межах полісу Стародавньої Греції. На думку вітчизняного філософа С. Пролеєва, це не випадково, адже саме тут політика вперше конститується як спосіб людського співіснування. На думку дослідника, політика і політична система життя складає феномен, котрий у своєму витoku має чітку культурно-історичну локалізацію. «Відкриттям» політики ми зобов'язані саме стародавнім грекам. Політика не лише формально, але й змістовно походить від полісу – тобто античного громадянського суспільства. «Не все, що відбувається з приводу влади, може бути названо політикою. Вона існує там і тоді, де і коли існування влади переводиться в режим відкритого легального змагання, підпорядкованого власне суспільним інтересам. Її основою служить громадянське суспільство, а учасниками – люди у громадянському стані (тобто автономні, свободні індивіди)»¹⁶. Там, де політика втрачає свій агональний характер, вона перестає відповідати власній сутності, а влада, хоча і зберігає своє формальне значення, однак перестає бути саме політичною владою.

Для розуміння зазначеного переходу політики в інший (неполітичний) режим існування необхідно звернутися до праць сучасного політичного філософа Ж. Ранс'єра. З його точки зору, необхідно відійти від буденного розуміння політики як сукупності процесів, за допомогою яких відбувається встановлення консенсусу між гру-

пами, організація повноважень, розподіл та легітимізація цього розподілу місць та функцій. Він пропонує визначити цю процедуру розподілу терміном «поліція». Спираючись на дослідження М. Фуко¹⁷, поліція тлумачиться як техніка управління, що розповсюджується на все, що стосується «людини» та її «щастя». «Поліція» – це закон, що «визначає долю або відсутність долі участі для кожної частини»¹⁸. Доля участі кожного в суперечці про суспільне благо визначається на основі «конфігурації чуттєвого», в яку вони вписані. Таким чином, поліція це «в першу чергу порядок тіл, котрий визначає розподіл між способами бути, діяти та розмовляти, відповідно до якого певні тіла приписуються своїми іменами до певного місця і до певного завдання; це порядок видимого та явного, відповідно до якого одна діяльність виступає явленою, а інша ні, одні слова сприймаються як мова, а інші як шум. ...Поліція – не стільки «дисциплінування» тіл, скільки правило їх демонстрації, конфігурація їх занять і властивостей простору, де ці заняття розподілені»¹⁹.

На противагу зазначеному, ім'я політики належить діяльності, котра розриває чуттєву конфігурацію, що визначала частини і долі участі або їх відсутність. Політична діяльність здійснює переміщення певного тіла з того місця, котре було йому визначено, або міняє призначення певного місця. Вона змушує побачити те, що раніше не підлягало виявленню, змушує почути мову там, де раніше був тільки невиразний шум. Політична діяльність виявляється способом маніфестації, котрий руйнує чуттєвий розподіл поліцейського порядку, пропонуючи натомість припущення про причетність неспівпричетних. Існування політики, на думку Ж. Рансьєра, передбачає наявність двох процесів. Перший – це існування «поліції», другий – це процес рівності, під яким вчений розуміє «відкрити сукупність практик, що керуються припущенням про рівність будь-якої особи, яка промовляє будь-якій іншій особі»²⁰. Таким чином, політика – це такий режим співіснування людей, що передбачає можливість кожного набути голос для того, щоб представляти всезагальне. Саме тому політика не тотожна структурованому порядку, вона руйнує його для того, щоб людина (частина) вийшла за межі

наперед визначеного для неї місця і змогла стати рівною уособленому в соціумі цілому.

Звідси витікає твердження про те, що політика, на відміну від поліції, не співпричетна владі. На цій підставі Ж. Рансьєр інколи характеризується як анархіст. Втім, потрібно уважно прислухатись до його слів, коли він говорить, що політика не є здійсненням влади, а виступає способом виділення певної спільноти. Управління, політична влада або ієрархія не повинні бути наперед визначеними для того, щоб можна було вести мову про політичну владу. «Анархізм» постає тут формою протиставлення визначеному правлячому началу, «архе». Політична влада конститується як відкрите змагання всіх громадян. Поза публічним простором легального змагання політична влада поглинається державною владою. Утворюється ситуація, в якій людині залишається тільки вписатися до наперед визначеного потестарного порядку, легальність якого встановлюється державою. Натомість, як відомо, коли джерелом права або влади постає виключно держава, тоді немає можливості виділити неправові і неполітичні дії держави від правових і політичних. Прикладом цього постає тоталітарна держава, котра може санкціонувати будь-які норми, що є далекими від духу права. Так само і політична влада в тоталітарній державі втрачає свій агональний характер та перетворюється на потестарну систему держави. В дійсності джерелом політичної влади постає не держава, а воля громадян, в іншому випадку ми маємо справу з процесом деполітизації влади.

1. *Бабкіна О. В.* Нова філософія політики в множинності сучасного світу // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2011. Вип. 6. С. 5-11. 2. *Лефор К.* Политические очерки (XIX-XX века); пер. с фр. Е.А. Самарской. Москва: РОССПЭН, 2000. С.77. 3. *Бабкіна О.В.* Цит. праця. С. 6. 4. *Політологія: навчальний посібник* / Штанько В.І., Чорна Н.В., Авксентьєва Т.Г., Тіхонова Л.А. Київ: ІНКІОС, Центр учбової літератури, 2007. С. 13. 5. Там само. С. 76. 6. *Шляхтун П.П.* Політологія: історія та теорія: підручник / П.П. Шляхтун. К.: Центр учбової літератури, 2010. С. 147. 7. Там само. С. 152. 8. Там само. С. 151. 9. *Політологія: тексти лекцій* / Перегуда Є.В.,

Рижко Н.І., Стеценко С.В., Згурська В.Л., Красковська М.П., Оксюковський П.П. Київ: КНУБА, 2009. С. 25. **10.** *Капустіна Н.Б.* Розуміння категорії влади в класичній філософії / Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада: колективна монографія / за заг. ред. О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева. Одеса: Видавничий дім Гельветика», 2015. С. 20. **11.** *Халінов В. Ф.* Кратология как система наук о власти. Москва: Республика, 1999. С.106. **12.** *Вебер М.* Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. С. 644-645. **13.** Там само. С. 644-645. **14.** *Рансьер Ж.* Девять тезисов о политике // На краю политического; пер. с франц. Б. М.Скурадова. Москва: Праксис, 2006. С. 193. **15.** *Лефор К.* Цит. работа. С. 29. **16.** *Пролесев С. В.* Метафізика влади: монографія. Київ: Наук. Думка, 2005. С. 251-252. **17.** *Фуко М.* Omnes et Singulatim: к критике политического разума // Интеллектуал и власть: Избранны политически статьи, выступления и интервью. Часть 2; Пер. с франц. И. Окуневой под общей ред. Б. М. Скурадова. Москва: Праксис, 2005. С. 285-309. **18.** *Рансьер Ж.* Несогласие: Политика и философия; пер. с франц. и прим. В. Е. Лапицкого. Санкт-Петербург: Machina, 2013. С. 53. **19.** Там само. С. 53. **20.** Там само. С. 55.

Karaschuk Mykola. Politics as a space of public struggle for power

The article deals with the problem of the correlation of power and politics in the context of the democratic process of our time. It is justified that not everything that happens around the power constitutes the space of politics. Politics is feasible as a public and legitimate competition of free citizens for power. Beyond such an open competitive process, we are dealing with the police as a mode of governing society. The definition of our time as uncertain has become widespread. Under these conditions, devaluation of the permanent outline of social, economic and political life takes place. Proceeding from the fact that the present is characterized by the self-determination of the foundations of the above-mentioned spheres of social life, it becomes apparent that the uncertainty is its attributive characteristic. Within the scope of our research, this means that the basis of politics and power is really not defined in substance. However, uncertainty here does not mean the impossibility of theoretical analysis of these phenomena, but their constant openness for public discussion. In other words, power and politics for the present are not a priori entities, but those that require their justification. Accordingly, the request for a rethinking of the classical definitions of the main spheres of political life is actualized now. As researchers point out, modern social progress requires the development of new ap-

proaches to understanding the nature and content of such a complex category as a politics. The fact is that nowadays the understanding of democracy as a form of management and regulation of joint activity of people is much more problematic. In our opinion, in these conditions, an adequate understanding of politics and power can be realized only in the context of democracy that arises and exists in the conditions of collapse of the guidelines of confidence. It establishes a situation where a person appears to be non-predefined regarding the basics of authority, law or knowledge. A person has to determine the grounds on which their relationships with others are based. Equally, power relations arise as non-predefined relations.

Keywords: political power, politics, democracy, law, citizens.

94(477) :281.96

В. В. ДОБІЖА
О. В. КОЛЕСНИК

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН ДПУ УСРР ІЗ ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ НА ПОДІЛЛІ

Розглянуто та проаналізовано ставлення вищого партійного керівництва УСРР на Поділлі до інституту церкви. Доведено, що одним із основних завдань ДПУ було знищення РПЦ як невід'ємного елементу державної структури. Обґрунтовано, що поява і підтримка діяльності частини церковників-обновленців відбувались за сприяння більшовицької влади з метою розколу інституту православ'я. Доведено, що причиною даної політики було прагнення радянського

© ДОБІЖА Василь Валерійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри правового регулювання економіки і правознавства Вінницького навчально-наукового інституту економіки Тернопільського національного економічного університету

© КОЛЕСНИК Олександр Володимирович – викладач Вінницького коледжу економіки і підприємництва Тернопільського національного економічного університету

державного керівництва бачити на чолі церкви лояльне і слухняне до нього духовенство.

Ключові слова: погорилківщина, православ'я, розкол, боротьба, митрополит, церква.

Добижка В.В., Колесник А.В. Особенности отношений ГПУ УССР с православной церковью на Подолье

Рассмотрено и проанализировано отношение высшего партийного руководства УССР на Подолье к институту церкви. Доказано, что одной из основных задач ГПУ было уничтожение РПЦ как неотъемлемого элемента государственной структуры. Обосновано, что появление и поддержка деятельности части церковников-обновленцев происходили при содействии большевистской власти с целью раскола института православия. Доказано, что причиной данной политики было стремление советского государственного руководства видеть во главе церкви лояльное и послушное ему духовенство.

Ключевые слова: погорилкившчина, православие, раскол, борьба, митрополит, церковь.

Dobizha Vasyi, Kolesnik Alexander. Peculiarities of relations of the DPU of USSR with the orthodox church on the Season

The article considers and analyzes the attitude of the higher party leadership of the Ukrainian SSR in Podilly to the church institute. It was proved that one of the main tasks of the DPU was the destruction of the ROC as an integral part of the state structure. It is substantiated that the formation and support of the part of churchmen-refugees took place with the assistance of the Bolshevik authorities in order to split the institute of Orthodoxy. It was proved that the reason for this policy was the desire of the state leadership of Soviet to see at the head of the church loyal and obedient to him the clergy.

Keywords: pogorelkyvshchyna, orthodoxy, split, struggle, metropolitan, church.

Історія взаємин між православною церквою та вищим партійно – державним керівництвом і місцевим виконавчим апаратом є однією з актуальних проблем сучасних досліджень. Перш за все це пояснюється зняттям ідеологічних обмежень на вивчення церковної історії і церковно-державних стосунків, що існувало протягом

всього періоду радянської влади. Перші наукові праці з даної проблеми з'явилися на зламі існування СРСР, тому на них ще відчутно помітні прояви тієї епохи, а це, відповідно, відобразилося на вивченні питання в цілому у роботах О.М. Воронина¹, В.О. Пашенко². Істотним недоліком надбань із даної теми є суб'єктивний характер, цілеспрямоване прагнення авторів показати провідну роль влади та правильність здійснюваної нею політики щодо розколу церкви.

З поваленням системи розпочався новий етап у вивченні як проблем релігії загалом, так і проблеми, яка порушується в даній статті. Деякі аспекти досліджуваної теми у своїх працях розглянули Т. Євсєєва³, О.М. Галамай⁴, П. Слободянюк⁵, С.І. Жилюк⁶.

Пояснюючи дії комуністичної влади щодо УАПЦ, її митрополит В. Липківський вказував, що церковна незалежність приховувала у собі і незалежність державну⁷, а це було неприпустимо. Сучасні історики звертають увагу на проведення політичним відділом Всеукраїнської надзвичайної комісії вже в травні 1921 р. «глибокої розробки національного церковного руху у всеукраїнському масштабі»⁸. Однак це не припинило поширення УАПЦ. Тому для підриву УАПЦ органи влади використовували будь-які суперечки та прагнення окремих осіб, сприяючи при цьому створенню розкольницьких груп⁹.

На Поділлі такими угрупованнями стали братства: «Братське об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви» (БОПУПАЦ) та «Церква Жива» (друга назва: УПАЦ Брацлавщини). Остання у 1926 р. приєдналася до Діяльно-Христової церкви. Поштовхом до створення Братського об'єднання парафій Української православної автокефальної церкви став конфлікт стосовно канонічної висвяти священників в УАПЦ. Об'єднання пов'язане з ім'ям П. Погорілка, яскравою та неординарною особистістю, який став знаряддям у створенні української обновленщини в руках ДПУ¹⁰.

25 січня 1923 р. за ідеєю обновленського ВЦУ, з метою «виявлення своєї фізіономії», П. Погорілка було призначено вікарієм на Липовеччині. Уповноважений ВЦУ в Київській єпархії В. Белоліков характеризував його, як «видатного українського діяча, ко-

лишнього члена Ради, який не захотів визнати самочинної єпархії липківців». Тоді ж у Вінницькому ДПУ відбувся збір з 10 осіб, в тому числі і представників старої Крайової церковної ради УАПЦ, на якому о. Павла Погорілка було обрано єпископом Живої Церкви на Поділлі. Йому були виділені кошти і він поїхав до столиці СРСР, де 28 січня 1923 р. прийняв хіротонію від єпископа Антоніна (Грановського). При своїй висвяті в єпископи в Москві Погорілка виголосив традиційну промову рідною мовою. Тією ж мовою висловлювався до нього і голова ВЦУ митрополит Антонін. Хіротонія та літургія в Заїконоспаському монастирі теж була здійснена на українській мові¹¹.

8 лютого 1923 р. на з'їзді Живої Церкви П. Погорілка було обрано архієпископом Подільським і Брацлавським. За його ж проханням, з метою єднання всіх церков у Живій Церкві, було створено її організаційний комітет, до якого входили представники різних течій¹².

ДПУ характеризувала БОПУПАЦ, відзначаючи її авторитет на Поділлі, як фракційну групу Живої Церкви, що здійснює богослужіння українською мовою¹³. Повага, якою користувався на Поділлі П. Погорілка і можливість для священників виконувати службу українською мовою, тобто бути автокефальними, не порушуючи церковних догм, привабила до БОПУПАЦ багато парафій¹⁴.

Приєднання до лав БОПУПАЦ відбувалося і за рахунок спекуляції у назві слова «Об'єднання». З усіх промов було ясно, що розлад в православній церкві для неї і для священників дуже шкідливий. Протоієрей Гулевич зазначив, що звістка про об'єднання схожа до «пасхального дзвону на селі», а священник І. Беневський вказував, що церковна розруха лягла важкою думкою в голови віруючих¹⁵.

Створення та всіляка підтримка Братського об'єднання органами влади принесла певні результати. Так, в Гайсинській окрузі, де була велика кількість парафій УАПЦ, до Братського об'єднання відійшло 6 парафій¹⁶. Парафії цього угруповання створювалися і в «тихонівських» округах, наприклад, Проскурівській¹⁷, тим самим впроваджуючи тактику відрізування невдоволених від різних релігійних напрямків. У 1924 р. особливий успіх воно мало у Мурова-

покуриловецькому районі, після приїзду П. Погорілка, до нього приєдналися майже всі священники з 15 парафій¹⁸. Хоча в цілому БОПУПАЦ впродовж свого існування характеризувалося нестабільністю та неорганізованістю, що проявлялися у періодичному переході священників з одного релігійного угруповання до іншого. Митрополит В. Липківський, вважав, що Об'єднання формувалося на Поділлі лише за рахунок “слов'янських”, тобто парафій РПЦ і стало перехідною ланкою для приєднання до Української автокефальної православної церкви. Це, як вважає А. Зінченко, напевне, не входило в плани ДПУ і воно невдовзі позбавило Погорілка і його Церкву своєї опіки. БОПУПАЦ розпалося, а Погорілко подався до Полтави, де приєднався до «Булдівщини»¹⁹.

Послаблення діяльності УАПЦ на Поділлі пов'язане з існуванням іншого релігійного об'єднання – Братства «Церква Жива». Його існування залежало від успішного використання радянською владою прагнення Брацлавського осередку УАПЦ на створення окремої єпархії. У перший же день з'їзду Живої Церкви на Поділлі його голова С. Басовол заявив про визнання Вищого церковного управління²⁰.

С. Басовол був одним із засновників парафій УАПЦ у Брацлавському повіті. Він був головою Повітової церковної ради, створеної в квітні 1922 р.²¹ План роботи Брацлавської ради полягав у поширенні реформи церкви по «старорежимних» парафіях шляхом донесення інформації до населення²². Радою було розроблено та прийнято порядок висвячення кандидатів для призначення на посади в «народні парафії УПАЦ Брацлавщини». Священником, наприклад, міг бути чоловік не молодший 25 років, бажано одружений, з освітою не нижчою за звання вчителя. Обов'язковими умовами були: українська національність, православне віросповідання, моральність та релігійність, інтелектуальна розвиненість, організаторський хист до творчої праці, непохитність у дотриманні принципів віри²³. Духовенство, що бажало перейти до УПАЦ Брацлавщини, проходило Духовний Суд, а ті «молоді, які висвячувалися старорежимним єпископатом, не могли бути прийняті зовсім»²⁴.

У серпні 1922 р. на ім'я голови Київського губернського відділу було надіслано листа з проханням утвердити статут Братства «Церква Жива». У ньому писалося, що братство утворене ще у 1920 р., воно «йде разом з ВПЦР і здійснює основні догми Автокефальної Православної Української Церкви»²⁵. С. Басовол просив митрополита благословити братство. Він переконував, що воно «створене з метою морального удосконалення людини і нічого спільного з російською «Живою Церквою» не має. В результаті благословення було отримане»²⁶.

У звіті секретної групи Подільського ДПУ за травень 1923 р. зазначалося: «Останнім часом серед автокефалістів з'явилася тенденція до утворення ініціативної групи по організації групи «Церква Жива» на зразок «Живої Церкви». Оскільки це є початком розколу серед автокефалістів, секретною групою підтримується утворення групи»²⁷. Крім визнання перемог комуністичної влади положенням «Живої Церкви» відповідали і інші статутні принципи. У члени приймалися загальними зборами віруючі обох статей віком від 18 років, які «з боку морального і інтелектуального розвитку відповідали меті його створення, стояли на ґрунті визнання історичної справедливості соціальної революції»²⁸.

За доповіддю Подільського губвиконкому за 1923 р. тенденція на створення братства «Церква Жива» сильно похитнула ряди «автокефалістів»²⁹. Попри благословення Братства В. Липківським та його статутну визначеність, прихильники УАПЦ вбачали у ньому загрозу свого існування³⁰. У вересні 1924 р. ВПЦР ухвалила: всі братства, в статутах яких не було пункту ставлення до УАПЦ, вважати не належними до неї, а тому із статутів таких братств, в тому числі і «Церква Жива», зняти свої дозволи на їх існування і просити митрополита зняти своє благословення³¹.

Прагнення влади зменшити роль УАПЦ у Вінницькій окрузі пов'язане з питанням утворення «УПАЦ Брацлавщини». Остання виявилася трансформацією «Церкви Живої», оскільки її парафії становили міцний фундамент нового утворення. Безпосередня реалізація наступного розколу була здійснена владою руками М. Пивоварова. Намагання Брацлавського осередку УАПЦ утворити

свою кафедру було реалізовано ще в березні 1924 р. на Подільському Крайовому церковному соборі УАПЦ, який ухвалив статут Крайового об'єднання парафій УАПЦ Поділля. На підставі даного документа на землях Вінницької і Тульчинської округ засновувалася Брацлавська округова церковна рада, як філія Подільської Крайової церковної ради. Її місцерозташування було с. Дзвониha Тиврівського району Вінницької округи³².

Проте влада не могла втратити реальної нагоди для послаблення УАПЦ і вирішила використати прагнення до створення Брацлавської єпархії на свою користь. Цю роботу зробив М. Пивоваров, який з серпня 1924 р. приїхав до Вінниці. На той час він уже «відзначився» своєю роботою на Катеринославщині. Яскраву і детальну характеристику йому дав у своєму зверненні до ВПЦР у 1923 р. уповноважений собору УАПЦ Катеринославщини І. Скляр. Він заявляв, що єпископ М. Пивоваров – людина чужа і ворожа українській церкві: «Вихованець бюрократичних петроградських кіл, він випадково у 1921 р. приєднався до Української церкви як «фінансист», випадково, без обрання, зробився єпископом «дутої» Ірпінської єпархії»³³.

Протягом 1925 р. УПАЦ Брацлавщини фактично не існувало. У грудні 1924 р. Подільська Крайова церковна рада прийняла від С. Басовола заяву про відмову від членства у ній³⁴. Але потреба продовження розколу української церкви посприяла відновленню її роботи, про що й було повідомлено ВПЦР³⁵. 25 грудня 1925 р. відбулися збори Повітової церковної ради Брацлавщини, на яких єпископом обрали М. Пивоварова. У січні 1926 р. М. Пивоваров оселився на Брацлавщині. 7-9 лютого у Немирові він скликав так званий IV-й Православний собор Брацлавщини. Зауважимо, що дозвіл на його проведення дали органи влади, тоді як заява Подільської Крайової церковної ради про з'їзд громад Вінницької та Могилівської округ була відхилена³⁶. На соборі були присутніми делегати з 20 парафій: 19 осіб духовництва та 47 мирян. Собор підтвердив обрання М. Пивоварова архієпископом УПАЦ Брацлавщини³⁷.

На соборі виступав також С. Басовол, який, захоплюючись рухом УАПЦ, звернув увагу на «недоліки» в діяльності ВПЦР, крайових та окружних рад. Він заявив, що перетворення соборного

устрою в бюрократичний апарат, зведення нанівець єпископського керівництва, бюрократичні засоби керування церкви ввели її в стан бажання панувати, через що почало руйнуватися життя окремих церковних земель України»³⁸.

На соборі було затверджено статут УПАЦ Брацлавщини. Відповідно до нього, вищим керівним органом оголошувався єпархіальний церковний собор, виконавчим її органом – єпархіальна Рада на чолі з головою. Парафії мали свої парафіяльні ради. Титул архієпископа Брацлавщини М. Пивоварову надавався пожиттєво³⁹. Таким чином, собор порушив догми УАПЦ, «установив зовсім невідповідний до них устрій церковного життя», що відверто був направлений на розрив з ВПЦР⁴⁰. За згодою влади і в присутності її довірених осіб, відповідаючи історичному минулому Брацлавщини, її побутово-церковним відмінностям, була утворена «УПАЦ Брацлавщини»⁴¹.

Останнім заходом у знищенні УАПЦ на Поділлі стало приєднання «УПАЦ Брацлавщини» до створеної радянською владою та підконтрольною їй ДХЦ, яке сталося 7 жовтня 1926 р. у м. Немирові на V-му єпархіальному з'їзді духовництва і мирян. На з'їзді були присутніми делегати від 16 парафій: 16 осіб від духовництва та 24 мирянина, а також представник Всеукраїнської Ради Співки релігійних громад ДХЦ (ВСРГ ДХЦ) єпископ Ніжинський М. Шарай⁴². На порядок денний виносилося питання: «Про позиції УПАЦ Брацлавщини у зв'язку з ухвалою наради УАПЦ 1-3 вересня 1926 р. у Кисві». З даного питання виступив М. Пивоваров, який охарактеризував нараду і всю діяльність ВПЦР як нецерковну, шкідливу та антирадянську, а також він звернув увагу на вороже ставлення до «УПАЦ Брацлавщини» та закликав приєднатись до ДХЦ, тому що «він не бачить, аби нові керівники УАПЦ були в майбутньому прихильні до влади в своїй церковній діяльності»⁴³.

Після ліквідації «УПАЦ Брацлавщини» керівництвом УАПЦ на Поділлі було вжито низку заходів щодо приєднання її парафій. Це питання було розглянуте на Церковному Соборі Вінницької округи 9 травня 1927 р., де були присутніми архієпископ К. Кротевиц, всі члени окружної Ради і представники від 47 парафій у кіль-

кості 95 осіб (45 від духівництва і 50 мирян). Священик І. Липченко, який нещодавно закликав УПАЦ Брацлавщини до об'єднання з ДХЦ, повідомляв, що до неї входять всього п'ять парафій. Їх приєднанню перешкоджали листи архієпископа М. Пивоварова до священиків цих парафій про утримання від об'єднання з Вінницькою ОЦР. Водночас голова Вінницької окружної ради Ю. Машкевич зачитав звернення до неї М. Пивоварова про самоліквідацію «УПАЦ Брацлавщини» і про його відмову від Брацлавської кафедри. Священик Липченко зауважив, що на Брацлавщині про цю заяву нічого не чули⁴⁴. Очевидно, й надалі М. Пивоваров, який вважав себе співробітником ДПУ, продовжував виконувати їх укази⁴⁵.

Задля з'ясування реальної ситуації у парафіях колишньої «УПАЦ Брацлавщини» архієпископ К. Кротевич відвідав їх. Результати перебування були викладені у його доповіді на засіданні Вінницької окружної церковної Ради 6 червня 1927 р. Він зазначив, що у всіх парафіях, крім Немирова і Штилівки, церковне життя іде нормальним шляхом і не вимагає особливих заходів для його налагодження. Архієпископ був приємно вражений, що у всіх парафіях авторитет УАПЦ і єпископа не підірваний діями М. Пивоварова. Разом із тим К. Кротевич вказував на непорозуміння, що існувало між священиками, причиною чого була «справа архієпископа Пивоварова з 12 священиками колишньої Брацлавщини, що приєднались до обновленської церкви»⁴⁶.

Із даного матеріалу можна зробити висновок, що однією із найактуальніших причин створення владою БОПУПАЦ та братства «Церква Жива» стала ідея систематичного та цілеспрямованого розколу церкви, а, відповідно, і віруючих у своїх поглядах. Політика розколу реалізовувалась через підтримку одних течій і придушення або знищення інших. А це, в свою чергу, було пов'язане із зменшенням віруючого населення Поділля. Та найбільшої шкоди принесло створення «погорілівської церкви», тому що населення почало проявляти байдужість до церкви і віри, зокрема, до служби на українській мові, а в результаті це стало підґрунтям для розвитку сектанства та обновленських рухів.

Таким чином, радянською владою як в межах СРСР, так і на Поділлі зокрема, на зразок обновленських в РПЦ, були організовані розкольницькі угруповання в УАПЦ. Для їх створення владою використовувались будь-які розбіжності стосовно діяльності УАПЦ у поглядах її прихильників. Підтримка цих груп свідчила про небажаність для влади поширення ідей автокефальної церкви та необхідність подальшого розколу православ'я.

Звичайно, дослідження всього спектру складних і суперечливих подій в історії нашої держави і Церкви, котрі мали місце на початку становлення радянської влади, не має на меті пошуку готових відповідей на питання про подальший розвиток нашого суспільства, однак докладне вивчення цієї проблеми без сумніву допоможе нам зробити певні історичні висновки.

1. *Воронин О.* Коротка історія Української православної церкви. Саунт Баунт Брук, 1989. 98 с. 2. *Пащенко В.О.* Держава і православ'я в Україні: 20-30-ті роки ХХ ст. Київ, 1993. 188 с. 3. *Євсєєва Т.* Церковна еліти та її роль у процесі формування політичної самосвідомості в Україні // Український історичний журнал. 1999. № 2. С. 89-105. 4. *Галамай О.М.* Особливості радянської модернізації релігійного життя на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вінницький державний педагогічний ун-т. Вінниця, 2006. 238 с. 5. *Слободянюк П.* Українська церква: історія руїни та відродження. Хмельницький, 2000. 266 с. 6. *Жилюк С.І.* Обновленська церква в Україні (1922-1928): монографія. Рівне: РДГУ, 2004. 384 с. 7. *Липківський В.,* митр. Відродження Церкви в Україні 1917-1930. Торонто: Добра книжка, 1959. С. 124. 8. *Ігнатуша О.* Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX – 30-і рр. ХХ ст.). Запоріжжя: Поліграф, 2004. С. 188. 9. *Киридон А.* Час випробувань: держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917-1930-х років. Тернопіль: „Підручники і посібники”, 2005. С. 139. 10. *Липківський В.,* митр. Цит. праця. С. 159. 11. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України)* Матеріали про діяльність ліквідаційної комісії з відокремлення управління церквою від держави при відділах Київського губернського та окружних виконкомів. 26 січня – 27 листопада 1923 р. Ф. П. 5. Оп. 1. Од. зб. 2189. Арк. 215. 12. *ЦДАВО України.* Протоколи нарад Подільської Крайової Церковної Ради та доповідна записка архієпископа

Подільського і Вінницького в справі ліквідації конфлікту між архієреєм Федоровичем і Подільською церковною радою. 1923 р. Ф.П. 3984. Оп. 1. Од. зб. 359. Арк. 4 зв. **13.** *ЦДАВО* України. Плани робіт та звіт про діяльність відділу з відокремлення церкви від держави та губліквідкомів за 1923-1924 рр. Ф. П. 5. Оп. 2. Од. зб. 194. Арк. 39 зв. **14.** *Липківський В.*, митр. Цит. праця. С. 160. **15.** *ЦДАВО* України. Плани робіт та звіт про діяльність відділу з відокремлення церкви від держави та губліквідкомів за 1923-1924 рр. Ф. П. 5. Оп. 2. Од. зб. 194. Арк. 56. **16.** *ДАВО*. Місячні звіти Гайсинського окружного відділу управління та адміністративного підвідділу. 12 січня – 31 жовтня 1924 р. Ф. П. Р-836 Оп. 1. Од. зб. 192. Арк. 16. **17.** *ДАВО*. Матеріали реєстрації релігійних громад по округах. 1 лютого – 11 жовтня 1924 р. Ф. П. Р-197 Оп. 5. Од. зб. 34. Арк. 202. **18.** *ДАВО*. Матеріали реєстрації релігійних громад по округах. 1 лютого – 11 жовтня 1924 р. Ф. П. Р-197 – Оп. 5. Од. зб. 34. Арк. 232. **19.** *Зінченко А.* Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. Київ.: Освіта, 1993. С. 168. **20.** *ЦДАВО* України. Протоколи нарад Подільської Крайової Церковної Ради та доповідна записка архієпископа Подільського і Вінницького в справі ліквідації конфлікту між архієреєм Федоровичем і Подільською церковною радою. 1923 р. Ф.П. 3984. Оп. 1. Од. зб. 359. Арк. 4 зв. **21.** *ЦДАВО* України. Протокол засідання повітового церковного з'їзду представників парафій Брацлавського повіту від 19 квітня 1922 р. Ф.П. 3984. Оп. 1. Од. зб. 367. Арк. 1. **22.** *ЦДАВО* України. Протоколи засідань Брацлавської повітової церковної ради на Поділлі. 1923 р. Ф.П. – 3984. Оп. 1. Од. зб. 366. Арк. 4 зв. **23.** Там само. Арт. 6. **24.** *ЦДАВО* України. Протокол засідання повітового церковного з'їзду представників парафій Брацлавського повіту від 19 квітня 1922 р. Ф.П. 3984. Оп. 1. Од. зб. 367. Арк. 1 зв. **25.** *ЦДАВО* України. Протоколи засідань Брацлавської повітової церковної ради на Поділлі. 1923 р. Ф.П. 3984. Оп. 1. Од. зб. 366. Арк. 1. **26.** *Липківський В.*, митр. Цит. праця. С. 166. **27.** *ДАВО*. Інформаційні бюлетені Подільської губернської надзвичайної комісії. 18 січня – травень 1922 р. Ф. П-1. Оп. 1. Од. зб. 55. Арк. 19. **28.** *ДАВО*. Циркуляри Наркомату внутрішніх справ, проекти закону для виборів депутатів на Всеукраїнський Православний помісний собор. 21 лютого – 30 жовтня 1924 р. Ф. П. Р-197 – Оп. 5. Од. зб. 35. Арк. 21 зв. **29.** *ДАВО*. Доповіді про стан Подільського губернського прикордонного загону військ ДПУ до РНК УСРР, про діяльність губернського виконавчого комітету, політичний стан в Подільській губернії. 15 квітня – 22 грудня 1923 р. Ф. П. Р-925 Оп. 8. Од. зб. 46. Арк. 24 зв. **30.** *Зінченко А.* Цит. праця.

С. 101. **31. ЦДАВО** України. Протоколи засідань та статут Подільської крайової церковної ради. 7 березня – 29 листопада 1924 р. Ф.П. 3984. Оп. 3. Од. зб. 190. Арк. 2. **32. ДАВО**. Протоколи засідань Подільської крайової церковної Ради. 28 березня – 15 грудня 1924 р. Ф. П. Р-197 – Оп. 5. Од. зб. 52. Арк. 61-61 зв. **33. ЦДАВО** України. Доповідь уповноваженого Запорізької церкви про єпископа Пивоварова. 1922 р. Ф.П. 3984. Оп. 1. Од. зб. 497. Арк. 1. **34. ДАВО**. Протоколи засідань Подільської крайової церковної Ради. 28 березня – 15 грудня 1924 р. Ф. П. Р-197 – Оп. 5. Од. зб. 52. Арк. 53. **35. ЦДАВО** України. Протоколи засідань Брацлавсько-Немирівської округової церковної ради. 18 листопада 1925 р. – 1 січня 1926 р. Ф.П. 3984. Оп. 3. Од. зб. 291. Арк. 1. **36. ДАВО**. Листування з адмінвідділом Народного Комісаріату внутрішніх справ про членів культу та реєстрацію членів релігійних громад. 24 грудня 1926 р. – 15 грудня 1927 р. Ф. П. Р-196. Оп. 1. Од. зб. 1389. Арк. 1-2. **37. ЦДАВО** України. Протоколи засідань Брацлавсько-Немирівської округової церковної ради. 18 листопада 1925 р. – 1 січня 1926 р. Ф.П. 3984. Оп. 3. Од. зб. 291. Арк. 11. **38. ДАВО**. Матеріали про релігійні товариства округи (циркуляри, анкети, списки, листування). 15 січня – 30 грудня 1926 р. Ф. П. - Р-196. Оп. 4. Од. зб. 33. Арк. 46. **39. ДАВО**. Матеріали про релігійні товариства округи (циркуляри, анкети, списки, листування). 15 січня – 30 грудня 1926 р. Ф. П. Р-196. Оп. 4. Од. зб. 33. Арк. 49. **40. Зінченко А.** Цит. праця. С. 102. **41. ДАВО**. Листування з адмінвідділом Народного Комісаріату внутрішніх справ про членів культу та реєстрацію членів релігійних громад. 24 грудня 1926 р. – 15 грудня 1927 р. Ф. П. Р-196. Оп. 1. Од. зб. 1389. Арк. 125. **42. ДАВО**. Матеріали про релігійні товариства округи (циркуляри, анкети, списки, листування). 15 січня – 30 грудня 1926 р. Ф. П. Р-196. Оп. 4. Од. зб. 33. Арк. 159. **43.** Там само. **44. ДАВО**. Матеріали релігійних громад (протоколи, відомості персонального обліку, листування та ін.). 1 січня – 31 грудня 1927 р. Ф. П. Р-196. Оп. 4. Од. зб. 50. Арк. 1-178. **45. Зінченко А.** Цит. праця. С. 104. **46. ДАВО**. Матеріали Округової Церковної Ради м. Вінниці (протокол, листування). 24 жовтня 1927 р. – 20 травня 1928 р. Ф. П. Р-196. Оп. 1. Од. зб. 2355. Арк. 13.

Dobizha Vasy, Kolesnik Alexander. Peculiarities of relations of the DPU of USSR with the orthodox church on the Season

The article analyzes and highlights the history of relations between the Russian Orthodox Church (ROC) and the supreme party-state leadership and the local executive apparatus of the USSR.

We analyzed the policy of the Soviet leadership towards the cultural and religious values in Podillya region. We identified the means of struggle between the Soviet regime and the Orthodox church. We expanded the policy of the totalitarian administration, the neglect of the historical, cultural and national traditions. We studied the periods of the Soviet anti-religious campaign. We characterized the methods of the destruction of the monuments of the religious significance. We analyzed the forms of the mass repression against the clergy and the religious people.

As far as Ukraine gained its independence the issues of church history in 1920s, and therefore the church - state relations, took a great part among the priority areas of Ukrainian scientists' research.

The purposeful and systematic implementation of the anti-religious policy of the Soviet power in Ukraine began after the Civil War. In 20 - 30's of the XX century the political terror in the USSR destroyed thousands of priests and churches, which formed the basis of human spirituality. The Podilsky region was not an exception and hundreds of churches were devastated, destroyed, or in the best case were turned into warehouses, stables, gyms or other household buildings.

It should be mentioned that in the struggle with the Orthodox Church, the Soviet authorities used a variety of means. It was not only the anti-Church propaganda, like "UAOC - a political fortress of Petliura support", but also the prohibitive taxes and so on. The authorities practiced the direct interference in church affairs, harassment of religious communities, direct robbery of church relics and more. The particular hostility to the church was due to the fact that the government observed it as the distribution centers of "religious intoxication". The government was frightened by an unbroken spirit of the national church that could awaken the national consciousness of the Ukrainian people. Destroying the Ukrainian church the authorities were destroying a national and cultural identity of the people of Ukraine, clearing and releasing the basis for the new "socialist" way of thinking. At Lenins direction the church had to be eliminated as the main political opponent without any material resources, that's why there began the company aimed at the withdrawal of a church property.

At the beginning of the second anti-religious period the authorities started to speak more openly against the church and maintained the deformation and destruction of a church property. However, the "final assault" of the church was started in 1929 and it reached its high point in late 1929 - the first months of 1930.

The documents stored in the State Archives of Vinnytsia region indicate an active anti-religious work of the party and Komsomol organizations in cooperation with the “Atheists union” and trade unions.

During this atheistic anti-religious campaign there were used conversations at the enterprises, mass parties in clubs, schools, mass anti-religious work of art in the country.

Such an illogical destruction of the cultural monuments and works of art caused the anxiety and frustration of many employees of cultural institutions. But it was difficult to struggle against the Soviet authorities’ implementation of the communist way of life.

It should be mentioned that it deals not only with material or moral losses, destruction of the Church buildings that have a historical, architectural or religious value, but also with a radical change of ideological orientation, systematic and deliberate destruction of the spiritual world of Podillya region, its traditions and beliefs.

Keywords: pogorelktivshchyna, orthodoxy, split, struggle, metropolitan, church.

УДК 421.01

М. П. КРАСКОВСЬКА

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИТОКИ І СУЧАСНИЙ СТАН

Аналізується низка негативних явищ, притаманних політичній свідомості сучасного українського суспільства, відслідковується їхня генеза і зумовленість, з одного боку, самою історичною долею українського народу, а, з іншого, - революційними тенденціями сучасного розвитку, як українського соціуму, так і світового співтовариства в цілому.

© *КРАСКОВСЬКА Маргарита Петрівна* – кандидат філософських наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

Ключові слова: національний характер, національна свідомість, національна самосвідомість, суспільна свідомість, політична свідомість, ідеологія націоналізму, державницька ідея.

Красковская М.П. Некоторые аспекты политического сознания украинского общества: истоки и современное состояние

Анализируется ряд негативных явлений, присущих политическому сознанию современного украинского общества, прослеживается их генезис и обусловленность, с одной стороны, самой исторической судьбой украинского народа, а, с другой, - преобладающими тенденциями современного развития, как украинского социума, так и мирового сообщества в целом.

Ключевые слова: национальный характер, национальное сознание, национальное самосознание, общественное знание, политическое сознание, идеология национализма, государственная идея.

Kraskovskaya Margarita. Some aspects of political consciousness of ukrainian society: origins and current status

This article analyzes a number of negative phenomena inherent in the political consciousness of contemporary Ukrainian society, their genesis and conditionality, on the one hand, by the historical part of the Ukrainian people, on the other hand, by the evolving tendencies of contemporary development, both Ukrainian society and the world community in general.

Keywords: national character, national consciousness, national self-identification, public consciousness, political consciousness, ideology of nationalism, idea of national identity.

Політична свідомість будь-якого суспільства є тим чинником, котрий істотно впливає на характер і якість політики, а отже, на характер і якість всього суспільного життя, оскільки саме політика являє собою той інструмент, який відіграє значну роль в формуванні умов існування і функціонування, як соціуму в цілому, так і кожного з його членів. І саме тому дослідження всіх граней цього складного явища, що зветься політичною свідомістю, має не лише науково-теоретичне, а і вагоме практичне значення.

Виходячи з того, що політична свідомість виступає складовою національної свідомості, глибоко в неї закорінена і включає в себе всі її позитиви і негативи, аналіз політичної свідомості доцільно починати з загальної характеристики свідомості національної, на ранньому етапі – етнічної, але для зручності викладу в подальшому тексті будуть вживатись терміни «національна свідомість» і «національний характер», який становить ту психологічну основу, на котрій формується свідомість нації.

Національний характер і відповідно національна свідомість народу формуються і розвиваються на протязі всього його історичного існування під впливом найрізноманітніших факторів, піддаючись певним трансформаціям і в той же час в більший чи менший мірі зберігаючи набутки всіх історичних епох.

До речі, на консерватизм народної свідомості звертав увагу ще відомий український письменник І. Нечуй-Левицький. «Незважаючи на те, - писав він, - що християнські догмати і християнська мораль вже увійшли в народне життя, ще й досі між народом не згнуло давнє поганство. Воно ще й досі держиться в житті народу в обрядах і звичаях, в колядках і щедрівках, веснянках, купальських піснях, весняних іграх, приказках, забобонах і ліках сільських знахарок»¹.

Що ж до специфіки національної свідомості, то вона зумовлюється особливостями сприйняття усвідомлення і осмислення даним народом навколишнього світу і, в кінцевому рахунку, є вивором його історичної долі. І тому розглядати свідомість української нації не можна в відриві від її історії.

На ранньому етапі формування психіки і свідомості кожного народу вирішальну роль відіграють географічні, кліматичні і ландшафтні умови його існування, оскільки саме вони визначають конкретні способи забезпечення цього існування, тобто характер трудової діяльності етносу. Бо, як відомо, специфіка трудової діяльності не лише формує необхідні фізичні навички, а і відповідні психічні якості індивіду, а в даному разі цілого народу, що і позначається на його характері і на його національній свідомості.

Крім того географічний фактор на ранньому етапі передісторії і історії народу через міграційні і асимілятивні процеси справляє вплив і на його генофонд, що теж відбивається на його психічному складі. І, оскільки територія сучасної України в давнину була перехрестям багатьох міграційних потоків і інтенсивних міжетнічних контактів, не виключено, що вони також залишили свій слід в національній генетиці і психіці. Однак, зважаючи на те, що дана проблема не досліджена, можна лише припустити, що цій історичній спадщині українці зобов'язані своєю дещо гіпертрофованою емоційністю, яка має позитивний вплив на національну культуру, надаючи їй самобутнього і яскравого забарвлення і одночасно дуже негативно відбивається на свідомості мас, перетворюючи їх на ідеальний об'єкт маніпулювання.

Але, не заглиблюючись в проблеми генетики, слід ще раз підкреслити той факт, що на ранньому етапі формування етносу, коли закладаються глибинні підвалини його психіки, характеру і свідомості визначальну роль відіграє специфіка трудової діяльності, яка забезпечує йому засоби існування і виживання.

Український народ, як відомо, з прадавніх часів добував собі такі засоби землеробською працею, що і наклало відповідний відбиток на його психіку і свідомість. Тяжка одноманітна пожиттєва праця вкупі з чисельними життєвими негараздами, що з покоління в покоління супроводжували життя селянина, витворили і відповідний тип людської особистості з притаманними йому консерватизмом, пасивністю, покорою долі і готовністю терпляче зносити будь-які життєві негаразди.

В той же час повна залежність селянина, як від непідвладних йому сил природи, так і від не менш непідвладних умов його соціального існування сформували у нього прагнення перекладати вирішення своїх проблем на будь-яку сторонню силу, котра могла персоніфікуватись як бог, святі чудотворці, доля і, навіть, впливові земні особистості. І ці всі відзначені риси в значній мірі притаманні і сучасній українській національній свідомості.

Разом с тим, гіпертрофована емоційність національної психіки послужила сприятливим психологічним ґрунтом для формування помітної кількості індивідів з так званою девіантною поведінкою, інакше кажучи, тих, кому складно, або взагалі неможливо психологічно вписатись в рутинне повсякденне життя. В давнину представники цього соціального типу в значній мірі поповнювали лави козацтва, а в новітні часи втілили в собі той специфічний український анархізм, котрий немає під собою жодного теоретичного обґрунтування, а є лише психологічною моделлю, що ввібрала в себе уявлення про свободу слабо соціалізованого індивіду.

Вкрай несприятливі історичні умови склались в Україні і для формування у національній свідомості цієї її грані, яку прийнято звати свідомістю політичною. В свідомості широких народних мас вона, по суті, взагалі була відсутня внаслідок умов історичної долі народу.

Відстороненість народних мас від державотворчості на ранньому етапі національної історії не заклала в їхню свідомість глибинних основ державницької психології, а подальша втрата національної держави на кілька століть зовсім зняла цю проблему з повістки дня. Значного негативу в цьому плані надав факт перебування українських земель в складі різних держав, до того ж з абсолютистсько-монархічною формою правління, що не сприяло виробленню в суспільному житті і в суспільній свідомості ні демократичних традицій, ні практичних навичок політичної діяльності.

Психологічним наслідком цих історичних обставин стало явище, яке можна позначити одним коротким терміном – аполітичність. Ставлення до політики відбилось відповідним чином і на ставленні до власної державності, на що свого часу вказував М. Грушевський: «Придавлені такою економічною неволею, невміючи добитися собі голосу в політичній життю й змінити неприхильні громадські й політичні обставини народні маси не цінили свого державного життя»². І, оскільки, докорінних змін в дану ситуацію не внесли ні досить формальна радянська демократія, ні не-

залежна українська держава, аполітичність і сьогодні залишається стійкою ознакою української суспільної свідомості.

Помітний слід в свідомості українського суспільства залишив іще один історичний негатив – розпорошеність українських земель, їхнє багатомісне перебування у складі інших держав, з притаманними тим мовою, побутом, звичаями і традиціями, культурою, соціальними і політичними відносинами, а також з внутрішніми міграційними процесами. Все це в той, чи інший спосіб чинило вплив на українську спільноту, зокрема, і на її свідомість, не даючи останній досить відчутного регіонального характеру.

Регіоналізм української національної свідомості, нескладно помітити, досліджуючи свідомість мешканців різних територій сучасної української держави. І дане явище не можна не вважати неістотним, або політично нейтральним, оскільки воно в значній мірі визначає політичні симпатії і політичні орієнтації значної частини населення. Нажаль, з цим фактором не хоче рахуватись український політикум.

Детальне дослідження регіональної свідомості не входить в задачу даної статті, і тому тут достатньо торкнутись лише її окремих проявів, перш за все тих, які з сфери національної свідомості перетікають в сферу національної самосвідомості і характеризують сприйняття і усвідомлення нацією самої себе. Крім того, характеристика регіональних особливостей української національної свідомості і самосвідомості не прив'язується до території всієї держави, а обмежується лише окремими регіонами, які дають достатньо ілюстративного матеріалу для обґрунтування висловленої тези.

Аналіз регіональних особливостей української національної свідомості і самосвідомості доцільно починати з Наддніпрянщини, дещо умовно окресливши її межі басейном середнього Дніпра. Наддніпрянщина вписала багато героїчних, драматичних і, навіть, трагічних сторінок в українську історію, але, якщо виключити окремі буремні періоди, життя тут протікало спокійно, консервативно, зосереджуючись переважно в селах і невеличких містечках,

культивуючи і передаючи з покоління в покоління ті риси селянської психології, які стали продуктом умов їхнього існування.

Живучи в атмосфері ними ж вибудованого побуту і ними ж створеної народної культури наддніпрянські селяни, звичайно, усвідомлювали свою українськість, але, оскільки будь-яка політика держави не зачіпала глибинних основ їхнього життя, національний момент в їхній свідомості і самосвідомості залишався на другому плані, чільне ж місце належало проблемам соціальним, що знаходить своє відлуння і в свідомості сучасного українського суспільства.

В інших умовах формувалась національна самосвідомість в західноукраїнських землях, особливо в Галичині, де соціальне гноблення повністю співпадало з гнобленням національним, оскільки українські селяни експлуатувались польськими панами. Польською була і місцева влада, навіть і у часи австрійської а пізніше – австро-угорської імперії. Все це знайшло відбиток в народній психології.

Якщо селяни, в першу чергу, були об'єктом економічної експлуатації, галицька інтелігенція сповна відчувала на собі дискримінацію саме за національною ознакою, як на побутовому, так і на державному рівні. Як захисна реакція на цю дискримінацію, зародилась і розвинулась ідеологія галицького націоналізму, яка знайшовши сприятливий ґрунт в свідомості різних верств західноукраїнського суспільства перетворила націоналізм з явища ідеологічного в явище психологічне, що набуло характеру ледве не генетичної ознаки населення.

Під впливом інших факторів формувалась свідомість і самосвідомість, котру доречніше назвати уже не національною, а суспільною, в індустріальних регіонах України, таких як нижнє Подніпров'я, Слобожанщина і Донбас. І, щоб в цьому переконатись, достатньо згадати сукупність визначальних факторів і проаналізувати їхню дію і взаємодію на прикладі Донбасу.

З XIX ст. слабо заселений на той час донецький край починає стрімко набувати характеру індустріального регіону, і, оскільки місцеве населення не здатне було забезпечити кадрові потреби нового напрямку розвитку, проблема вирішувалась за рахунок внутрішньої

міграції в межах великої багатонаціональної країни, що зумовило етнічну строкатість місцевого населення. Ще більше інтенсивності набули міграційні процеси в періоди індустріалізації і післявоєнного відновлення Донбасу. І це ще більше посилює етнічну неоднорідність його мешканців.

Вихідці з інших регіонів країни не тільки зберігали родинні, дружні і інші зв'язки зі своєю так званою малою батьківщиною, а і самі залишались її психологічним і культурним витвором і психологічно ще довго належали їй, сприймаючи Донбас, а отже і Україну лише як місце проживання. Такі суб'єктивні настрої мали під собою і ще одну основу, адже зміна місця проживання не змінювала громадянську приналежність особи. З тенденцією до поступового згасання відповідні психологічні установки передавались і наступним поколінням, тому розпад Радянського Союзу був сприйнятий певною частиною населення як особиста драма, навіть, якщо при цьому залишались осторонь ідеологічні і політичні фактори. Нажаль, українська влада нічого не зробила для психологічної інтеграції цієї частини громадянства в українське суспільство, отриманий психологічний спадок, підсилений розбіжністю регіональних інтересів, вже призвів до драматичних подій у новітній українській історії.

Завершуючи цей узагальнений аналіз української національної свідомості і самосвідомості як основи політичної свідомості нації, необхідно привернути увагу ще до одного аспекту даної проблеми. Якщо свідомість і самосвідомість сільського населення стабільно зберігала свою українську ідентичність, в багато національних містах, особливо на Наддніпрянщині і в індустріальних регіонах, вона поступово розмивалась, часто набуваючи характеру національної знеособленості. Цей процес відчутно інтенсифікувала урбанізація і глобалізація сучасного світу, що дозволяє говорити і про певну глобалізацію національної свідомості і самосвідомості.

В повсякденному житті це знаходить своє втілення в орієнтації значної частини населення не на національні і вітчизняні стандарти і системи цінностей в побуті, світогляді і культурі і т.п., а на стандарти і цінності, так би мовити, середньочивілізаційні, які являють

собою дещо понижений варіант життєвих орієнтирів і норм економічно розвинених країн сучасного світу.

Всі відзначені вище риси української національної свідомості і самосвідомості так, або інакше екстраполюються на політичну свідомість, а отже, і на політичне життя сучасного українського суспільства, вносячи в них низку істотних негативів.

Перш за все, доводиться констатувати, що зміна історичних умов так і не призвела до подолання традиційної аполітичності мас. Однак сьогодні це явище зумовлене дещо іншими причинами, головна з яких – нерозуміння значною частиною суспільства соціальної ролі політики, несприйняття її як інструменту формування умов суспільного життя і, відповідно, умов існування кожного члена даного соціуму. Наслідком такого ставлення до політики є виключення її аполітичним індивідом з системи власних цінностей, а отже і з системи особистих інтересів, що, в свою чергу зумовлює відсутність політичних знань, політичної культури і будь-якої власної політичної позиції. Таким чином політичне невігластво помножене на гіпертрофовану емоційність мас, підсилене до того ж економічними негараздами перетворює ці маси з суб'єкту політичного життя на об'єкт маніпулювання.

Одним з наслідків відсутності в історичному минулому демократичних традицій і практичних навичок участі широких народних мас в політичному житті є нерозуміння ними і несприйняття ролі політичних партій і як суб'єктів політики і як виразників інтересів певних соціальних груп. Більш того, значна частина населення взагалі не ідентифікує себе з цією, або іншою соціальною групою, а тому і не вбачає потреби в наявності відповідної політичної партії.

Несприйняття політичних партій, відсутність інтересу до їхніх програм, навіть за наявності пропорційної виборчої системи, компенсується в народній свідомості підвищеною увагою до партійних лідерів. При чому останні, по суті, зовсім не асоціюються зі своїми політичними партіями, а сприймаються як ота вища сила, котра нарешті здійснить всі сподівання і очікування електорату, вирішить всі його нагальні проблеми і задовольнить всі суттєві потреби.

Таким чином спрацьовує традиційний стереотип національної свідомості – перекладання вирішення власних проблем на будь-яку сторонню силу.

Пов'язуючи з певним політичним лідером вкрай завищені очікування і сподівання маси ладні піднести його до рангу національного кумиру, але оскільки їхні сподівання і очікування не виправдовуються, народне захоплення ним змінюється глибоким розчаруванням, через що втрата владою в короткий час легітимності стала у нас ледве не національною традицією.

На поточний момент, переживши низку розчарувань і не спостерігаючи на політичному обрії жодної яскравої постаті народ заглибився в політичну пасивність, демонструючи ще одну набуту сумним історичним досвідом рису національного характеру – готовність покійно і терпляче зносити всі життєві негаразди. Однак, оскільки сприйняття масами політики продовжує залишатись більш емоційним, ніж раціональним, не існує жодної гарантії того, що при появі на політичній сцені особистості, здатної викликати захоплення мас, не повториться уже такий знайомий феномен – черговий прихід месії.

До того ж, месіанські уявлення українського суспільства набули сьогодні ще одного виміру. Не втрачаючи орієнтації на чітко персоніфікованих політичних діячів суспільство включило в спектр своїх сподівань і інші величини, більш масштабні, але і більш абстрактні, наприклад, міфологізований варіант Європи з її європейськими цінностями, котрі невідомо чим відрізняються від цінностей загально демократичних, зафіксованих, між іншим, в конституції України³.

Та ж тенденція – прагнення перекласти вирішення своїх проблем на яку-небудь сторонню силу – прослідковується і в ставленні українського суспільства до держави, але в цілому проблема взаємин українського громадянства набагато складніша. Для характеристики основних аспектів даної проблеми доцільно розмежувати смислові відтінки термінів «країна» і «держава». Країна – природне і соціальне середовище, в якому індивід народився і став не просто

абстрактною соціалізованою особистістю, а продуктом саме цього середовища, ввібравши в себе його мову, побут, звичаї і звички, культуру, всі його позитиви і негативи. Тому власна країна в сенсі Батьківщина, як правило, сприймається позитивно, оскільки асоціюється з тим психологічним комфортом, котрий створюють звичні умови існування і на відчутті якого базується, так би мовити, крайовий патріотизм – любов до рідного краю.

Витоки такої любові в притаманній йому поетичній манері блискуче характеризував В. Винниченко: «Непереможна, вдячна, трохи навіть містична через свою непереможність і нерозгаданість любов живе в душі людини до всього того, серед чого відбувалася найкраща доба її існування – до тих людей, до тої місцевості, до тих будинків, рослин, звірят, до мови тих людей, до крику тих звірят, до всіх явищ, які сприяли, які були хоча би свідками зросту її життєвої сили»⁴. Значно складнішим і багатограннішим є сприйняття індивідуальною свідомістю держави як політичної інституції. Якщо країна сприймається її населенням як об'єктивна даність, в основі ставлення громадянина до держави лежить низка адресованих їй вимог, оскільки держава зобов'язана відповідати за безпеку громадянина, умови його самореалізації і, навіть, за його почуття власної гідності. Адже відомо, що багато людей вимірюють власну самоцінність авторитетом і престижем своєї держави в світовому співтоваристві.

Таким чином, сприйняття громадянами своєї держави і ставлення до неї коригується багатьма як об'єктивними і суб'єктивними факторами. Серед об'єктивних факторів, звичайно, в першу чергу, слід назвати здатність держави задовольняти життєві потреби і інтереси громадян. До факторів суб'єктивних можна віднести: психічні особливості конкретного індивіду, вплив на нього соціального оточення, характер виховання і освіти, особистий життєвий досвід, а також ефективність державного механізму цілеспрямованої імплантації в свідомість громадян офіційно санкціонованої системи політичних цінностей, що, власне, і є їхньою політичною соціалізацією. Все ж, в кінцевому рахунку, ставлення громадян до держави

зумовлюється її відповідністю чи не відповідністю їхнім вимогам і очікуванням. В залежності від цього система засвоєних політичних цінностей може, або закріплюватись в їхній свідомості, або, навпаки, розхитуватись, розмиватись і врешті-решт, заміщуватись іншими цінностними системами, іноді, навіть діаметрально протилежними.

На жаль, нездатність сучасної української держави задовольнити в достатній мірі вимоги і очікування суспільства призводить до негативних наслідків не лише в економічній і соціальній сфері, а і в суспільній свідомості. І одним з таких наслідків є поширення серед громадян еміграційних настроїв, котрі до того ж підсилюються глобалізацією суспільної свідомості, розмиванням її національних орієнтацій, стандартів і цінностей⁵.

Залишаючи осторонь проблему реальної еміграції з її позитивами і негативами хотілось би привернути увагу до політичних настроїв і політичної поведінки тієї частини суспільства, для якої еміграційні бажання з тих або інших причин залишились нездійсненними. В основі еміграційних прагнень, за винятком окремих випадків, лежить усвідомлене, чи не усвідомлене, обгрунтоване чи не обгрунтоване, але завжди негативне ставлення до власної держави, і не реалізація міграційних бажань не тільки не знімає, а, навпаки, підсилює цей негатив, перетворюючи громадянина на, так би мовити, внутрішнього емігранта, байдужого до інтересів і долі власної держави, яку він сприймає лише як незручне місце проживання. В політичному вимірі це явище виливається або в повну політичну байдужість і пасивність, або в готовність надати політичні послуги кожному, хто в той чи інший спосіб здатен їх оплатити.

Ще одним джерелом проблем в сфері політичної свідомості сучасного українського суспільства являється регіоналізація національної, а, точніше, суспільної, свідомості і самосвідомості, підсилена регіоналізацією життєвих інтересів мешканців різних регіонів держави. Недостатнє врахування, а іноді і ігнорування владою регіональної специфіки таїть в собі небезпеку виникнення гострих кризових ситуацій, гострота яких значно підсилюється, якщо до ре-

гіональних відмінностей долучаються відмінності національні і мовні.

Сьогодні від українських політиків час від часу можна почути скарги на сусідні держави, котрі, начебто, намагаються зруйнувати внутрішню стабільність українського суспільства, використовуючи мовну проблему, але для того щоб проблему використати її спочатку треба або створити, або загострити наявну, отриману як історичний спадок. Саме цим і займається український політик, демонструючи при цьому свій вкрай низький професійний рівень. І це ще одна вада політичної свідомості і політичної культури сучасного українського суспільства.

Всі перераховані вище проблеми, недоліки і вади суспільної свідомості і, зокрема свідомості політичній, притаманні, так звані, буденній свідомості, на рівні якої переважно і функціонує свідомість широких народних мас. Але не краще виглядає справа з національною, а тим більше, з державницькою ідеологією. Взагалі на терені ідеології в українському суспільстві і в українському політикумі спостерігається досить глибокий вакуум. По суті по-справжньому ідеологізованими партіями в Україні залишаються тільки партії націоналістичного спрямування. І саме ця особливість сучасного стану ідеологічного аспекту українського політикуму є його істотною вадою.

Ідеологія націоналізму, як відомо, багато варіантна, одна к всі її варіанти мають одну і ту ж спільну рису – гіпертрофований національний егоїзм, що передбачає необмежений ні юридичними, ні моральними нормами пріоритет інтересів своєї нації стосовно інтересів інших націй і людства в цілому. Інакше кажучи, будь-яка форма націоналізму включає в себе, або глибоко прихований, або цілком відвертий елемент ксенофобії. І український націоналізм в цьому сенсі не є винятком. Достатньо згадати хоч би «десять заповідей» одного з батьків українського націоналізму М. Міхновського, в яких останній, крім всього іншого, настійно радить українським чоловікам ніколи не одружуватись з неукраїнками, інакше їхні діти

будуть їм ворогами⁶. По суті на тих же ксенофобських позиціях стоять і сучасні українські націоналістичні партії⁷.

Навряд, чи варто доводити, що подібна ідеологія не може служити фундаментом для розбудови демократичного суспільства і його держави, тим більше, в поліетнічній країні, якою фактично і є Україна.

Альтернативою націоналістичної ідеології мала б стати ідеологія дійсно національна, а, точніше державницька, здатна об'єднати членів українського суспільства не за їхньою етнічною ознакою, а за спільною приналежністю до українського громадянства. Однак така ідеологія в Україні все ще не сформована, і український політикум і далі продовжує послуговуватись ідеологемами сумнівної якості з більш або менш відчутним націоналістичним присмаком.

Зразком такого пом'якшеного і прихованого українського націоналізму може служити ідея пріоритетності української нації в світовому цивілізаційному процесі⁸. Особливою популярністю у політиків ця ідея користувалась в період 2004-2010 рр., Однак для глобалізованої свідомості мас більш прийнятною виявилась ідея євроінтеграції, запропонована їм, на жаль, в дуже міфологізованому варіанті.

Але при всій зовнішній привабливості подібні ідеї не можуть стати основою державницької ідеології, і не тільки через свою ілюзорність, а, перш за все, через те, що вони залишають десь поза дужками реальні проблеми сучасного українського суспільства.

В той же час фундаментальну ідею, придатну для формування і розвитку державницької ідеології і в українських реаліях, зовсім нема потреби винаходити, оскільки вона вже сформульована і до певної міри реалізується в політичній практиці низки держав. І нею є добре відома ідея соціально орієнтованої держави. Не будучи панацеєю від всіх негараздів сучасного світу, вона все ж спроможна забезпечити, принаймні, мінімальний баланс інтересів різних соціальних груп в притаманному цьому світові складно структурованому і внутрішньо суперечливому суспільстві. Проблеми соціальної політики є особливо актуальними для України, на що свого часу вка-

зував В. Винниченко. «Яка є помилка, – констатував він, – вважати національне питання поза сферою питань соціальних»⁹.

Те, що ідея соціально орієнтованої держави не стала реальним і ключовим елементом української державницької ідеології і політичної практики можна пояснити рядом, як об'єктивних так і суб'єктивних причин, в тому числі і особливостями етапу історичного розвитку, на якому перебуває сучасна Україна. Однією з об'єктивних причин є той факт, що лейтмотивом розвитку українського суспільства все ще залишається нагромадження початкового капіталу. На цьому етапі набувачі капіталу ставлять свої власні інтереси значно вище від інтересів держави, що, до речі, і зафіксував, так званий, «класичний» лібералізм.

Що ж до причин суб'єктивного характеру, то головна з них полягає в тому, що українські набувачі капіталу, консолідувавшись в групи з більш або менш спільними інтересами, так і не змогли консолідуватись в єдиний клас, оскільки специфічні інтереси окремих груп мають між собою, або мало точок дотичності, або взагалі виступають як діаметрально протилежні.

Неминучим наслідком цієї ситуації стала відсутність консолідованої політичної еліти, здатної забезпечити політичну стабільність суспільства, виробити чітку стратегію економічного і політичного розвитку і сформулювати ефективну державницьку ідеологію, котра могла б стати основою політичної соціалізації широких народних мас.

Звичайно, всі відзначені вище негативи політичної свідомості і політичної дійсності сучасного українського суспільства можна віднести до хвороб зростання, але будь-яка хвороба може стати летальною, якщо їй не протиставити дієві ліки. Коли ж мова іде про проблеми суспільства, пошук ліків починається з усвідомлення цих проблем для подальшого визначення шляхів їхнього подолання.

1. *Нечуй-Левицький І.С.* Світогляд українського народу. Київ, 1992. С.1-2.
2. *Грушевський М.С.* Історія України. Ілюстрована історія України, репринтне відтворення 1913. Київ-Львів МП «Райдуга» - кооп. «Золоті ворота», 1992. С. 132.

3. Конституція України. Київ: Преса України, 1997. С.9-27. 4. Винниченко В.К. Відродження нації. Київ: Вид. політичної літератури України, 1990. Ч.1. С.73. 5. Соціальна група «Рейтинг» Дослідження міграційних настроїв населення // Економічна правда. 2017. 3 жовтня. 6. Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХст.: хрестоматія / за ред. О.І. Семківа. Львів: Світ, 1996. С. 141-142. 7. Сич О. Національний авторитаризм як етап становлення Української демократичної держави в посттоталітарному суспільстві // Визвольний шлях. Суспільно-політичний, науковий та літературний місячник. Кн. 5(710). 2007. Травень. Річник 60. С. 3-21. 8. Бебик В.М. Богом обрана Україна // Голос України. 2010. 26 травня; Шилов Ю.А. Прародина ариев. Москва, 1990. 9. Винниченко В.К. Відродження нації. Київ: Вид. політичної літератури України, 1990. Ч.2. С.32

Kraskovskaya Margarita. Some aspects of political consciousness of ukrainian society: origins and current status

Political consciousness of any society is a constituent part of its national consciousness; it is deeply rooted and bears all imprints, both of positive and of negative aspects. This article is focused, par excellence, on negative ones both inherited from historical past and generated by modernity as , according to the author's point, in order to solve any problem one must initially realize it. And the very negative aspects of national and therefore political consciousness create a list of problems in life of modern Ukrainian society.

Consciousness of any nation, in the end, is a result of its living conditions and its historical fate which includes all the diversity and difficult interweaving of factors that have made its history.

Among the existing factors that have been forming the consciousness of Ukrainian nation during many years, first of all we should point out the agrarian nature of Ukrainian society which causes the specific psychological type of personality with the inherent conservatism, surrendering to fate and indigenous defenselessness of a peasant before natural and social phenomenon, with habits to shift the blame and responsibility on any other external force.

These qualities of Ukrainian consciousness are not difficult to notice even today in political or life position of a decent part of society. In particular, this phenomenon can be observed in the exaggerated hopes and expectations from political leaders to

whom national consciousness has given the higher status and who are able to solve all the vital problem of the citizens.

At the same time rather specific characteristic of Ukrainian national psychology is somewhat hypertrophied emotionality which, from the one side, transfigures one part of the society into the ideal object of manipulation (modern events give us the convincing examples); from the other side, it forms a certain number of individuals with so-called deviant behavior, whose psychological peculiarities complicate their integration into everyday life. It was they who joined to the Cossacks in ancient times, and in modern times they have embodied the purely psychological model of Ukrainian anarchism which contains the idea of the freedom of a weakly socialized individual.

Significant negative aspect for the formation of the national and, first of all, political consciousness of the Ukrainian society became the early loss of its own statehood and the staying of Ukrainian lands as a part of various absolutist empires that assisted nor to the contribution of democratic traditions formation nor to the development of practical skills of political life.

As a consequence of these circumstances there is a lack of understanding by the masses of the role of politics as an important instrument of their life conditions shaping, and therefore the absence of interest of the politics and political knowledge which gives rise to profound political ignorance. One of the manifestations of this ignorance is the lack of understanding by the masses of the role of political parties and the orientation not on the party programs, but on the party leaders.

Another characteristic of Ukrainian national (more precisely – of social) consciousness is its regionalism formed as a consequence of the existence and development of individual Ukrainian lands under different historical conditions. In turn, regionalism of consciousness has caused the regionalism of self-consciousness. For example, the citizens of Dnieper region (Naddniprovschyna) being aware that they are Ukrainians, at the same time, were concerned with social problems rather than with national ones. But for the citizens of Halychyna where during several centuries social oppression coincided with the national one, nationalism has become a constituent part of national consciousness.

Under the influence of other factors the consciousness of city was forming, in particular of industrial regions, i.e. in Donbas. From the beginning of industrialization of this region the need for workpeople was met at the expense of internal mi-

gration processes in the large multinational state. Immigrants from other areas continued maintaining their family, friendly and psychological ties with their homeland apperceiving the new land just as a place of living. Such perception, though with the extinction tendency, was transmitted to future generations. And its echoing has been preserved till now. Unfortunately the low level of professionalism of Ukrainian politics, its incapability to consider the specifics of regional consciousness and self-consciousness add problems to the life of Ukrainian society.

Along with regionalization of social consciousness we can observe its so-called globalization. In conjunction with life's problems this phenomenon has formed peculiar social type which can be characterized as domestic emigrant. Not having carried out their migration aspirations for various reasons, the individuals cease to percept themselves as citizens of their own country by expressing their attitude whether by total political indifference whether by willingness to serve any political party if being paid.

Defects and shortcomings of everyday consciousness of masses are replenished by unsatisfactory condition of state and national ideology. In fact, only nationalist parties are ideologized in Ukraine. But the nationalism, especially in multinational state which Ukraine is, can be nor psychological nor ideological base for building a democratic society as any form of this multivariate ideology includes elements of xenophobia whether hidden or not. As for the effective state ideology it is still unsatisfied though being an urgent need for the state policy.

The increasing of the level of political consciousness and political culture of the masses should be considered as no less important task, as the it is the substantive factor of progressive development of society.

Unfortunately the solving of these problems is complicated by numerous economic problems and the divergence of interests of different social groups. However, we should look for the method to solve them and the substantial step towards this can become a consolidated state ideology the center element of which must be the idea of socially oriented state. Besides, the level of political education of masses needs to be raised.

Keywords: national character, national consciousness, national self- identification, public consciousness, political consciousness, ideology of nationalism, idea of national identity.

К. Є. ІЩЕЙКІН

ЗАКОНОДАВЧА ОСНОВА ВПРОВАДЖЕННЯ БЮДЖЕТУ УЧАСТІ В УКРАЇНІ

Охарактеризовано вітчизняну законодавчу базу залучення громадян до вирішення бюджетних питань, зокрема Конституції України, Бюджетний кодекс України та Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Виділено та розглянуто такі основні недоліки вітчизняної моделі бюджету участі як зведення участі громадян до голосування за проекти, незначний обсяг фінансування (у середньому 1%), використання адміністративного ресурсу, і закритий характер – встановлення низки бар'єрів для широкої участі громадян в обговоренні бюджетних питань.

Ключові слова: бюджет участі, демократія, місцеве самоврядування, консультування, прозорість, підзвітність.

Ищейкин К. Е. Законодательная основа внедрения бюджета участия в Украине

Охарактеризована отечественная законодательная база привлечения граждан к решению бюджетных вопросов, в частности Конституция Украины, Бюджетный кодекс Украины и Закон Украины «О местном самоуправлении в Украине». Выделены и рассмотрены такие основные недостатки отечественной модели бюджета участия как возведение участия граждан к голосованию за проекты, незначительный объем финансирования (в среднем 1%), использование административного ресурса, и закрытый характер – установление ряда барьеров для широкого участия граждан в обсуждении бюджетных вопросов.

Ключевые слова: бюджет участия, демократия, местное самоуправление, консультирование, прозрачность, подотчетность.

Ishcheikin Kostantyn. Legislative foundation for participatory budget in Ukraine

The domestic legislation on involving citizens to solving budgetary issues, in particular, the Constitution of Ukraine, the Budget Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Local Government in Ukraine", are considered. Such main disadvantages of the domestic model of participatory budgeting as a reduction of citizens' participation to voting for projects, a small amount of financing (on average 1%), the use of an administrative pressure, and a closed nature – the limitation of citizens participation through a number of barriers for discussing budget issues, are highlighted and considered.

Keywords: *participatory budgeting, democracy, local government, consultation, transparency, accountability.*

У найбільш загальному вигляді бюджет участі (БУ) можна визначити як сукупність методів для залучення громадян до розпорядження бюджетними коштами. Я. Сінтомер, який досліджував європейську практику БУ, виділив такі п'ять критеріїв: 1) обговорення фінансових і/або бюджетних питань; 2) залучення до цього процесу представницьких органів на рівні міста; 3) регулярність і повторюваність; 4) проведення публічних консультацій у рамках спеціальних зустрічей або форумів; 5) наявність механізмів підзвітності та відповідальності¹. Згодом М. Бассолі додав шостий критерій – можливість та бажаність для пересічних громадян брати участь у цьому процесі².

Для позначення цього механізму залучення мешканців до розподілу бюджетних коштів органи місцевої влади України використовують поняття «партиципаторне бюджетування» (Дніпро), «громадський бюджет» (Черкаси, Чернігів), «бюджет ініціатив» (Чернівці) тощо. У Луцьку спершу навіть вживали термін «місцеві ініціативи». Як правило, під бюджетом участі розуміється процес взаємодії органів місцевого самоврядування з громадськістю, направлений на включення жителів, які постійно проживають у межах міста, до прийняття рішень щодо розподілу частини міського бюджету. Він передбачає подання проектів, проведення голосування за

такі проекти, контроль за їх реалізацією в межах визначених міською радою параметрів громадського бюджету (Київ). Також серед завдань згадується залучення громадян до участі у бюджетному процесі та надання вільного доступу до інформації, а також забезпечення відкритості та прозорості діяльності міськради та її виконавчих органів (Дніпро).

Зустрічаються і більш вузькі визначення: фінансування Одеською міськрадою за рахунок коштів місцевого бюджету проектів розвитку міста, які подано суб'єктами господарювання, громадськими організаціями, мешканцями міста та які стали переможцями за результатами громадського голосування; місцева бюджетна програма, що базується на місцевій ініціативі – формі прямого волевиявлення мешканців міста, що впроваджує інноваційні механізми залучення громадськості до розподілу коштів міського бюджету та спрямована на демократичний процес обговорення територіальною громадою окремих напрямків використання бюджетних коштів (Чернівці). Також бюджет участі визначається як інструмент розвитку демократії за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (електронна демократія), що сприяє розвитку самоврядування, громадської активності та залучає мешканців до розподілу коштів бюджету міста (Київ).

Згідно з Бюджетним кодексом України (БКУ), бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. Його учасниками є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями – правами та обов'язками з управління бюджетними коштами (ст. 19)³.

У контексті участі найбільш важливими принципами бюджетної системи України є (ст. 7 БКУ):

– самостійності: Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів місцевого самоврядування, а останні – не несуть відповідальності за бюджетні

зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;

– субсидіарності: розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача;

– справедливості і неупередженості: розподіл суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами здійснюється справедливо і неупереджено, що повторює ст. 95 Конституції України;

– публічності та прозорості: громадськість інформується з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів.

Тобто, законодавчо участь громадян у бюджетному процесі не передбачена, хоча саме активне залучення громадян сприяло б реалізації останніх принципів бюджетної системи – справедливості і неупередженості, публічності і прозорості.

Така ситуація частково пояснюється змістом ст. 95 Конституції України, за якою бюджетна система зводиться до «розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами». Таким чином має місце ототожнення державного і приватного (суспільного) багатства, хоча інтереси держави і громадянського суспільства можуть не співпадати. Як результат бюджетну політику України можна охарактеризувати як недемократичну, державоцентристську та централізовану. В свою чергу, як слушно зазначає О.Б. Росоляк, БКУ «заперечує основні конституційні цінності та принципи, оскільки він акцентує на принципі централізації бюджетної системи, такому ж процесуальному порядку бюджетного процесу, тобто змістовно відображає централізовану модель бюджетної

політики, й увідповіднений такій самій бюджетній моделі, закріпленій у Конституції України»⁴.

Водночас Конституція України передбачає, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38). Також кожен громадянин має право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, зобов'язаних розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40). Тобто конституційних обмежень для залучення громадян у процес підготовки основного фінансового документу держави та до контролю за його виконанням – не існує, але законодавчо участь громадян у цих процесах не врегульована.

Дещо більше можливостей для участі у бюджетному процесі у громадян з'являється на місцевому рівні, оскільки місцеве самоврядування це право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 140 КУ).

До власних повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить в тому числі і складання проекту місцевого бюджету, подання його на затвердження відповідної ради, забезпечення виконання бюджету; щоквартальне подання раді письмових звітів про хід і результати виконання бюджету; підготовка і подання відповідно до районних, обласних рад необхідних фінансових показників і пропозицій щодо складання проектів районних і обласних бюджетів (ст. 28 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні»⁵).

Органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах, районах у містах самостійно розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети згідно з БКУ (ст. 61). Хоча саме районні та обласні ради затверджують районні та обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного

розподілу між територіальними громадами, однак складання і виконання районних і обласних бюджетів здійснюють відповідні державні адміністрації. При цьому самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі законом загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрями використання коштів місцевих бюджетів відповідно до закону. Крім того втручання державних органів у процес складання, затвердження і виконання місцевих бюджетів не допускається, за винятком законодавчо визначених випадків.

Видатки, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їх розмір і цільове спрямування визначаються відповідними рішеннями про місцевий бюджет. Видатки місцевого бюджету фінансуються із загального та спеціального фондів місцевого бюджету. Бюджет розвитку є складовою спеціального фонду і його кошти спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаної із здійсненням інвестиційної діяльності, здійснення інших заходів, пов'язаних з розширенням відтворенням, а також на погашення місцевого боргу (ст. 64 БКУ).

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачає такі форми участі громадян у вирішенні питань місцевого значення: місцевий референдум (ст. 7), загальні збори громадян за місцем проживання як форма безпосередньої участі (ст. 8), місцеві ініціативи (ст. 9), громадські слухання (ст. 13). При цьому порядок проведення загальних зборів громадян і громадських слухань визначається статутом територіальної громади.

Така нормативно-правова база дає змогу запозичувати і впроваджувати досвід бюджету участі – залучення громадян до бюджетного процесу шляхом надання їм права щодо розподілу певної частки місцевого бюджету. Такий крок стимулює громадян брати активнішу участь у вирішенні місцевих проблем, підвищує легітимність органів публічної влади і прозорість їх діяльності, сприяє ефективнішому витрачання коштів, що спрямовуються на задоволення реальних потреб мешканців.

У 2015 році відразу у чотирьох містах України було започатковано практики бюджету участі, коли мешканцям надається можливість пропонувати та обирати проекти розвитку громади. Піонером став Луцьк, в якому вже у 2015 році провели і конкурс, і голосування, і реалізували декілька міських проектів, розроблених містянами, а також Чернігів (положення про бюджет участі у Чернігові було затверджено міськрадою 28 серпня 2015 року), Черкаси і Полтава. Згодом долучились Вінниця, Івано-Франківськ, Запоріжжя, Луцьк, Львів, Суми та Чернівці, які виділили в середньому по 5 млн. грн. на реалізацію проектів громадськості. У 2017 році реалізацію бюджету участі розпочали 31 місто та дві об'єднані територіальні громади у Дніпропетровській та Миколаївській областях.

Незважаючи на певні успіхи з реалізацією бюджету участі в Україні, що найбільш очевидно проявляється у кількісних показниках: зростанні кількості проектів та осіб, які взяли участь у голосуванні, три роки експерименту виявили низку недоліків вітчизняної моделі.

Основний недолік полягає у тому, що українська модель бюджету участі зводить участь громадськості до голосування за відібрані органами місцевого самоврядування проекти мешканців. Як правило положення українських міст про бюджет участі передбачають обов'язкове проведення на початку кожного календарного року проведення публічних дискусій про пріоритети розвитку міста та визначення проблем для тематики проектів (Київ, Івано-Франківськ), однак зазвичай такі заходи не проводяться. Очевидно, що корисним є проведення як публічних обговорень проектів міського бюджету та змін до нього, звіти про виконання бюджету, так і громадські дискусії у рамках бюджету участі. Предметом останніх мають стати процедури та правила проведення і розмір бюджету участі, пріоритетні напрямки проектів, самі проекти.

Порівнюючи міжнародний і український досвід, відразу ж слід зазначити значно менший відсоток коштів, що виділяються з міського бюджету на фінансування локальних проектів в Україні. Обсяги громадського бюджету досить незначні, навіть у порівнянні з Поль-

щею, не говорячи про міжнародний стандарт у 10%: зазвичай виділені кошти не перевищують 0,5–1% місцевого бюджету. Найбільше фінансування у рамках БУ виділила Одеса – 150 млн. грн., що становить 2,4% міського бюджету. А найменше коштів у відносних показниках на громадські ініціативи дає Київ, в якому у 2016 році було виділено 50 млн. грн. (або 0,184% від загального бюджету у 27 136 143,1 тис. грн.), а в 2017 – 100 млн. (0,26% від 38 238 087,7 тис. грн.). На 2018 рік заплановано виділити ті ж самі 100 млн., що становитиме уже 0,2% від 49,051 млрд. грн.

Учасники та експерти також відзначають випадки використання адміністративного ресурсу для впливу на голосування. Так в Одесі на думку активістів мало місце маніпулювання у ході електронного голосування: значна кількість облікових записів учасників (наприклад, через порушення при створенні особистого кабінету, що не передбачено Положенням) була заблокована, а деякі проекти отримали значну кількість голосів за дуже короткий проміжок часу. Не останню роль у цьому відіграла відсутність процедури порядку перевірки голосування і механізмів контролю за роботою департаменту інформації міськради, відповідального за функціонування спеціально створеного сайту, на якому здійснювалося голосування.

Для покращення ситуації у бюджетних регламентах органів місцевого самоврядування необхідно прописати обов'язкову участь громадськості, шляхи та механізми її участі у бюджетному процесі та обов'язкові інструменти контролю. Також варто запровадити тренінги та навчання перед початком етапу подання проектів, що дасть змогу залучити більшу кількість проектів через заохочення потенційних авторів до участі, а також уникнути можливих непорозумінь, які можуть стати бар'єрами для участі. Пересічним громадянам часто бракує знань для адекватної оцінки юридичних і технічних аспектів проекту.

Для збільшення соціальної ролі бюджету участі слід зробити його більш інклюзивним, залучивши якомога більше соціальних груп до обговорення і вирішення спільних проблем через зняття низки бар'єрів: вікових, правових, територіальних. Для України це

питання особливо актуальне з огляду на значний ріст кількості внутрішньо переміщених осіб після 2014 року. Такий крок дасть змогу не лише активізувати маргіналізовані соціальні групи, а й ослабить вплив організованих груп інтересів на перебіг процесу розподілу бюджетних коштів.

1. *Sintomer Y., Herzberg C., Allegretti G., Rocke A.* Learning from the south: participatory budgeting worldwide – an invitation to global cooperation, 2010. URL: https://www.buergerhaushalt.org/sites/default/files/downloads/Learningfromthe-South-ParticipatoryBudgetingWorldwide-Study_0.pdf (дата звернення: 01.10.2017).
2. *Bassoli M.* Participatory budgeting in Italy: an analysis of (almost democratic) participatory governance arrangements // *International Journal of Urban and Regional Research*. 2012. Vol. 26. P. 1183–1203.
3. *Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 01.04.2016).
4. *Росоляк О. Б.* Конституційно-правові засади бюджетної політики сучасної України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2010. С. 7.
5. *Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Урядовий кур'єр.* 1997. 14 червня.

***Ishcheikin Kostantyn.* Models of participatory budgeting in Ukraine: features and disadvantages**

The domestic legislation on involving citizens to solving budgetary issues consists of the Constitution of Ukraine, the Budget Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Local Government in Ukraine".

As a rule, the participatory budgeting refers to the process of interaction between local governments with the citizenry, aimed at including residents who are permanently residing within the city, before making decisions on the distribution of part of the city budget. It provides for the submission of projects, voting for such projects, and monitoring their implementation within the municipal budget (Kyiv). Among the tasks mentioned is the involvement of citizens in the budget process and the provision of free access to information, as well as ensuring the openness and transparency of the city council and its executive bodies (Dnipro).

There are also more narrow definitions: financing by the city council at the expense of local budget of city development projects submitted by business entities, public organizations, residents of the city and which became winners by results of public voting; a local budget program based on a local initiative – a form of direct expression of the will of the city residents, introducing innovative mechanisms for involving the public in the distribution of funds of the city budget and aimed at the democratic process of discussing the territorial communities of certain areas of the use of budget funds (Chernivtsi). Also, the budget of participation is defined as an instrument for the development of democracy through the use of information and communication technologies (e-democracy), which promotes the development of local government, public activity and attracts residents to the distribution of budget funds of the city (Kiev).

The main problem of participation budgetary in Ukraine is the reduction of public participation in voting for local residents' projects selected by local governments. As a rule, the provisions of the Ukrainian cities on the participation budgetary stipulate that public debates on the priorities of the city development and the identification of problems for the themes of projects (Kyiv, Ivano-Frankivsk) are mandatory at the beginning of each calendar year, but such activities are usually not carried out. Obviously, it is useful to hold public discussions on city budget projects and changes to it, budget execution reports, and public debates within the framework of the participation budget. The subject of the latter should be the procedures and rules of holding and the size of the participation budget, priority areas of projects, projects themselves.

Keywords: participatory budgeting, democracy, local government, consultation, transparency, accountability.

Я. А. ТАРАН

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА В РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Досліджується українська діаспора Республіки Польща як чинник практично-політичної реалізації стратегії національної безпеки України. Показано значення зусиль українських поляків у процесі забезпечення Європейської інтеграції українського суспільства, визначено основні напрями всебічного осмислення польського досвіду просування до НАТО. З'ясовано визначальні напрями подолання внутрішньополітичних проблем України у процесі її модернізації та наближення до стандартів Європейського Союзу. З'ясовано роль української діаспори Республіки Польща як зовнішнього контролера вітчизняного правлячого класу в його намаганні зробити Україну частиною геополітичної, соціокультурної, економічної та здатної гарантувати безпеку Європи.

Ключові слова: українська діаспора, національна безпека України, європейська інтеграція, українсько-польські відносини, двостороннє співробітництво.

Таран Я. А. Место и роль украинской диаспоры Республики Польша в реализации стратегии национальной безопасности Украины

Исследуется украинская диаспора Республики Польша как фактор практически-политической реализации стратегии национальной безопасности Украины. Показано значение усилий украинских поляков в процессе обеспечения европейской интеграции украинского общества, определены основные направления всестороннего осмысления польского опыта продвижения в НАТО. Выявлены определяющие направления преодоления внутривнутриполитических проблем Украины в процессе ее модернизации и приближения к стандартам

Европейського Союзу. Вияснена роль української діаспори Республіки Польща як зовнішнього контролера отечественного правлячого класу в його спробі зробити Україну частиною геополітичної, соціокультурної, економічної та гарантуючої безпеку Європи.

Ключевые слова: *українська діаспора, національна безпека України, європейська інтеграція, українсько-польські відносини, двостороннє співробітництво.*

Taran Jroslav. Place and role of the Ukrainian diaspora of the Republic of Poland in the implementation of the national security strategy of Ukraine

The Ukrainian Diaspora of the Republic of Poland is being investigated as a factor of practical political implementation of the national security strategy of Ukraine. The importance of the efforts of the Ukrainian Poles in the process of ensuring the European integration of Ukrainian society is shown, and the main directions for a comprehensive understanding of the Polish experience of progress in NATO are determined. Determined directions of overcoming the internal political problems of Ukraine in the process of its modernization and approximation to the standards of the European Union are revealed. The role of the Ukrainian diaspora of the Republic of Poland as an external controller of the domestic ruling class in its attempt to make Ukraine part of the geopolitical, socio-cultural, economic and security-guaranteeing Europe has been clarified.

Keywords: *Ukrainian diaspora, national security of Ukraine, European integration, Ukrainian-Polish relations, bilateral cooperation.*

Події Революції гідності, російська анексія Криму та подальша агресія Російської Федерації на Сході України стали тією «точкою неповернення», яка остаточно визначила пріоритетність євроінтеграційного напрямку зовнішньої політики нашої держави як на рівні політикуму, так і серед широкого загалу українства. Природно, що процес наближення України до політичного, економічного, соціокультурного та безпекового простору Європейського Союзу потребує глибокого осмислення, ретельної підготовчої роботи стратегічного і тактичного характеру. Тому вивчення досвіду країн Центральної і Східної Європи на шляху їх просування до НАТО та

ЄС є надзвичайно значимим. Цінність досвіду Польщі в означених процесах для України не викликає сумнівів, оскільки Польща є геополітично наближеною до нашої країни, маючи спільні ментально-культурні та політичні традиції, схожу посткомуністичну спадщину.

У відповідності з вищезазначеним українська діаспора у Республіці Польща може розглядатися сьогодні як важливий чинник європейської інтеграції і розвитку північноатлантичного безпечного вектору України. Її залучення до євроатлантичних процесів України може розглядатися у двох суттєвих напрямках. По-перше, найактивніші представники польського українства, їх «лідери думок» – це потенційні популяризатори України й українців у Польщі зокрема та в Європі загалом. По-друге, представники польської діаспори можуть і мають стати зовнішнім контролером вітчизняного правлячого класу в його намаганні зробити Україну частиною геополітичної, соціокультурної, економічної та безпечної Європи.

Слід зазначити, що Україна (насамперед, в особі відповідальних за євроінтеграційний вектор посадовців) не завжди враховує умови, які кардинально змінилися. Скажімо, й українські політики, і пересічні громадяни продовжують експлуатувати сформований за два з половиною десятиліття стереотипований образ Польщі як свого «європейського адвоката», що є не просто стратегічним партнером і найближчим сусідом, але й вірним захисником та лобістом українських інтересів у Європі. Втім, не завжди з боку української сторони враховується важливість фактору власних інтересів і прагнень Польщі, які часто можуть вступати у конфлікт з інтересами і прагненнями України. «Фактор присутності образу перестав відігравати позитивну роль за умов його співпадіння в баченні обох партнерів і перетворився на фактор неадекватності в оцінці Україною свого партнера, а відповідно і неадекватності в її зовнішньополітичних діях щодо нього», – підкреслює вітчизняний науковець С. Маковський¹.

Отже, безперечним уявляється твердження про те, що українсько-польські відносини, як на рівні двосторонньої співпраці, так і в контексті євроінтеграційного і північноатлантичного співробітництва, потребують нині перегляду та доопрацювання на систем-

ному рівні. У цьому сенсі одним з акторів названого процесу мають стати впливові представники української діаспори у Республіці Польща. Така роль українства у Польщі є особливо значимою на даному етапі двосторонніх відносин України й Польщі та, у більш широкому плані, – відносин України з Європейським Союзом. Адже вплив і вага євроскептиків у Республіці Польща зростає, причому означена група політиків має суттєве представництво в органах законодавчої та виконавчої влади.

За цих умов одним із найбільш перспективних напрямів залучення української діаспори Республіки Польща до реалізації євроінтеграційної та північноатлантичної безпекової стратегії Української держави є комбінована стратегія. Означена стратегія, з одного боку, передбачає системне врахування досвіду Польщі в здійсненні її інтеграції у євроатлантичні структури. З іншого боку, така стратегія має спиратися на широку агітаційну кампанію в Україні, яка повинна реалізовуватися через налагодження прямої комунікації з передачею локального досвіду здійснення євроінтеграційних і північноатлантичних безпекових кроків у загальній державній політиці між громадами в Україні та громадами діаспорян у Польщі.

Важливо підкреслити, що в останні десять-п'ятнадцять років значно змінилося і ставлення самих поляків як до представників української діаспори у країні, так і до українців загалом. Так, згідно з соціологічними дослідженнями Й. Конечної «Поляки – українці, Польща – Україна», величина соціальної дистанції за шкалою Богардуса щодо українців у Польщі значно знизилася. Якщо у 2001 р. українців поляки сприймали виключно у двох ролях – як туристів і як колег із праці, то через кілька років ситуація кардинально змінилася: більшість опитаних українців радше сприймалися, аніж не сприймалися поляками, причому в нових ролях – керівника фірми або члена сім'ї (у тому числі подружжя)². Отже, суттєві зміни, які спостерігаються в міжетнічних українсько-польських відносинах впливають і на становище української діаспори в Польщі, бо зростає її вага не тільки у міждержавному діалозі, але й у внутрішній полі-

тиці країни проживання. Відтак, роль діаспори як впливового лобіста українських інтересів є ключовою.

Досвід Польщі засвідчує, що навіть успішно реалізована євроатлантична стратегія не завжди забезпечує країну від розгортання у подальшому політичних криз та загроз повернення автократії. Саме тому представники української діаспори у Польщі мають бути не просто залучені до широкої інформаційно-агітаційної кампанії в Україні щодо популяризації євроінтеграційної та північноатлантичної безпекової стратегій. Надзвичайно важливо, аби «лідери думок» із середовища польських українців були активно задіяні й у процесах становлення вітчизняного громадянського суспільства як своєрідні громадські радники, які покликані поділитися досвідом сусідньої країни в її поступі на шляху демократизації і розвитку громадянського суспільства. Іншими словами, співпраця України з українською діаспорою в Республіці Польща має здійснюватися дворівнево – на рівні співпраці державних (урядових) інституцій й організацій та на рівні співпраці й обміну досвідом інституцій громадянського суспільства.

Українська діаспорна громада у Польщі, подібно до інших діаспорних громад у країнах ЄС, зацікавлена в успішності завершення євроінтеграційного процесу в Україні, оскільки вона матиме практичний зиск від повноправної політичної і соціально-економічної участі України в об'єднаному європейському просторі. Зокрема, в разі тіснішої співпраці України з ЄС українська громада у Польщі матиме додатковий аргумент на користь посилення проектних заходів з боку Республіки Польща на адресу української діаспори, а сама Українська держава отримає більший простір для маневрів політичного, економічного, соціокультурного та безпекового характеру. Таким чином, й Українська держава, й українська діаспора в Польщі мають неабиякий обопільний інтерес у взаємодії щодо розгортання процесів європейської інтеграції та північноатлантичного співробітництва України. При цьому потенціал діаспорних громад є надзвичайно потужним: «Доведено на конкретних прикладах, що українські діаспорні громади країн ЄС, навіть ті, які розвиваються

у несприятливих соціально-економічних та політичних умовах, мають значний потенціал для здійснення громадсько-політичних скоординованих акцій, впливу на громадську думку країни проживання, тиску на владні структури, налагодження економічного, підприємницького, культурного співробітництва між країнами проживання та Україною», – стверджує український науковець Ю. Лагутов³.

Автохтонний характер українських діаспорян у Польщі, їх укоріненість у соціополітичні та соціокультурні реалії сусідньої країни можуть бути використані для підтвердження спільних європейських коренів українців і поляків у соціокультурному та геополітичному проявах, як переконливий доказ того, що Україна й українці завжди залишалися невід’ємною складовою Європи. Можна погодитися з вітчизняним науковцем С. Бульбенюк у тому, що «поляки й українці (принаймні певна частина наших співгромадян) мають певні спільні ментальні риси (прикладом, релігійність, певний консерватизм та традиціоналізм, звернення до минулого при погляді на майбутнє)»⁴. Тому процес віднайдення «спільної мови» в розширенні й поглибленні українсько-польського діалогу зокрема та українсько-європейської комунікації в цілому має позитивні перспективи, а найактивніші представники української діаспорної громади мають стати у ньому одними з провідних комунікаторів.

Прикладом налагодження успішної комунікації між українською діаспорою в Польщі та громадами в Україні у процесі популяризації євроінтеграційної та північноатлантичної безпекової стратегії може слугувати укладення Договору між Рівненською обласною телерадіокомпанією та Ольштинським відділом Об’єднання українців у Польщі (ОУП) у 2007 р. У результаті реалізації Договору був запущений телевізійний проект з Вармінсько-Мазурською координаційною радою ОУП під назвою «Європейський дім». Це був цикл передач про суспільно-політичну ситуацію у Польщі після вступу до ЄС. Причому в передачах із циклу «Європейського дому» журналістський коментар було зведено до мінімуму, а головна увага приділялася розповідям представників різних верств населення – передусім

польських українців та частково самих поляків⁵. Отже, українська діаспора у Польщі має бути залучена в якості ефективного комунікатора не тільки для популяризації України у Польщі та ЄС, але й як агітатор привабливості європейських цінностей, стандартів життя серед українства на історичній батьківщині.

Окрема увага, з огляду на досліджувану проблематику євроінтеграційних намагань та північноатлантичного безпекового вектору поступу України, нині має бути зосереджена на розгляді потенціалу четвертої хвилі українських діаспорян у Польщі, основну частину яких становлять заробітчани (трудова мігранти). Вітчизняний науковець, яка ґрунтовно вивчає феномен сучасної української діаспори, К. Чернова зазначає: «Для певної частини українських заробітчан період перебування за кордоном дійсно стає своєрідним «курсом європознавства», після проходження якого вони поповнюють умовну групу прихильників євроатлантичної інтеграції»⁶. Відтак, саме заробітчани можуть стати такими собі агітаторами низового рівня щодо корисності й необхідності для України європейської інтеграції та розгортання північноатлантичного безпекового співробітництва. Адже вони є носіями емпіричної інформації первинного рівня, що, безумовно, підвищуватиме довіру до такого роду інформаційних кампаній з боку широкого загалу українства.

При визначенні перспектив залучення української діаспори у Польщі до реалізації євроатлантичних стратегій України обов'язково має бути врахована специфіка зовнішньої політики Республіки Польща та розстановка польських політичних сил у їх ставленні до ключових геополітичних питань. Нині у Польщі можна виокремити два основні погляди на здійснення зовнішньої політики у ЄС – традиційний та європейський. Перший погляд представляє правляча сила «Право і справедливість», другий – «Громадянська платформа». Домінуюча сьогодні традиційна позиція щодо здійснення зовнішньої політики Польщі спирається на переконання її прихильників щодо необхідності забезпечення лідерства Польщі у Центральній-Східній Європі, що захистить країну від російського неоімперіалізму та змусить держави «старої Європи» рахуватися з Польщею⁷.

Названа позиція офіційної Варшави, з одного боку, може потенційно сприяти європейському поступу України, бо наша держава, що давно вже погодилася на роль головного «підзахисного» Польщі, розглядається у такому разі польським істеблішментом як ще одне підтвердження обґрунтованості своїх претензій на лідерство в регіоні. З іншого боку, традиціоналісти у Польщі часто досить скептично ставляться до євроінтеграційних і північноатлантичних амбіцій Києва, що демонструють як на офіційному, так і на неофіційному рівнях українсько-польських взаємовідносин. Подібні скептичні погляди останнім часом значно посилюються і в колах польського правлячого класу, і в колах симпатиків України у Польщі, і в колах польських українців. Так, лідер організації «Євромайдан-Варшава», представниця «четвертої хвилі» української діаспори у Республіці Польща Н.Панченко визнає, що значна кількість політично і соціально активних українців у Польщі розчаровані тією імітацією реформ і проєвропейського поступу, що демонструє український істеблішмент, починаючи з весни 2014 р. Втім, Н. Панченко зазначає: «Але я не поклала руки. Наша організація, яка створилася випадково під Посольством України у Польщі, коли ми вийшли на перші протести, уже 2 роки існує, і ніхто не збирається покладати руки. Ми розуміємо, що робити потрібно більше і більше. Перед нами ще повно завдань, які потрібно реалізувати»⁸. Відтак, саме від представників центральних органів державної влади в Україні залежить сьогодні, чи зможе українська діаспора у Польщі зберегти насагу просувати інтереси своєї історичної батьківщини у країні проживання та на теренах ЄС у цілому.

Політика взаємодії України з діаспорними громадами в Республіці Польща на шляху просування євроінтеграційних і північноатлантичних безпекових програм обов'язково має враховувати інноваційні підходи, які застосовувалися у Польщі десять-п'ятнадцять років тому. Зокрема, в Україні при здійсненні вказаних стратегій потрібно якомога частіше залучати до співпраці з діаспорянами вітчизняних експертів, науковців, представників ЗМІ та, одночасно, необхідно виокремити експертів, науковців, представників ЗМІ, які

є «лідерами думок» у діаспорному середовищі польського українства, аби вони разом виробили власний варіант реалізації євроінтеграційних і північноатлантичних безпекових програм України у двох вимірах – внутрішньополітичному (тобто спрямований на системну інформаційну роботу всередині України) та зовнішньополітичному (має поширювати свій інформаційний вплив на простір ЄС в цілому). Причому, такий варіант інформаційної кампанії має передбачати, спираючись на позитивний польський досвід, широке використання PR-технологій, застосування різноманітних способів зв'язків з громадськістю, технологій соціальної інженерії тощо.

Важливість налагодження тісної співпраці з діаспорними громадами є безперечною ще й тому, що справжня діаспора – це особливе соціальне середовище. З одного боку, у діаспори більшість потреб, турбот й інтересів співпадають з відповідними потребами, турботами й інтересами інших жителів країни проживання. З іншого боку, саме у діаспорному середовищі формуються специфічні потреби й інтереси, які пов'язують його з історичною батьківщиною. Канадський професор українського походження П. Побочій називає цей феномен «етнічними лініями зв'язку інформаційної взаємодії», які утворюють «своєрідну тріаду відносин між діаспорою, країнами її проживання та історичною батьківщиною (країною походження)»⁹. Названа тріада визначає стійкість тієї чи іншої діаспорної спільноти, її можливості щодо відтворення і самовідтворення, її здатність створювати, розвивати і контролювати власні соціокультурні, політичні, економічні та інші інституції, що матимуть змогу не тільки регулювати відносини відповідного характеру всередині діаспорного середовища, але й впливати на державну політику країни проживання. Аналіз інституційно-організаційної структури української діаспори в Республіці Польща дозволяє стверджувати, що польські українці спромоглися створити подібну тріаду взаємозв'язків, потенціал якої, на наш погляд, ще не в повній мірі використаний Україною на шляху її євроатлантичного поступу.

Шляхи взаємодії української діаспори у Польщі з Україною у процесі розгортання її євроінтеграційної та північноатлантичної без-

пекової стратегії можна умовно поділити на взаємодію і співпрацю індивідуального і групового рівня. Взаємодія діаспори з Україною на індивідуальному рівні має наступні вектори: 1) підтримка українських громадян, які тимчасово перебувають за кордоном; 2) викладацька діяльність; 3) особисті контакти. Серед вказаних векторів взаємодії, на нашу думку, найбільш недооціненою залишається викладацька діяльність. Адже активне залучення представників наукових й освітянських кіл із середовища українських діаспорян у Польщі для проведення інформаційно-агітаційних кампаній як в Україні, так і в країнах ЄС, безумовно, сприятиме євроатлантичній інтеграції України, зокрема збільшуватиме число її прихильників серед українських громадян завдяки налагодженню безпосередніх контактів з громадянами Польщі. Взаємодія діаспори з Україною на груповому рівні має наступні вектори: 1) підтримка українських громадян, які тимчасово перебувають за кордоном; 2) викладацька діяльність; 3) особисті контакти; 4) обмін делегаціями (насамперед, у науковому, громадсько-політичному та молодіжному середовищі); 5) спільні проекти (в економічній, науковій, соціально-благодійницькій царині); 6) посередництво. Створення і просування спільних проектів та програм посередництва, на наше переконання, у найближчій перспективі можуть розглядатися в якості найбільш ефективних інформаційно-агітаційних практик євроатлантичної стратегії України у її взаємодії з діаспорою у Польщі. Причому, такі спільні проекти і програми повинні мати як державно-урядову, так і неурядову природу.

На підтвердження важливості взаємодії української діаспори у Польщі з історичною батьківщиною на груповому рівні на шляху реалізації євроінтеграційної та північноатлантичної безпекової стратегії України, передусім через використання інституційно-організаційної структури діаспори свідчать наступні дані. Згідно з соціологічними опитуваннями, які проводилися серед діаспорної молоді українства у Польщі, для 80 % респондентів серед головних чинників, що зумовлюють належність опитуваних до українського народу, одне з перших місць займає участь у культурному і політич-

ному житті української громади (70 %), а найостанніші місця – українське громадянство і життя в Україні (2,8 %). Особливе місце має бути відведене на налагодження співпраці з молодими представниками українських діаспорян. Адже, на жаль, політична і громадська активність серед молодих діаспорян є надзвичайно низькою, вони майже не залучені в активне суспільно-політичне життя. При цьому, зважаючи на те, що євроатлантичні прагнення України – це стратегія, спрямована не на одне десятиріччя, роль української молоді Польщі в її реалізації не можна недооцінювати. Нині ж українська молодь у Польщі більше цікавиться життям своїх співвітчизників у своїй країні (67,1 %), ніж життям українців в Україні (42,8 %). Сучасну Україну як поки що не дуже заможну державу сприймає 35,7 % молодих респондентів, як батьківщину своїх рідних і близьких – 10 %, як вільну державу – 21 %¹⁰. Таким чином, можна з впевненістю стверджувати, що провідну увагу в процесі поглиблення взаємодії України з діаспорянами у Польщі в умовах розгортання національного євроатлантичного поступу має бути звернено на співпрацю з організаціями й об'єднаннями польського українства. Одним із центральних зовнішньополітичних завдань Української держави сьогодні є не лише утвердження її європейського образу в країнах ЄС, але й формування цього образу у середовищі молоді українських діаспор країн Європи, у тому числі і в Республіці Польща.

Таким чином, взаємодія Української держави з українською діаспорою у Республіці Польща в реалізації стратегії розвитку європейської інтеграції та утвердження північноатлантичного безпекового вектору України має носити комплексний характер. Залучення української діаспори Польщі уявляється необхідним, насамперед у напрямі проведення широкої інформаційно-агітаційної кампанії як всередині України, так і на теренах Європейського Союзу, а також у царинах налагодження тісної співпраці урядових і неурядових інституцій, організацій, об'єднань України та Польщі, у тому числі – товариств української діаспори. Місце і роль української діаспори в забезпеченні успішної реалізації євроатлантичних стратегій України мають корегуватися відповідно до перегляду та

доопрацювання на системному рівні політики українсько-польських відносин відповідно до умов, що кардинально змінилися в останні два роки, як на рівні двосторонньої співпраці, так і в контексті євроінтеграційного і північноатлантичного співробітництва. Одним із провідних акторів названих процесів мають стати найвпливовіші представники української діаспори – «лідери думок».

1. *Маковський С.* Україно-Польські відносини: уявне та реальність / С. Маковський // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць. Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка; Інститут міжнародних відносин. 2009. Вип. 86. Ч. II (у 2-х частинах). С. 98. 2. *Конечна Й.* Поляки – українці, Польща – Україна. Парадокси стосунків між сусідами за даними соціологічних досліджень // Copyright by the Batory Foundation. Warsaw, Kyiv, 2003. С. 25–26. 3. *Лагутов Ю. Е.* Політико-управлінські засади взаємодії України з українською діаспорою в державах Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / Національна академія держ. управління при Президентові України. Київ, 2008. С. 12. 4. *Бульбенюк С. С.* Демократизація й євроінтеграційна стратегія сучасної України: національна специфіка та досвід сусідів // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Вип. 4. Житомир-Київ-Краків: ФОП Євенок О. О., 2014. С. 111. 5. *Поровчук С.* Що нового у «Європейському домі?» // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Друга міжнародна науково-практична конференція: тези доповідей; 18-20 червня 2008 року, м. Львів, Україна: зб. доповідей / Національний ун-т «Львівська політехніка», Міжнародний ін-т освіти, культури та зв'язків з діаспорою; редкол. М. Галік [та ін.]. Львів: [б.в.], 2008. С. 131. 6. *Чернова К. О.* Українська діаспора як соціокультурна система: монографія. Київ: ДАКККіМ, 2007. С. 95. 7. *Меленчук А.* Роль та місце Польщі в Європейському Союзі: можливості для України // Актуальні проблеми зовнішньої політики України: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, Чернівці, 15 листопада 2013 р. Чернівці: Технодрук, 2013. С. 196. 8. *Лідер «Євромайдан-Варшава»: Україна втрачає свого головного адвоката в Європі.* URL: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/bratushchak/56f95552d81ae/>. 9. *Євтух В., Троциньський В., Попок А., Швачка О.* Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії: монографія / Київський національ-

ний університет імені Тараса Шевченка, Центр сучасного суспільствознавства. Київ: Видавництво УААНП «Фенікс», 2003. С. 20. 10. Яворницька О. Проблема асиміляції української молоді в іншомовному середовищі (соціологічний аспект) // Освіта в українському зарубіжжі: досвід, становлення і перспективи. Київ, 2001. С. 164–165.

Taran Jroslav. Place and role of the Ukrainian diaspora of the Republic of Poland in the implementation of the national security strategy of Ukraine

The Ukrainian Diaspora of the Republic of Poland is being investigated as a factor of practical political implementation of the national security strategy of Ukraine. The importance of the efforts of the Ukrainian Poles in the process of ensuring the European integration of Ukrainian society is shown, and the main directions for a comprehensive understanding of the Polish experience of progress in NATO are determined. Determined directions of overcoming the internal political problems of Ukraine in the process of its modernization and approximation to the standards of the European Union are revealed. The role of the Ukrainian diaspora of the Republic of Poland as an external controller of the domestic ruling class in its attempt to make Ukraine part of the geopolitical, socio-cultural, economic and security-guaranteeing Europe has been clarified.

The events of the Revolution of Dignity, the Russian annexation of Crimea and the further aggression of the Russian Federation in the East of Ukraine have become the "point of non-return", which finally determined the priority of the European integrational direction of the foreign policy of our state, both at the level of the political prisoner and among the general Ukrainians. In line with the aforementioned Ukrainian diaspora in the Republic of Poland, today it can be considered today as an important factor in the European integration of Ukraine. Its involvement can be seen in two essential areas. First, the most active representatives of the Polish Ukrainian nation, their "leaders of opinion" are potential propagators of Ukraine and Ukrainians in Poland in particular and in Europe as a whole. Secondly, representatives of the Polish Diaspora may and must become an external controller of the domestic ruling class in its attempt to make Ukraine part of Europe. One of the most promising areas for engaging the Ukrainian diaspora is a combined strategy, which, on the one hand, implies systematic incorporation of Poland's experience in integrating it into Euro-Atlantic structures. On the other hand, such a strategy should be based on a

broad campaign campaign in Ukraine, which should be implemented through the establishment of direct communication on the transfer of local experience between communities in Ukraine and the Diaspora communities in Poland. It should be borne in mind that significant changes that are observed in interethnic Ukrainian-Polish relations also affect the situation of the Ukrainian diaspora in Poland, because its weight grows not only in the inter-state dialogue, but also in the domestic policy of the country of residence. Therefore, the role of the diaspora as an influential lobbyist of Ukrainian interests is key. It is extremely important that the "leaders of opinion" from the environment of Polish Ukrainians are actively involved in the processes of the formation of domestic civil society as a kind of public advisers who are called to share the experience of the neighboring country in its progress towards democratization and development of civil society. In other words, Ukraine's cooperation with the Ukrainian diaspora in the Republic of Poland should be carried out at two levels: at the level of cooperation between state (government) institutions and organizations, and at the level of cooperation and exchange of experience of civil society institutions. The Ukrainian diaspora community in Poland, like other diaspora communities in the countries of the European Union, is interested in the successful completion of the European integration process of Ukraine, as it will have a practical benefit from the full political and socio-economic participation of Ukraine in the united European space. In particular, in the event of closer cooperation between Ukraine and the EU, the Ukrainian community in Poland will have an additional argument in favor of strengthening the project activities of the Republic of Poland towards the Ukrainian diaspora, and the Ukrainian state itself will receive more space for maneuvers. Consequently, the Ukrainian diaspora in Poland should be involved as an effective communicator not only for the promotion of Ukraine in Poland and the European Union, but also as an agitator for the attractiveness of European values and living standards among Ukrainians in the historic homeland. Along with this, and numerous laborers can become agitators about the usefulness and necessity for Ukraine of European integration. After all, they are the bearers of the empirical information of the primary level, which, of course, will increase the confidence of such kind of information campaigns from the general public of the Ukrainian public. The place and role of the Ukrainian diaspora in ensuring the successful implementation of the Euro-Atlantic strategies of Ukraine should be adjusted in line with the review and updating of the policy level of Ukrainian-Polish relations at the systemic level in accordance with conditions that have radically changed in the last two years,

both at the level of bilateral cooperation and in the context of the European integration and North Atlantic Cooperation. One of the leading actors of these processes should be the most influential representatives of the Ukrainian diaspora - "thinkers".

Keywords: Ukrainian diaspora, national security of Ukraine, European integration, Ukrainian-Polish relations, bilateral cooperation.

УДК 323.26+340.11:32

В. О. КРУТИЙ

ЗМІНИ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Розглянуто вплив гібридної війни на політичну систему суспільства та її ключові підсистеми – інституційну, нормативну, функціональну, комунікативну, духовно-культурну. Вказано на сутнісні зміни, що відбуваються у вказаних підсистемах в умовах конфліктної взаємодії сторін, що беруть участь у гібридній війні.

Ключові слова: політична система суспільства, політичні інститути, політичні норми, політичні функції, політичні комунікації, політична свідомість, гібридна війна.

Крутий В.А. Изменения политической системы общества в условиях гибридной войны

Рассмотрено влияние гибридной войны на политическую систему общества и ее ключевые подсистемы - институциональную, нормативную, функциональную, коммуникативную, духовно-культурную. Указано на существенные изменения, происходящие в указанных подсистемах в условиях конфликтного взаимодействия сторон, участвующих в гибридной войне.

Ключевые слова: *политическая система общества, политические институты, политические нормы, политические функции, политические коммуникации, политическое сознание, гибридная война.*

Krutij Vadym. Changes in the political system of society in a hybrid war

The influence of the hybrid war on the political system of society and its key subsystems - institutional, normative, functional, communicative, spiritual and cultural - are considered. It is indicated on the essential changes occurring in the specified subsystems under the conditions of the conflict interaction of the parties involved in the hybrid war.

Keywords: *political system of society, political institutions, political norms, political functions, political communications, political consciousness, hybrid war.*

Існує доволі багато визначень гібридної війни. Наведемо одне з них, яке безпосередньо стосується викладених нижче міркувань щодо впливу гібридного різновиду бойових дій на політичну систему. Гібридна війна – це «воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях і використовується як зброя... В прямому сенсі у ролі зброї, яка завдає ураження різного рівня системам противника, застосовуються всі інші невійськові засоби ведення гібридної війни»¹. Одночасно зазначимо, що політичною системою суспільства доцільно вважати цілісну й динамічну сукупність однотипних, доповнюючих одна одну ролей, відносин та інститутів влади, що «взаємодіють на основі єдиних норм і цінностей, домінуючих у суспільстві соціальних груп, які задаються інтересами і дозволяють їм реалізовувати свої цілі й наміри»².

Гібридна війна, виходячи з притаманної їй властивості мобілізувати різнопланові суспільні ресурси з метою досягнення визначених воєнно-стратегічних цілей, впливає на всі підсистеми, сукупність яких власне й утворює політичну систему суспільства – інституційну, нормативну, функціональну, комунікативну, духовно-

культурну (культурно-ідеологічну)³. Разом з тим, існує суттєва різниця в глибині й інтенсивності подібного впливу. Розглянемо цю різницю більш докладно.

Гібридна війна – інституційна підсистема. Насамперед, слід вказати на фундаментальний вплив гібридної війни на державу як базовий політичний інститут суспільства, що є головним актором воєнно-політичних відносин. Знищення (послаблення) держави-ворога було й залишається метою будь-якої війни, в тому числі гібридної. Саме тому в сучасних умовах жоден державний орган країни, втягнутої у війну, не залишається ізольованим від гібридних впливів супротивної сторони. При цьому слід розрізняти суттєву різницю між поведінкою держави в умовах гібридної війни ХХІ ст. та війн попередніх епох. В умовах лінійних, чітко структурованих війн історичного минулого, що ґрунтувалася на традиційній дихотомії «наша батьківщина – зовнішній ворог», державна реакція на збройний напад мала риси причинно-наслідкової зрозумілості, організаційної однозначності, легітимної концентрації владних повноважень в єдиному центрі, ідеологічного забезпечення власних дій та пропагандистського висміювання дій ворога тощо. Гібридна війна руйнує подібні смислові співвідношення. Саме поняття «ворог» виявляється неоднозначним, мінливо-розмитим, таким, що набуває не лише зовнішніх, а й внутрішніх форм практичного втілення. «Чорно-біле» сприйняття війни, запозичене з минувшини, не дозволяє надійно рефлексувати сутнісні характеристики гібридного різновиду воєнних дій та адекватно на них реагувати.

За таких умов держава поставлена перед необхідністю створювати нестандартні варіанти владної реакції на гібридні небезпеки. Умовно кажучи, міністерства «оборони», «культури», «науки», «аграрного виробництва», «транспорту», «енергетики» та ін. центральні органи виконавчої влади за мінливих воєнно-політичних обставин будують різні взаємозалежності та субординаційні співвідношення з метою організації протидії противнику. Особливого значення набувають державні органи, причетні до інформаційної сфери. Державні мас-медіа в будь-якому випадку посилюють увагу

до безпекових та оборонних питань. Враховуючи необхідність посилення пропагандистського впливу на інші країни (насамперед на державу-агресора), підвищеного значення набуває центральний орган виконавчої влади з питань інформаційної політики.

Слід вказати й на те, що в умовах переходу гібридної війни до активної фази ведення комбінованих дій держава, проти якої здійснюється «гібридна агресія», може створити особливі органи державного управління, наділені додатковими повноваженнями. По аналогії з минулими воєнно-історичними подіями це може бути ставка верховного головнокомандувача, склад та повноваження якої визначаються заздалегідь (в умовах мирного часу), проте коригуються з урахуванням специфіки гібридної війни.

Відбуваються масштабні інституційні перетворення в межах сектору безпеки і оборони. До ведення бойових дій залучаються сили резерву. Оголошується повна чи часткова мобілізація. Розгортаються нові частини й з'єднання. Конкретизуються ті його складники, які в довоєнний період могли позначатися лише в загальних рисах. Зокрема, чітко можуть бути названі такі державні структури, як «координаційний орган з питань розвідувальної діяльності» або «центральный орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику». Крім того, залежно від масштабу поширення «гарячих» бойових дій як складника гібридної війни можуть створюватися особливі органи державного управління на місцях на кшталт воєнно-цивільних адміністрацій. Подібні перетворення досить ґрунтовно пояснюються в межах теорії раціонального вибору, яка обґрунтовує значення політичних інститутів, виходячи з їх здатності вирішувати проблему колективної дії (в даному випадку – колективної участі держави і суспільства у веденні оборонних або наступальних дій⁴).

Гібридна війна змушує державу до традиційних механізмів впливу на соціальне середовище (права, примусу, ідеологічного виховання населення, апелювання до історичного минулого) додавати нетрадиційні, нестандартні, навіть несподівані способи збереження політичної системи в її конституційно визначеному форматі. Такими

способами дедалі частіше стають демонстрація єдності з цивілізованим світом у протистоянні глобальним загрозам і небезпекам, отримання підтримки з боку авторитетних держав та міжнародних організацій, опора на продержавницьку позицію національної діаспори, активна боротьба за звільнення з полону та ув'язнення співгромадян тощо. Подібну «гнучкість мимоволі» демонструють й інші складники інституційної підсистеми – політичні партії, суспільно-політичні організації, мас-медіа, профспілки, навіть релігійні об'єднання, що прямо чи опосередковано залучені в події гібридно-силової взаємодії сторін.

Гібридна війна – нормативна підсистема. В даному випадку слід вказати на високу динаміку змін політико-правових норм, спрямованих на регламентацію діяльності політичної системи, її складників, суспільства в цілому. Якщо в умовах мирного часу правові (законодавчі) приписи, якими керується суспільство, доповнюються «неписаними» правилами поведінки соціальних груп та окремих індивідів, то в умовах гібридної війни відбувається двояке зміщення акцентів у правовому регулюванні суспільних відносин: а) норми права отримують безумовний пріоритет порівняно з «неписаними» регуляторами людської життєдіяльності (традиціями, моральними приписами, культурними стандартами), хоча й не відмінюють їх повністю; б) відбувається динамічне оновлення правових вимог, оскільки швидкозмінний характер гібридних впливів стимулює відмову від попередніх та вироблення нових нормативно-правових стандартів ставлення соціальних суб'єктів до воєнно-політичних реалій.

При цьому до традиційних нормативно-правових актів (законів, указів, постанов, рішень, розпоряджень) можуть додаватися документи, існування яких у «догібридний» період є неможливим. Такими документами можуть стати накази верховного головнокомандувача, директиви ставки верховного головнокомандувача, рішення воєнно-цивільних адміністрацій та ін. Цілком природно, що це потребує оперативного роз'яснення природи нових документів, їх регулятивних можливостей, співвідношення «нових» й «старих» правових приписів, терміну дії нововведених актів тощо. Особливо

ретельного пояснення потребують моменти, пов'язані з обмеженням прав і свобод людини⁵. Цілком вірогідно, що їх обмеження на політично виправданий період (до перемоги) може бути з розумінням сприйняте більшістю населення. Проте не виправдане затягування подібних обмежень створить передумови системного порушення демократичних принципів взаємодії держави і суспільства, що своїм наслідком матиме ствердження авторитарного режиму.

Гібридна війна – функціональна підсистема. Конституції практично всіх держав сучасного світу функції забезпечення національної безпеки і оборони покладають на легітимні владні органи. При цьому особлива відповідальність покладається на главу держави, який у президентських та президентсько-парламентських (парламентсько-президентських) республіках в умовах мирного часу як правило очолює раду національної безпеки і оборони, а в умовах воєнного – ставку верховного головнокомандувача.

При цьому слід вказати на відсутність загрози узурпації воєнно-політичних повноважень вищими державними керівниками, діяльність яких відповідає канонам демократії. Так, за мирних умов еволюції політичної системи складається своєрідний баланс «зон відповідальності» держави та громадянського суспільства. В демократичних країнах держава свідомо поступається частиною своїх функцій (повноважень) на користь громадських об'єднань⁶. На противагу цьому в авторитарних (тоталітарних) політичних системах влада залишає у своєму розпорядженні більшу частину управлінських можливостей, будуючи відносини з місцевими громадами на засадах їх значної (критичної) залежності від політичного центру. При цьому авторитарне ставлення до воєнно-політичних процесів вимагає, щоб функції забезпечення безпеки та оборони залишалися «виключно державними», такими, що не підлягають делегуванню місцевим громадам або іншим елементам громадянського суспільства.

В умовах гібридної війни (особливо при баченні перспектив поразки в ній) як демократична, так і авторитарна влада свідомо закликає всі патріотично налаштовані сили до посилення збройного опору, спрямованого проти агресора (окупанта). Всіляко стимулю-

ються добровольні збройні формування, підпільні структури, підрозділи місцевої самооборони, волонтерський рух, інформаційний спротив, налагодження каналів зовнішньої допомоги тощо. Як наслідок, відбувається деєтатизація воєнної практики, активне залучення широких верств населення до оборонної діяльності.

Разом з тим, подібне делегування повноважень в умовах авторитаризму є вимушеним, а відтак тимчасовим. Перемога в гібридній війні як правило увінчується швидким відновленням першості держави у забезпеченні безпеки і оборони. Ключовим суб'єктом підтримання належного рівня обороноздатності залишається воєнна організація держави, яка не потребує широкої опори на зацікавлену громаду. Збройні структури громадянського суспільства ставляться перед необхідністю демілітаризації та повернення до невоєнних форматів виразу своєї політичної активності. Демократичні системи у повоєнний період навпаки зберігають можливість демократичного впливу зацікавленої громади на вироблення та реалізацію безпекової і оборонної політики. Тісна взаємодія держави і громадянського суспільства з цих питань відбувається у форматі сектору безпеки і оборони.

Гібридна війна – комунікативна підсистема. Взаємодія елементів політичної системи (окремих підсистем) між собою, а також із зовнішнім середовищем є досить розгалуженою та динамічно змінюваною. Як правило, її глибина та формат визначаються відносинами між главою держави та легітимними гілками влади (законодавчою, виконавчою, судовою), центральною та місцевою владою, інститутами держави та іншими учасниками політичного спілкування (партіями, опозиційними силами, суспільно-політичними рухами, етнонаціональними, конфесійними спільнотами, засобами масової інформації тощо). При цьому вирішується ключове питання: хто, коли, у який спосіб бере участь у розподілі та реалізації політичної влади⁷.

Вплив гібридної війни на дану підсистему призводить до кількох важливих наслідків: всередині політичної системи відбувається швидка селекція політичних суб'єктів на основі їх ставлення до цілей війни, можливостей участі в ній та способів діяльності у прак-

тичних воєнних акціях. Суб'єкти, що висловлюють сумнів у можливості перемоги й навіть вітають противника, набувають статусу позасистемних елементів, діяльність яких має бути негайно припинена, а їх лідери – постати перед політичною (кримінальною) відповідальністю за антидержавні дії. Так само не вітається невизначеність окремих учасників політичного процесу, що демонструють недоречний пацифізм («ми за мир», «кому потрібна ця війна?» та ін.). Від них вимагається швидке ототожнення або з державно-патріотичними силами, що прагнуть перемогти, або з супротивною стороною. В останньому випадку вони також знищуються як повноцінні суб'єкти політичної системи.

До цього варто додати, що комунікативна підсистема активно розвивається й за межами національних кордонів. На її основі відбувається формування сукупності політичних суб'єктів (держав та міжнародних організацій), що кваліфікуються як союзники, нейтральні сили або противники (вороги) в контексті перебігу конкретної гібридної війни.

Гібридна війна – духовно-культурна (культурно-ідеологічна) підсистема. Мається на увазі вплив конкретних воєнних подій та війни в цілому на духовне самопочуття учасників батальної взаємодії, складовою якою є їхній чуттєво-емоційний стан. Дана підсистема практично не підлягає уніфікації відповідно до державно визначених стандартів, хоча практично всі тоталітарні режими прагнули змінити людську свідомість, її духовно-культурні та ідеологічні показники до вигляду, який би задовольняв правлячу силу.

Разом з тим, підсистема тісно пов'язана з особливостями масової політичної культури, а також співвідношенням раціональних та ірраціональних складників колективної та індивідуальної політичної свідомості. Здатність політичної системи активно протистояти небезпекам гібридної війни та здобувати успіхи своїм наслідком має домінування позитивних (героїко-патріотичних, визвольних, переможних) культурно-ідеологічних утворень, що формують загальне духовне піднесення народу⁸. Й навпаки: вразливість політичної системи, яка програє гібридну війну та ставить під сумнів майбутнє

держави, суспільства, нації призводить до протилежного результату. Апатія, фаталізм, зневіра, внутрішня спустошеність людини є живильним середовищем для формування відчуття поразки, яка і є метою гібридного різновиду бойових дій з боку противника.

Таким чином, загальний вплив гібридної війни на політичну систему суспільства є беззаперечним. Політична система, використовуючи свій адаптивний потенціал, неминуче змінюється в структурному, функціональному, комунікативному, нормативному тощо сенсі. Спрямованість та інтенсивність подібних змін залежить від низки чинників, головними з яких є стійкість політичної системи, доповнена елементами гнучкості, цільові орієнтири та ресурси нападаючої сторони, а також зовнішньополітичний контекст розгортання та розвитку воєнних подій, насамперед реакція міжнародних безпекових систем та дії воєнно-політичних союзників держави-агресора та держави, що змушена оборонятися.

1. *Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017. С. 19.* 2. Там само. 3. *Кривошеїн В. Політична система // Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. Н.М. Хомі. Львів: «Новий Світ – 2000», 2014. С. 506.* 4. *Стойко О.М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах: монографія. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2016. С. 35.* 5. *Алямкін Р.В. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх збройних конфліктів. URL: file:///C:/Users/ADmin/Downloads_2014_6_12.pdf.* 6. *Рудич Ф.М., Балабан Р.В., Ганжуров Ю.С. та ін. Політична система та інститути громадянського суспільства в Україні: навч. посіб. Київ: Либідь, 2008. С. 5-49.* 7. *Макаренко Л.П. Політична комунікація у демократичних процесах в Україні: монографія. Київ: КИЙ, 2017. С. 19.* 8. *Абрамов В.І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. С. 58-60.*

Krutij Vadym. Changes in the political system of society in a hybrid war

A hybrid war affects all subsystems of the political system of society - institutional, normative, functional, communicative, spiritual and cultural (cultural-ideo-

logical). However, there is a significant difference in the depth and intensity of such influence.

There is a fundamental influence of the hybrid war on the state as the basic political institution of society, which is the main actor of military-political relations. Destruction (weakening) of the enemy state was and remains the goal of any war, including hybrid war. Under these conditions, the state is faced with the need to create versatile variants of the power response to hybrid hazards. As a rule, special government bodies are created with additional powers. There are large-scale institutional transformations within the security and defense sector. For the conduct of hostilities, the forces of reserve are involved. Full or partial mobilization is announced. New parts and connections are deployed. Additional elements of the security and defense sector can be created.

There are changes in the regulatory legal subsystem. Orders of the supreme commander-in-chief, directives of the supreme commander-in-chief, decisions of military-civilian administrations, etc. may be added to traditional normative legal acts (laws, decrees, resolutions, decisions, orders).

The functional subsystem is also in a state of massive changes. The authorities deliberately urge all patriotic forces to strengthen armed resistance against the aggressor (occupation). Volunteer armed formations, underground structures, local self-defense units, volunteer movements, information resistance, establishment of foreign aid channels, etc. are strongly stimulated. As a result, there is a deetatization of military practice, an active involvement of the general population in defense activities.

The communicative subsystem feels no less dynamic changes. Inside the political system there is a rapid selection of political actors based on their attitude to the objectives of the war, the opportunities for participation in it and the ways of working in practical military actions. Subjects expressing doubts about the possibility of victory, and even congratulating the enemy, acquire the status of non-systemic elements, whose activities should be stopped immediately. Their leaders have to face political (criminal) responsibility for anti-state actions.

The spiritual and cultural subsystem is connected with the peculiarities of mass political culture, the rational and irrational components of collective and individual political consciousness. The ability of the political system to actively resist the dangers of the hybrid war and to succeed in its consequence is the domination of positive (heroic-patriotic, liberation, victorious) cultural-ideological entities that form the

general spiritual uplift of the people. The vulnerability of the political system, which loses the hybrid war and questions the future of the state, society, and nation, leads to the opposite result. Apathy, fatalism, despondency, internal emptiness of a person are a nourishing environment for the formation of a feeling of defeat, which is the goal of a hybrid variety of hostilities on the part of the enemy.

The overall impact of the hybrid war on the political system of society is indisputable. The political system, using its adaptive potential, inevitably changes in the structural, functional, communicative, normative, and so on. The direction and intensity of such changes depends on the stability and flexibility of the political system, target orientations and resources of the attacking party, as well as the foreign policy context of the deployment and development of military events.

Keywords: political system of society, political institutions, political norms, political functions, political communications, political consciousness, hybrid war.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327.56 (519.5)

Д. С. КАН

**КРИЗА АМЕРИКАНО-ПІВНІЧНОКОРЕЙСЬКИХ ВІДНОСИН
І НЕЛЕГКЕ ЗАВДАННЯ УРЯДУ МУН ДЖЕ ІНА**

Розглядається процес загострення кризи на Корейському півострові, викликаній ескалацією розробки та випробування ракетно-ядерної зброї Північною Кореєю. Аналізуються причини поглиблення кризи після приходу до влади адміністрації Дональда Трампа та нового стратегічного курсу диктаторського режиму Кім Чен Уна. Крім того, у статті описані нові підходи до вирішення проблем таких країн як США, Китай, Росія та Республіка Корея. Приведено нове бачення політичного курсу уряду президента Мун Дже Іна по відношенню до Північної Кореї, де головну роль відведено саме РК.

Ключові слова: *криза відносин, ядерний статус, протиборство, консенсус, вісь зла, санкції, договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), гарантія безпеки, самозахист, ескалація, напруженість, імпичмент, Берлінська декларація, саміт G20, розділені сім'ї, денуклеаризація.*

Кан Д.С. Кризис американо-северокорейских отношений и нелегкая задача правительства Мун Дже Ина

Рассматривается процесс обострения кризиса на Корейском полуострове, вызванного эскалацией разработок и испытаний ракетно-ядерного оружия Северной Кореей. Анализируются причины углубления кризиса после прихода к власти администрации Дональда Трампа и нового стратегического курса диктаторского режима Ким Чен Уна. Кроме того, в статье даются новые подходы к решению проблем таких стран как США, Китай, Россия и Республика Корея. Приведено новое видение политического курса правительства президента Мун Дже Ина по отношению к Северной Корее, в котором главенствующую роль отведено именно РК.

Ключевые слова: кризис отношений, ядерный статус, противоборство, консенсус, ось зла, санкции, договор о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО), гарантия безопасности, самозащита, эскалация, напряженность, импичмент, Берлинская декларация, саммит G20, разделенные семьи, денуклеаризация.

Kan Den Sik. The crisis of USA-North Korean relations and the difficult task of the Mun Zhe Ying government

This article describes the process of the crisis aggravation on the Korean Peninsula, caused by the escalation of nuclear weapons developments and testing by North Korea. There are analyzed the reasons for the crisis, which is deepening after the Donald Trump administration coming to the power, as well as the strategic course of the new dictatorial regime of Kim Jong-un. In addition, the article gives new approaches to solving of the problems of such countries as the USA, China, Russia and the Republic of Korea. There is given a new vision of Mun Je Yin government policy toward North Korea, where the RK has the leading role.

Keywords: relations crisis, nuclear status, confrontation, consensus, axis of evil, sanctions, Non-Proliferation Treaty (NPT), security guarantee, self-defense, escalation, tension, impeachment, Berlin Declaration, G20 summit, divided families, denuclearization.

За последнее время отношения США – КНДР катастрофически ухудшились. В чем же причина такого состояния? Дойдет ли ситуа-

ция до применения оружия или страны найдут консенсус в конце концов? Эти вопросы бесспорно волнуют мировую общественность и в первую очередь корейцев. Пока что риск возникновения военного столкновения между США и КНДР не уменьшается и, в отличие от предыдущих столкновений, на этот раз будет нелегко найти консенсус. Недавно Трамп огласил, что Северная Корея – одна из стран «оси зла» и что он считает необходимым принять жесткие меры вплоть до применения военных сил. Северная Корея хочет получить признание ядерного статуса и поэтому проводит испытания открыто и публично, и в свою очередь не желает терпеть хроническую угрозу безопасности и хочет получить от международного сообщества гарантию существования своего режима.

Перед США стоит непростая задача: либо отказаться от санкций и вернуться к переговорному процессу либо продолжать давление с усилением санкций. Сложность дилеммы состоит в том, что возврат к переговорным процессам без предварительных условий для США неприемлем, поскольку во-первых – это разрушение международной системы по нераспространению ядерного оружия, а во-вторых – практически признание поражения внешнеполитического курса США.

Для нахождения выхода из сложнейшей ситуации, необходимо проанализировать причину усугубления кризиса вокруг Корейского полуострова. Причина кроется в стратегии внешнеполитического курса Ким Чен Уна, а конкретно в укреплении безопасности своего режима, учитывая обострение противоборства между США и КНР. Причем оригинальность данной стратегии заключается в том, что она касается и Китая – союзника Северной Кореи. Известно, что с наступлением эры Си Дзиньпина отношения Северной Кореи и Китая заметно ухудшились, но по данным южнокорейских исследователей, кардинальных изменений нет. КНДР решила максимально воспользоваться сложившейся ситуацией и получить гарантии существования режима с обеих сторон. Причем Северная Корея, проанализировав историю отношений с США, решила и делает упор на необходимость получения легального статуса ядерной державы и

конструктивной гарантии безопасности в период правления Дональда Трампа¹.

Возникает вопрос, почему же Ким Чен Ун максимально ускорил разработку ракетно-ядерного арсенала в отличие от своего отца Ким Чен Ира, игнорируя все санкции со стороны международного сообщества? На этот вопрос существуют несколько причин:

1. Приближение окончания срока, отведенного на разработку и испытание ракетно-ядерного арсенала. При этом немаловажную роль сыграла финансовая сторона вопроса.

2. Максимальное обострение отношений с США, чтобы показать мировому сообществу необходимость ядерного оружия как средства самозащиты. К тому же Ким Чен Ун считает, что такая тактика наиболее эффективна именно в период правления Трампа.

3. Попытка получить максимально выгодную стратегическую позицию в долгосрочной дипломатической войне с США.

4. Восстановление прежних отношений с Китаем.

5. Улучшение экономического состояния и снятие всевозможных санкций с КНДР.

Как известно, в 2012 году после прихода к власти Ким Чен Ун провозгласил свой стратегический курс, который заключается в одновременном развитии экономики и наращивании ракетно-ядерного потенциала. Эскалацией разработки и испытаний ракетно-ядерного оружия Ким Чен Ун хочет добиться и укрепления безопасности своего режима и проведения экономических реформ. Подобная стратегия на первый взгляд кажется парадоксальной, но на самом деле продуманный ход, так как Северная Корея хочет занять выгодную позицию перед началом переговорных процессов, и в последующем добиться снятия всех санкций. Ким Чен Ун четко понимает, что без снятия всех санкций невозможно провести экономические реформы.

Таким образом, эскалация ракетно-ядерного оружия продиктована в первую очередь желанием получить гарантии безопасности режима и наиболее выгодных условий для реформ экономики². Естественно, такая тактика Ким Чен Уна обострила кризисную си-

туацию и нависла реальная угроза возникновения военных действий. Но известно и другое: военные действия, безусловно, принесут огромные человеческие жертвы, поэтому правительство Мун Дже Ина категорически против применения силы и готово приложить максимум усилий, чтобы совместно с КНР, США и Россией решить вопрос мирным путем, но в сложившейся на сегодня ситуации правительству Мун Дже Ина предстоит решить нелегкую задачу.

После объявления импичмента президенту Пак Гын Хе в декабре 2016г. на протяжении 6 месяцев РК была лишена главы государства. За это время внешняя политика РК была бездейственной. Северная Корея провела серию ракетно-ядерных испытаний и тем самым обострила обстановку на Корейском полуострове до предела. В ответ на действия Северной Кореи министр обороны США Джеймс Метис, госсекретарь Рекс Тиллерсон, вице-президент Макс Пенс в спешном порядке посетили Южную Корею для обсуждения плана стратегических действий. Естественно правительству Мун Дже Ина, которое стартовало 10 мая 2017г. пришлось в срочном порядке решать вопрос по нормализации внешнеполитического курса. Так, за это время был проведен ряд консультаций по телефону с президентом США Дональдом Трампом, был отправлен для переговоров с США специальный посланник президента Муна и наконец сам президент совершил визит в США. Кроме того президент РК принял участие в саммите G-20, который проходил в Гамбурге и в ходе саммита Мун Дже Ин провел официальные встречи с несколькими лидерами ведущих стран мира.

На состоявшемся в апреле 2017г. саммите США - КНР одним из главных вопросов была северокорейская ядерная проблема. После окончания саммита кризис на Корейском полуострове разгорелся ещё сильнее, и нависла реальная угроза возникновения войны. При этом необходимо подчеркнуть, что такая ситуация абсолютно не отвечает интересам и желаниям Южной Кореи. Это частично связано с невозможностью РК принятия соответствующих мер в период предвыборной кампании и отсутствия главы государства.

В результате невероятно выросла угроза войны на Корейском полуострове, да и в самой Южной Корее обстановка накалилась до предела. Естественно перед правительством Мун Дже Ина, которое стартовало в столь неблагоприятное время, главной внешнеполитической задачей было и остается снижение напряженности на Корейском полуострове и первым шагом предпринятым Муном для этого был саммит США – РК. На данном саммите договорились об укреплении союзнического договора США – РК, об усилении экономического сотрудничества на основе справедливости и обоюдной выгоды. Кроме того 6 – 7 июля 2017г. на саммите G-20 в Гамбурге президент Мун провел встречу с 9 главами государств и тремя главами международных организаций, переговоры РК – США – Япония. Таким образом, Мун Дже Ин в течении одной недели дважды имел беседу с президентом Трампом, что говорит о серьезности положения вокруг Корейского полуострова.

На саммите G-20 президент Мун Дже Ин встретился с главами Китая и Японии, но не затронул вопросы размещения американской противоракетной системы Thaad и компенсации для пострадавших корейских женщин во время войны. Главным образом были обсуждены вопросы по восстановлению взаимного доверия и нормализации отношений. Но следует подчеркнуть, что несмотря на некоторые достигнутые успехи на саммите G-20, США – РК, по прежнему перед правительством Мун Дже Ина стоит дилемма вокруг размещения системы Thaad. Как известно, во время предвыборной компании Мун Дже Ин занимал нечеткую позицию, однако после победы на выборах занял четкую позицию относительно размещения системы Thaad. Так, 9 июля 2017г. секретарь национальной безопасности РК Дже Ы Инг четко заявил, что РК не будет нарушать союзнический договор, но для обеспечения гарантированной последовательности и законности необходимо выполнить оценку влияния на окружающие страны. А 20 июня 2017г. министр иностранных дел РК Кан Ген Хва также подтвердил, что нет основания для изменения договоренности между союзниками .

Китай в довольно резкой форме выступил против размещения системы Thaad, мотивируя тем, что нарушается стратегический паритет в США. И как меру воздействия на РК не снижает давление по экономическим отношениям. За два дня до начала саммита G-20, 4 июля 2017г. КНР провела саммит с Россией и официально заявила, что обе страны категорически против размещения системы Thaad на территории Южной Кореи.

Даже в процессе проведения двухсторонней встречи РК – КНР на саммите G-20 Си Дзин Пинь 6 июля «обходными маневрами» попросил Мун Дже Ина отказаться от размещения системы Thaad. Отношения между Китаем и Южной Кореей стали весьма холодными после нескольких лет дружественных теплых во времена правления президента Ли Мен Бака и особенно Пак Гын Хе. На саммите США – КНР в апреле 2017г. Си Дзинь Пинь даже позволил заявить, что Корея в прошлом была страной зависимой от Китая, а на саммите РК – Китай заявил, что КНДР по прежнему является страной связанной кровнобратскими отношениями.

Таким образом, ответные экономические меры Китая по отношению к РК из-за размещения Thaad и некорректные заявления Си Дзинь Пина влияют не только на международную поддержку в решении северокорейской ракетно-ядерной проблемы, но и отрицательно влияют на официальные двухсторонние отношения.

В отношениях же РК – Япония тоже, пока что, нет ясности из-за нерешенности вопроса компенсации пострадавших корейских женщин во время войны. Хотя Япония официально поддерживает позицию США и РК относительно северокорейской ядерной угрозы, но пока что не проявляет активности в вопросах нормализации отношений с РК. В связи с чем в Южной Корее не мало людей, которые требуют разорвать договор с Японией о сотрудничестве по охране военной информации (GSOMIA). Поэтому для нормализации отношений и налаживания более эффективного экономического сотрудничества не стоит РК заикливаться на вопросе компенсации пострадавших корейских женщин в военное время.

Россия одна из тех стран, которые поддерживают союзнические отношения с Северной Кореей, но проявляет и большой интерес к сотрудничеству с РК. Россия четко понимает сложность сотрудничества РФ – КНДР – РК из-за северокорейской ракетно-ядерной проблемы и готова идти на двустороннее экономическое сотрудничество с Южной Кореей. РК также готова не только сотрудничать с Россией, особенно в области энергетики, но и ожидает развитие отношений между двумя странами. Перспектива заманчива для РК так как не связана с дилеммой США – Китай, кроме того Россия может сыграть не последнюю роль в решении северокорейской ракетно-ядерной проблемы в качестве посредника.

Какова же позиция Южной Кореи? Президент Мун Дже Ин в своей речи в честь 72-ой годовщины освобождения Кореи 15 августа, а затем и 6 июля 2017г. в Берлинской декларации ещё раз подтвердил свое новое видение мирного современного Корейского полуострова и четко сформулировал новую политику по отношению к Северной Корее, которая заключается в следующем:

1. Главенствующая роль РК в установлении мира на Корейском полуострове и проведения процесса воссоединения Кореи.
2. Установление стабильного мира на Корейском полуострове согласно стратегии мирного сосуществования.
3. Укрепление безопасности на основе договора с США.
4. Мирное решение северокорейской ракетно-ядерной проблемы.
5. Проведение политики переговоров и санкций.
6. Отказ от тактики внезапного поглощения Северной Кореи.
7. Создание и осуществление новой карты экономического сотрудничества с Северной Кореей.
8. Решение вопроса разделенных семей и сотрудничество в гуманитарной сфере.
9. Гарантия безопасности режима Северной Кореи взамен на отказ от дальнейшей разработки и испытаний ядерного оружия.
10. Тесное сотрудничество за исключением военно-политических аспектов.

Берлинская декларация Мун Дже Ина ещё раз продемонстрировала желание продолжать политику «солнечного луча» президента Ким Дже Дюна и политику мирного преобразования президента Но Му Хёна. Однако условия для проведения такой стратегии, мягко говоря, не совсем благоприятны. В первую очередь это связано с усилением санкций и давления международного сообщества на КНДР. К сожалению, пока что в правительстве Мун Дже Ина кроме поддержки санкций и давления нет иных рычагов воздействия на Северную Корею, что конечно является большим препятствием для мирных переговоров с Северной Кореей для остановки дальнейших ракетно-ядерных испытаний.

Необходимо подчеркнуть, что в связи с отказом правительства Трампа от стратегии максимального давления и вмешательства по отношению к Северной Корее, появилась общая платформа между США, РК, КНР относительно северокорейской ракетно-ядерной проблемы:

1. Соблюдение принципов нераспространения и неприменения ядерного оружия.
2. Безотлагательное принятие санкций и мер относительно эскалации северокорейского ракетно-ядерного вооружения.
3. Отказ РК и США от стратегии быстрого краха и поглощения КНДР.

Хотя общая платформа имеется, но подходы к решению вопроса весьма разные. Так Китай и РК, согласно совместному заявлению от 19 сентября 2017г., предлагают принцип одновременного и поэтапного действия в решении северокорейской ракетно-ядерной проблемы. А правительство Дональда Трампа предлагает полный отказ со стороны Северной Кореи от ядерного оружия при прозрачном и совершенном контроле. Целью же правительства Мун Дже Ина является денуклеаризация Северной Кореи и заключение мирного соглашения, но идти к этой цели постепенно, охватывая все стороны взаимоотношений. И, прежде всего, предлагает прекратить испытания, а затем уже отказ от ядерного вооружения. В информационном бюллетене, помещенном на сайте министра иностранных дел Ван И от 9 апреля 2017г., сообщалось, что по результатам саммита США –

КНР Китай предлагает США одновременно с процессом денуклеаризации вести переговоры с КНДР по заключению мирного соглашения и обоюдного прекращения угроз.

Политика Мун Дже Ина заключается в создании общего экономического потенциала РК – КНДР и на этой основе перейти к политическому мирному воссоединению на основе конституции, при этом отказавшись от стратегии внезапного поглощения. А пока что необходимо начать с простого для расширения платформы мирного соглашения:

1. Проведение совместных встреч через красный крест для решения вопросов встреч разъединенных семей.
2. Отклик Северной Кореи на участие в зимней олимпиаде 2018г. в г. Пхенчанге.
3. Прекращение провокационных действий в демаркационной зоне.
4. Проведение переговоров на различных уровнях между РК и КНДР.

Таким образом, посредством Берлинской декларации президент Мун Дже Ин огласил, что для создания мирного процветающего полуострова необходимо выполнить совместные декларации от 15 июня 2000г., 4 октября 2007г., где оговаривается снятие напряжения и обеспечение дружественной атмосферы для мирного сосуществования на основе взаимного уважения.

1. **이강래** 핵보유국 북한. *폴리티구스*, 서울 – 2014. P. 7.

2. **이기동**. 핵무장 강력추진속 경제 건설 추구에도 방점. *통일 시대* – 2017. Vol. 133. P. 23.

Kan Den Sik. The crisis of USA-North Korean relations and the difficult task of the Mun Zhe Ying government

The article examines the process of the crisis aggravation on the Korean peninsula, the dilemma which Trump government is facing to. There are analyzed the reasons of the crisis deepening associated with the coming to power of the Donald Trump administration and the strategic course of Kim Jong-un. A scrupulous answer is given to the question of why Kim Jong-un arranged an accelerated race for the

development and testing of rocket and nuclear weapons in recent times. The article examines the reason of the foreign policy activity of the Republic of Korea for 6 months and the process of the foreign policy course activating of the new government of Mun Je Ying, the difficult task of overcoming the crisis of relations with China in connection with the deployment of the Thaad anti-missile system in South Korea. The positions of China, Japan, Russia and Korea are briefly described in connection with the crisis that erupted on the Korean peninsula. The article highlights the new vision of President Mun Je Yin to create a peaceful and perfect Korea and his new policy towards North Korea, where the RK should play the leading role. There is given an analysis of Moon Je Yin on the unification of Korea based on peaceful coexistence and security strengthening on the basis of an allied treaty with the United States, a peaceful solution to the North Korean nuclear missile problem and the catastrophic denial of hostilities. The article also discusses the common platform and various approaches of the US, RK, PRC regarding the North Korean nuclear missile problem solving.

Keywords: relations crisis, nuclear status, confrontation, consensus, axis of evil, sanctions, Non-Proliferation Treaty (NPT), security guarantee, self-defense, escalation, tension, impeachment, Berlin Declaration, G20 summit, divided families, denuclearization.

УДК 327.8(100):327.7

М. В. ФЕСЕНКО

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВОЦЕНТРИЧНОЇ МОДЕЛІ МІЖНАРОДНОГО ПОРЯДКУ У ХХІ СТ.

Проаналізовані сучасні транснаціональні актори і встановлено, що їх діяльність є серйозним викликом інституту національних держав, які попри глобальні політичні трансформації залишаються ключовими акторами

© ФЕСЕНКО Микола Васильович – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

міжнародної системи, оскільки саме взаємодія держав формує міжнародні відносини. Сучасна держава поглиблює регіональні і глобальні взаємозв'язки, на національному, міждержавному та транснаціональному рівні, що трансформує національний суверенітет.

Ключові слова: держава, суверенітет, десуверенізація, трансформація, недержавні актори, міжнародна система, міжнародний порядок, транснаціоналізація.

Фесенко Н. В. Трансформація державоцентричної моделі міжнародного порядку в XXI ст.

Проанализированы современные транснациональные актеры и установлено, что их деятельность является серьезным вызовом институту национальных государств, которые несмотря на глобальные политические трансформации остаются ключевыми актерами международной системы, поскольку именно взаимодействие государств формирует международные отношения. Современное государство углубляет региональные и глобальные взаимосвязи на национальном, межгосударственном и транснациональном уровне, что трансформирует национальный суверенитет.

Ключевые слова: государство, суверенитет, десуверенизация, трансформация, негосударственные актеры, международная система, международный порядок, транснационализация.

Fesenko Mykola. Transformation of the state-center model of the international order in XXI century

Modern transnational actors are analyzed and it is found out that their activity is a serious challenge to the institute of national states, which, despite global political transformations, remain key actors in the international system, because namely the interaction of the states forms international relations. The modern state deepens regional and global interconnections, at the national, intergovernmental and transnational levels, transforming national sovereignty.

Keywords: state, sovereignty, desuverenization, transformation, non-state actors, international system, international order, transnationalization.

Глобалізація зумовлює перегляд зв'язку між окремою територією та соціально-економічним і політичним глобальним простором. Той факт, що економічна, соціальна та політична діяльність окремо взятої держави дедалі більше поширюється через регіональні та національні кордони, створює загрозу територіальному принципу, на який вона спирається. Завдяки новітнім технологіям, розвитку інфраструктури та транспорту діяльність держави виходить за межі національних кордонів, що викликає науковий дискурс з приводу її десуверенізації.

В цьому контексті зазначемо, що до недавнього часу «гарним тоном» з-поміж представників суспільних наук вважалося вживання, а часом і зловживання термінами «десуверенізація», «розмивання / ерозія суверенітету», особливо якщо ці терміни використовувалися у дослідженнях, присвячених проблемам глобалізації. Останніми роками однак з'явилися такі лінгвістичні «новотворення», як «реальний суверенітет» і «суверенна демократія», а з політичного та політологічного лексикону все частіше беруться поняття, які ще нещодавно здавалися застарілими і такими, що не вписуються у контекст глобалізації: «суверенна держава» і «національний суверенітет»¹.

Державоцентрична модель світового порядку, що базується на поглядах політичного «реалізму», заперечується транснаціоналістичною моделлю, яка побудована на поглядах «лібералізму» та «неолібералізму» в межах науки про міжнародні відносини. Серед представників цього напрямку необхідно виділити таких учених, як Х. Алкер, Р. Кеохейн, Дж. Най, Дж. Розенау, Н. Веллер, Т. Дан, Ф. Кратохвіл, С. Мендловіц, Дж. Раггі, Й. Фергюсон, Р. Фолк, Ф. Фукуяма тощо.

З точки зору цього підходу глобалістів, традиційна концепція держави, в якій вона виступає основною одиницею світового порядку, виходить із її відносної гомогенності. Інакше кажучи, вона є унітарним феноменом з набором характерних цілей².

Політичний світ на початку ХХІ ст. вирізняє виникнення нових суттєвих проблем, так званих «прикордонних проблем». У мину-

лому національні держави принципово розв'язували свої суперечки щодо прикордонних територій, керуючись «державними міркуваннями», спираючись на дипломатичні ініціативи і, врешті-решт, насильницькими методами. Проте ця логіка вкрай неадекватна та недоречна, якщо йдеться про те, щоб виконати чимало комплексних завдань – від економічного регулювання до виснаження ресурсів й екологічної деградації, які є умовою успішного розвитку на національному рівні. У світі, де транснаціональні актори й сили по-різному переступають межі національних спільнот, на питання про те, хто перед ким і на якій підставі має звітувати, відповідати непросто. Політичний простір для розвитку і здійснення ефективного врядування і відповідальність влади вже не пов'язуються з обмеженою політичною територією. Нині форми політичної організації передбачають комплексну детериторизацію та ретериторизацію політичної влади.

На підставі аналізу позицій представників державоцентричної та транснаціоналістичної парадигм у межах науки про міжнародні відносини, можна стверджувати, що існує багато вагомих причин, щоб поставити під сумнів теоретичну й емпіричну базу тези про те, що держави втрачають своє значення під впливом глобалізаційних процесів. Про це свідчать аргументи, як глобалістів, так і скептиків. Регіональні та глобальні мережі взаємодії розвиваються й укріплюються, по-різному і багатопланово впливають на різні країни. Більше того, національний суверенітет, навіть у регіонах інтенсивного взаємопроникнення та розділених структур влади не зруйнований остаточно. У таких регіонах суверенітет просто трансформувався, перетворившись на необмежену, неподільну і виняткову форму державної влади, втілену в окремій країні та впроваджену через систему складних, часто об'єднаних центрів влади та взаємозалежних сфер впливу. Інакше кажучи, відбулася реконфігурація політичної влади³.

Не підлягає сумніву, що багато держав досі мають сильний легітимний контроль над тим, що відбувається на їх територіях. Трансформаційна позиція твердить, що це необхідно порівняти і

розглядати на рівні з дедалі більшими повноваженнями установ міжнародного управління та вимогами й зобов'язаннями міжнародного права. Зазначене особливо простежується в ЄС, де суверенна влада поділена між міжнародними, національними та місцевими владними органами, але те саме стосується і діяльності міждержавних організацій, таких як СОТ.

Втім навіть якщо суверенність залишається дієвою, держави більше не можуть бути єдиними, хто контролює та визначає все, що відбувається в межах їх територіальних кордонів. Комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, поєднують долю окремих локальних спільнот з долею спільнот у різних регіонах світу. Більше того, глобальні інфраструктури зв'язку і транспорту підтримують нові форми економічної та соціальної організації, які виходять за межі національних кордонів. Владні установи і суб'єкти влади можуть знаходитися буквально пообіч океану. За таких обставин поняття національної держави як самокерованої автономної одиниці вже радше належить до категорії нормативних вимог, а не до описових тверджень. Сучасне територіальне суверенне право починає ставати застарілим поряд із транснаціональною організацією багатьох аспектів сучасного політичного, економічного та соціального життя⁴.

Можливості маніпуляції суспільною свідомістю у геополітичній сфері значною мірою полегшуються наявністю у сучасному міжнародному праві двох засадничих і взаємовиключних принципів: принципу територіальної цілісності держави і права націй на самовизначення. Маніпуляція цими принципами дозволяє уявити зміст концепту міжнародної безпеки не як баланс сил, а як таке управління новим світовим порядком, коли, як зазначає Л. Є. Грінін, «безпека більшості держав забезпечує фактично світове співтовариство» найбільш сильних держав⁵, від чого політична глобалізація набуває вигляду глобальної системи міжнародно-політичного «неофеодалізму».

Отже, констатуємо наявність підміни понять: те, що розуміється науковою та політичною світовою елітою під політичною глобалі-

зацією, є не що інше, як боротьба за геополітичну гегемонію, з чого випливає низка наслідків. По-перше, політична глобалізація, що приречена закінчуватися кризою гегемонії. Стаючи світовим, тобто «розмикаючи» контур регіону (макрорегіону), гегемон втрачає можливість геополітичного управління, а з нею і власну гегемонію.

По-друге, держава, основними цілями якої є власні населення і територія, не тільки була, але, як і раніше, залишається головним суб'єктом (і головним об'єктом) світового порядку. Безсумнівно, в умовах інформаційно-економічної та соціальної глобалізації світ, що перетворився на єдину світосистему⁶, стає надзвичайно чутливим до локальних соціальних процесів, однак чутливий він саме на рівні окремих держав, які опинилися «слабкою ланкою» у боротьбі за геополітичну, гео економічну та геокультурну гегемонію. Так, «роздержавлення» окремої території щоразу стає серйозною проблемою для більшості держав і міждержавних об'єднань і блоків. У цьому контексті достатньо згадати Афганістан, охоплені війною держави «чорної Африки» і проблему піратства. І що більш взаємозалежним стає сучасний світ, то точніше до нього застосовувати висловлювання Х. Маккіндера більш ніж столітньої давнини: «Будь-який вибух суспільних сил замість того, щоб бути розсіяним у навколишньому середовищі невідомого простору й варварського хаосу, буде відрезанований найдальшими частинами світу, і слабкі елементи у політичному й економічному організмі світу розсіпляться на шматки»⁷.

Реалістичні концепції розглядають державу в якості основного елемента світової політики. Тому проблеми, пов'язані з трансформацією інституту держави-нації досліджуються в межах цього напряму науки про міжнародні відносини більш систематично. Головна мета держави як наймогутнішого та найвпливовішого актора системи міжнародних відносин – відстоювати національні інтереси. Система суверенних держав є анархічною, тому держави змушені провадити політику сили для відстоювання своїх життєвих інтересів.

В межах політичного реалізму відстоюється державоцентрична концепція міжнародного порядку. Головним аргументом реалістів залишається теза – все, що відбувається поза межами державних кордонів контролюється державою. Нові транснаціональні актори системи міжнародних відносин належать і контролюються певною державою. Міжнародні організації не мають достатніх глобальних повноважень і держави мають більше важелів впливу на розвиток міжнародної системи. Однак визнається той факт, що збільшення кількості нових транснаціональних акторів беззаперечно впливає на суспільно-політичний та економічний розвиток держав.

Отже, розгляд питання трансформації інституту держави-нації та суверенітету в умовах формування сучасного міжнародного порядку наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., довів беззаперечність того факту, що процеси глобалізації та пов'язана з нею численність учасників, є фактором зміни політичної структури світу. Вестфальська система світу почала своє існування з того, що учасниками міжнародної взаємодії були тільки держави, які виступають самостійно або утворюють коаліції для вирішення певних завдань. Наприкінці ХХ ст. стало очевидним, що на світову арену виходять й інші, надто впливові актори. Разом з державами на сучасну трансформацію сучасної системи міжнародних відносин чинять значний вплив багатоманітні міжурядові та міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації та внутрішньодержавні регіони. Всі ці актори мають надто різноманітні цілі, одні – позитивні, спрямовані на підтримку стабільного світового розвитку; інші, такі як терористичні організації, вбачають своє завдання в дестабілізації існуючого світопорядку⁸.

Учасники міжнародної системи вкрай різноманітні за багатьма параметрами. Насамперед вони сильно різняться ресурсами. Якщо економічний показник є основним для ТНК, транснаціональних банків, то інші учасники міжнародної системи стають політично впливовими, маючи значно менше економічних і фінансових можливостей. Наприклад, ресурсом може бути політичний голос держави при прийнятті рішень ООН або іншою міжурядовою організацією.

Транснаціональні учасники міжнародних відносин відрізняються від державних меншою відповідальністю. Коротший життєвий цикл та динамічна взаємодія транснаціональних учасників з державними є чинником глобальних політичних трансформацій. Сьогодні внаслідок все більшої космополітизації різних етнічних та інших груп ідентичностей посилюються культурні, мовні, релігійні, соціально-професійні спільноти, які не завжди чітко пов'язані з конкретною територією. Недержавні актори не завжди повною мірою усвідомлюють відповідальність за свою діяльність, виступаючи на світовій арені як учасники з обмеженою відповідальністю. З такими учасниками складно будувати тривалі відносини, оскільки не очевидно, що прийняті рішення будуть ними виконані. Водночас короткотривала взаємодія з ними може бути надто приваблива для держави⁹.

У процесі розвитку світової системи накопичився комплекс проблем, які з особливою очевидністю постали протягом останніх десятиліть. Абсолютно всі глобальні проблеми взаємопов'язані та взаємообумовлені, підсилюють дію одна одної. Центральними проблемами розвитку міжнародної системи є проблеми, викликані глобалізаційними процесами. Вони є результатом негативного прояву науково-технічного прогресу і набули світових масштабів через суттєве прискорення глобалізаційних процесів. Глобалізація як об'єктивний процес посилення взаємозв'язків між учасниками міжнародної системи посилює осмислення глобальних проблем і викликів, що постають перед людством. Їх збільшення наполегливо вимагає пошуку моделей можливої консолідації.

У науковому плані проблема формування нового міжнародного порядку пов'язана з низкою взаємопов'язаних питань. Серед основних виокремлюються: зміна ролі держави на міжнародній арені, посилення недержавних учасників міжнародних відносин, вплив глобалізаційних процесів на політичну, економічну та культурні сфери, взаємозалежність тощо. Формування нового міжнародного порядку аналізується представниками різних наукових шкіл набуває різних концептуальних форм в межах двох основних підходах –

політологічному (з акцентом на правових аспектах) і соціологічному. Прихильники політологічного підходу акцентують увагу на необхідності підвищення керованості міжнародною системою на основі інтеграційних процесів. Наполягаючи на необхідності створення міжнародної системи, що базується на законності, вони вказують на розширення ролі та сфер застосування міжнародного права та на підвищення значущості міжнародних інститутів. Друга група дослідників, розглядаючи створення міжнародних інститутів, що керують міжнародними економічними та політичними відносинами, акцентують увагу на значенні регіональних процесів як чинників, здатних прискорити створення у майбутньому світового уряду.

1648 р. позначився підписанням Вестфальських договорів про мир і закінченням Тридцятирічної війни в Західній Європі. Таким чином Священна Римська імперія фрагментувалася на більш ніж триста самостійних держав. З цього періоду правомірно вести мову про появу національної держави або «держави-нації», як основної форми політичної організації суспільства, що заснована на національному суверенітеті. До 1648 р. констатується розрізненість і не системність взаємодії між учасниками світового процесу, що виявилось у численних суперечках, конфліктах та війнах. У цілому, Вестфальські договори мали на меті закріпити співвідношення сил, що склалося в результаті війни, встановили кордони національних держав і створили протидію прагненню цих держав встановити своє панування над територіями одна одної.

Поступово дослідження проблематики регулювання міжнародних відносин і формування нового міжнародного порядку змістилося у бік аналізу ідей «американської імперії» з одного боку і відродження багатополарності з іншого, супроводжуючись зростанням інтересу до напрацювань у досягненні стабільності міжнародної системи за допомогою або гегемонії, або механізмів міжнародної взаємодії. За цих умов ретельний аналіз матеріалів на тему регулювання та лідерства видається актуальним з точки зору виявлення останніх тенденцій у розвитку міжнародних відносин¹⁰.

Однак сучасний тип регулювання міжнародних відносин спирається не тільки на лідерство однієї держави (США), а й на інституційну основу світопорядку, в якості якої виступають міжнародні організації (ООН, «Група семи», НАТО). У цьому контексті необхідно підкреслити два моменти, які потенційно визначають стан сучасних міжнародних відносин. По-перше, у зв'язку з тим, що ООН переживає сьогодні «кризу легітимності» й ефективність її роботи є не найкращою, потенційно у схемі поступової трансформації інституційної основи світоуправління зростає роль «Групи семи» в політичному і НАТО у військовому сенсі. По-друге, зміцнення низки міжнародних організацій супроводжується відносним падінням ролі США в світі і зростанням активності інших учасників міжнародних відносин.

Поява та ствердження наддержавних організацій, таких як ООН чи СОТ, створило нові реалії, за яких став важливим «голос народу». Однак брак прозорості та звітності наддержавної влади є одним із ключових чинників, які обмежують їх ефективність і легітимність. У світі, де транснаціональні актори й сили в різноманітні способи виходять за межі національних спільнот, на питання про те, хто перед ким і на якій підставі має звітувати, відповісти непросто. Політичний простір для розвитку та здійснення ефективного врядування і відповідальність влади вже не пов'язуються з обмеженою політичною територією. Нині форми політичної організації передбачають комплексну детериторизацію та ретериторизацію політичної влади.

Державні та недержавні учасники міжнародних відносин створюють регіональні та глобальні мережі взаємодії, що динамічно розвиваються. Однак про руйнацію національного суверенітету в планетарних масштабах на сьогодні не можна казати. Констатується посилення суверенітету провідних держав світу і його послаблення в державах периферії. Суверенітет в країнах світової периферії трансформувався, а політична влада реконфігурувалася саме з-за посилення залежності держав периферії від транснаціональних учасників міжнародних відносин, міжнародних організацій, інсти-

туцій та провідних країн світу. На відміну від периферійних країн країни «центру» мають сильний легітимний контроль над тим, що відбувається на їх територіях. Однак констатується збільшення повноважень установ міжнародного управління, вимог та зобов'язань міжнародного права. Зазначене особливо стосується ЄС, де суверенна влада поділена між міжнародними, національними та місцевими владними органами, водночас та сама тенденція простежується і в діяльності міждержавних організацій, таких як СОТ¹¹.

Таким чином, транснаціональна структура міжнародного порядку зменшує державний контроль громадян країни. Вона визначає взаємозалежність учасників міжнародних відносин, які не можуть самостійно вирішувати глобальні проблеми чи ефективно використовувати широкий набір державних функцій, що спонукає їх до консолідації. Держава взаємопов'язана з національними, міждержавними і транснаціональними акторами. Вона більше не в змозі повністю контролювати та визначати все, що відбувається в межах її територіальних кордонів. Тож комплексні глобальні системи, від фінансових до екологічних, поєднують окремі локальні спільноти в єдину структурно-функціональну мережу.

Глобальна інформаційно-комунікативна та транспортна інфраструктура створюють нові форми політичної та економічної організації, які не прив'язані до певних національних кордонів. Сучасне територіальне суверенне право часто суперечить транснаціональній організації багатьох аспектів політичного, економічного та соціального життя. У міжнародному праві наявні два засадничі та взаємовиключні принципи: принцип територіальної цілісності держави та право нації на самовизначення, що нерідко дозволяє маніпулювати даними принципами.

1. *Тьянова О. Н.* Национальный суверенитет и государственные границы в эпоху глобализации // *Век глобализации*. 2010. №1, 2010. С.85. 2. *World Bank World Development Indicators Database*. Washington. World bank, 2001. С. 39. 3. *Rosenau J. N.* *Along the Domestic-Foreign Frontier*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. С.17-24. 4. *Матвеева О.* Виклики національній державі в

умовах глобалізації // Зовнішні справи. №15. 2015. С.54-56. 5. *Гринин Л. Е.* Глобализация и процессы трансформации национального суверенитета // Век глобализации. 2008. № 1. С. 95. 6. *Чумаков А. Н.* Метафизика глобализации. Культурно-цивилизационный контекст. Москва: Издательство «Проспект», 2005. С.49-56. 7. *Mackinder H.* Geography as an Aid to Statecraft. Oxford: Clarendon Press, 1982. С. 149. 8. *Фесенко М. В.* Трансформація сучасної системи міжнародних відносин: концептуальний і прогностичний вимір. Київ: Центр вільної преси, 2008. С.107. 9. *Фесенко М. В.* Консолідація суб'єктів світ-системи у розбудові нового міжнародного порядку. Київ: Центр вільної преси, 2015. С. 251. 10. *Huntington S.* The Lonely Superpower // Foreign Affairs. 1999. March-April. P. 35-45. 11. *Фесенко М. В.* Трансформація сучасної системи міжнародних відносин : концептуальний і прогностичний вимір. Київ: Центр вільної преси, 2008. С. 226.

Fesenko Mykola. Transformation of the state-centered model of the international order in XXI century

Modern transnational actors are analyzed and it is found out that their activity is a serious challenge to the institute of national states, which, despite global political transformations, remain key actors in the international system, because namely the interaction of the states forms international relations. The modern state deepens regional and global interconnections, at the national, intergovernmental and transnational levels, transforming national sovereignty. The idea of transforming the Westphalian model of international order under the influence of non-state transnational actors is formulated. The parameters of the influence of both state and non-state actors on the transformation of the international order and interaction of the participants of the international system are analyzed.

The main factors of transformation of the state-centered model of the international order are considered: the growth of the participants of the international system; institutionalization of world politics; development of the latest information technologies; globalization processes; transnationalization of the world economy; transparency of interstate borders; emergence of new identities and identities that do not always coincide with national boundaries; redistribution of authority and change in the nature of the adoption of foreign policy decisions. It is shown that with the development of globalization processes, the number of participants of the international system is increasing. Their multiplicity affects the transformation of the structure of

the international system and leads to increased contradictions, for example, when it comes to the interests of transnational corporations and other major monopolies that are involved in strategic resources. It is proved that information and communication technologies contribute to the increase of the number of modern transnational actors, the effectiveness of their work and influence on the institute of national states.

Keywords: state, sovereignty, desuverenization, transformation, non-state actors, international system, international order, transnationalization.

УДК 329:328.16

О. А. ДЖУС

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ВІЙСЬКОВОГО ПАРТНЕРСТВА ЯК ПІДГРУНТЯ УКЛАДАННЯ ВІЙСЬКОВИХ АЛЬЯНСІВ

Аналізуються засадничі принципи міжнародного військового партнерства, що визначаються як імперативними нормами міжнародного права так і конкретними напрямками і формами військового співробітництва між державами, забезпечують фундамент для укладання військових альянсів – міжнародних угод, що дають змогу державам об'єднати військові ресурси з метою підготовки до військового конфлікту, забезпечення єдності миротворчих позицій військово-політичного керівництва цивілізованих країн світу.

Ключові слова: *принципи міжнародного військового партнерства, військовий альянс, коаліція, стратегічне партнерство, національна безпека.*

Джус А.А. Принципы международного военного партнерства как основание заключения военных альянсов

Анализируются основные принципы международного военного партнерства, которые определяются как императивными нормами международ-

© Джус Олександр Анатолійович – викладач кафедри військової психології та політології військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ного права так и конкретными направлениями формами военного сотрудничества между государствами, обеспечивают фундамент для заключения военных альянсов – международных соглашений, которые дают возможность государствам объединить военные ресурсы с целью подготовки к военному конфликту, обеспечения единства миротворческих позиций военно-политического руководства цивилизованных стран мира.

Ключевые слова: принципы международного военного партнерства, военный альянс, коалиция, стратегическое партнерство, национальная безопасность.

Dzhus Olexsandr. Principles of international military partnership as a basis for the conclusion of military alliances

The basic principles of the international military partnership, which are defined as imperative norms of international law, as well as specific directions and forms of military cooperation between the states, are analyzed, providing the basis for conclusion of military alliances - international agreements that enable states to unite military resources for the purpose of preparation for military the conflict, the unity of peacekeeping positions of the military-political leadership of the civilized countries of the world.

Keywords: principles of international military partnership, military alliance, coalition, strategic partnership, national security.

Важливим складником системи міжнародних відносин у сучасному світі постає гарантування безпеки людини за допомогою економічних, політичних, дипломатичних заходів у процесі регулювання міжнародних відносин. Оскільки світове господарство на сучасному етапі є вкрай взаємозалежним, усі його учасники зацікавлені в активному співробітництві для збереження стабільності не тільки в соціально-економічному, а й у військово-політичному плані. Нова ситуація у сфері глобальної воєнної безпеки характеризується тенденцією до обмеження використання війни в класичному розумінні. Поступово відбувається глобальне усвідомлення небезпеки подальшого продовження гонки озброєнь, виробництва технологій і зброї масового знищення. У комплексі з економічними та

політичними трансформаціями, що відбуваються у сучасному світі, зазначені процеси у військовій сфері помітно впливають на формування нової системи міжнародних відносин.

З другого боку, разом із зазначеними вище досягненнями сучасного людства, у новітню епоху виникають нові форми застосування військової сили, наприклад, локальні збройні конфлікти, "гібридні війни" а також так звані гуманітарні інтервенції, що використовуються для їх подолання і також справляють серйозний вплив на формування нового світового порядку. Одним із наслідків інтеграційних процесів епохи глобалізації є те, що виникнення конфліктної ситуації в окремій країні може створити небезпеку для широкої коаліції держав та усього світу. Тому в сучасному глобалізованому світі збереження миру передбачає створення ефективної системи протистояння можливим загрозам з боку потенційних агресорів або окремих екстремістських і терористичних угруповань та організацій, тим самим актуалізуючи розвиток міжнародного військового партнерства. Все це вимагає, як зазначено в "Стратегії національної безпеки України" від 25 травня 2015 р. "нового зовнішньополітичного позиціонування України у світі в умовах нестабільності глобальної системи безпеки"¹.

Питання визначення концептуальних засад міжнародного військового партнерства, його принципів і функцій переважно базуються на нормах міжнародного права та регламентуються різними двосторонніми або багатосторонніми угодами. Але глобалізований світ швидко змінюється, що потребує мобільного реагування на виклики сьогодення, розробки нових підходів до міжнародного військового партнерства з метою забезпечення єдності миротворчих позицій військово-політичного керівництва цивілізованих країн світу².

Приблизників різних теоретичних підходів щодо сутності міжнародного військового партнерства об'єднує пильна увага до проблеми визначення його засадничих принципів. Принципи міжнародного військового партнерства (співробітництва), з одного боку, мають відображати загальні інтереси всіх держав, що співробітничать у військовій сфері, а з другого – покликані забезпечувати

дотримання власних національних інтересів кожної держави як суб'єкта міжнародного права. Дотримання такого балансу уможливилює створення належних умов для мирного співіснування між державами³.

Науковці зазначають, що принципи міжнародного військового партнерства є системою загальних та спеціальних принципів. Загальні принципи утворюють базовий рівень принципів, на яких ґрунтується вся система відносин держав у військовій сфері. Ними є загальновизнані принципи міжнародного права, більшість із яких має характер імперативних норм. До них належать:

- принцип суверенної рівності (рівноправності) держав – держави визнаються рівними незалежно від часу виникнення, розмірів території, кількості населення. Це означає, що вони мають рівні права здійснювати міжнародне співробітництво у військовій сфері, хоча їх фактичні можливості можуть відрізнитися;

- принцип невтручання у внутрішні справи держави, що покликаний захищати внутрішню функцію держави як один з аспектів повної та суверенної влади, здійснюваної державою на своїй території у межах своїх кордонів. Цей принцип є значущим для сфери військового партнерства, оскільки найчастіше його порушення відбувається із застосуванням військових контингентів держав, внаслідок чого може виникнути необхідність використання колективних дій (зокрема – воєнного характеру) для забезпечення миру і безпеки, захисту прав людини. Такі дії також можуть бути наслідком реалізації колективних зобов'язань держав, що є наслідком їх співробітництва у військовій сфері;

- принцип територіальної цілісності держав, що захищає право держави на цілісність та недоторканість її території, є особливо значущим в системі міжнародного військового партнерства. Держави-партнери мають усвідомлювати, що будь-який колективний інтерес не може виправдовувати порушення принципу територіальної цілісності держав, водночас розуміючи, що саме забезпечення територіальної цілісності може бути метою військового партнерства;

- принцип непорушності державних кордонів, регламентуючи встановлення й охорону кордону, що розмежовує державні території, має бути фундаментом для військового партнерства між державами, а його захист може стати предметом військового співробітництва згідно з міжнародними договорами;

- принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, що вимагає сумлінного, якісного виконання державою своїх міжнародних зобов'язань та вказує на неможливість посилається на норми національного права як підставу невиконання таких зобов'язань, у сфері міжнародного військового партнерства для всіх сторін одночасно є умовою їх взаємодії;

- принцип заборони застосування сили чи погрози силою, який встановлює обов'язок держав утримуватися від застосування збройної сили у порушення положень Статуту ООН, у контексті міжнародного військового партнерства набуває нині ключового значення, оскільки від його дотримання залежить ефективність військового співробітництва держав, збереження миру, стабільності та безпеки в усьому світі. Здійснюючи військове партнерство, держави мають усвідомлювати свою відповідальність за дотримання зазначеного принципу, утримуючись від укладання угод, що передбачають застосування сили;

- принцип співробітництва держав, передбачаючи обов'язок держав вирішувати будь-які міжнародні суперечки виключно мирними засобами, має дотримуватися у міжнародному військовому партнерстві, сприяючи збереженню миру, безпеки, міжнародного правопорядку у світі;

- принцип поваги прав і основних свобод людини, що породжує зобов'язання дотримуватися прав людини та основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови і релігії, передбачає, що військова співпраця між державами у будь-якому разі не повинна бути спрямованою на обмеження прав і свобод людини;

- принцип рівноправності і самовизначення народів та націй, призначений для регулювання відносин між державами в одній із головних сфер розвитку цивілізації, виявляє себе у встановленні

певних заборон, які стосуються можливості використання потенціалу міжнародного військового партнерства для перешкоджання реалізації зазначеного принципу або зловживання ним⁴.

Усі інші принципи міжнародного військового партнерства є спеціальними, особливості яких визначаються конкретними напрямками і формами партнерства (співробітництва). До них належать:

- принцип здійснення співробітництва на основі рівноправності, партнерства, взаємної вигоди – жодні дії держави, жодні нормативні акти військовій сфері не повинні бути спрямовані на створення умов, які б ставили партнерів за угодами у нерівноправний стан;

- принцип недоторканності інтересів третіх держав – двостороннє чи багатостороннє співробітництво держав у військовій сфері жодним чином не повинно завдавати шкоди економічним, політичним інтересам держави, фізичним і юридичним інтересам особи, що знаходиться на території такої держави, якщо остання не є учасником такого співробітництва;

- принцип забезпечення балансу між гласністю та збереженням таємної інформації – у більшості партнерських угод у військовій сфері містяться норми щодо зобов'язання сторін гарантувати збереження одержаних у процесі військового співробітництва відомостей, що становлять державну й військову таємницю, водночас здійснюючи таке співробітництво в умовах транспарентності і гласності, за умови дотримання національних інтересів, забезпечення міжнародного миру та безпеки, поваги до інтересів третіх держав;

- принцип надання переваги взаємним консультаціям та переговорам із метою урегулювання будь-яких розбіжностей під час застосування угод, що регулюють міжнародне військове співробітництво держав – вказує на ті конкретні заходи, яких повинні дотримуватися держави при виникненні суперечок щодо тлумачення або застосування положень договорів, які регулюють питання міжнародного військового співробітництва;

- принцип дотримання законів країни перебування під час здійснення міжнародного військового співробітництва – усі дії, пов'язані зі співробітництвом у військовій сфері, здійснюються з

дотриманням законів країни перебування, а в разі їх порушення винні особи несуть відповідальність за законами цієї країни, якщо інше не передбачено міжнародно-правовими актами;

- принцип визнання неподільності безпеки – безпека окремої держави є неподільною та має забезпечуватися лише за умов безпеки інших держав, що передбачає визнання та дотримання імперативних норм міжнародного права. Військова сила як гарантія міжнародної та національної безпеки повинна поступатися перед силою міжнародно-правових норм, широким військовим співробітництвом, довірою у військовій сфері;

- принцип зміцнення довіри, запобігання загрозам і перетворенню їх на конфлікти – військове співробітництво має бути спрямованим на створення умов протидії загрозам та розробку превентивних заходів, що суттєво зменшують вірогідність збройного конфлікту і потенційні, руйнівні наслідки його розв'язування;

- принцип заохочення розвитку новітніх технологій та обміну науковими досягненнями у певних сферах – він набуває важливого значення за необхідності надання допомоги у разі виникнення аварійних ситуацій, допомоги для подолання несприятливих природних явищ, у межах інформаційного, наукового, технічного, екологічного співробітництва з використанням військових ресурсів⁵.

Незважаючи на специфіку національних інтересів багатьох держав світу, у своїй сукупності перераховані принципи є єдиними для всіх, оскільки в основі міжнародного військового співробітництва у глобальному вимірі перебуває ідея забезпечення мирного співіснування усіх держав.

Реалізація зазначених вище принципів міжнародного військового партнерства у процесі співробітництва (як між різними державами, так і між їх коаліціями) передбачає спільне вирішення партнерами таких завдань: з'ясування спільних загроз національній та колективній безпеці; визначення можливості, необхідності, меж застосування військової сили для досягнення певних політичних цілей; встановлення кількісних та якісних характеристик необхідної і достатньої коаліційної (об'єднаної) військової сили; регламенту-

вання порядку застосування можливостей військової організації коаліції, шляхів використання військової сили, способів забезпечення військової безпеки, а за потреби – військового впливу на противника або носія загрози для дотримання міжнародного миру і безпеки.

Вирішення зазначених завдань відбувається в межах основних функцій міжнародного військового партнерства. До них відносять: вироблення спільних поглядів на військове будівництво і здійснення військової політики, узгодження військових доктрин держав; обмін військовою інформацією; спільні воєнні (бойові) дії; координацію військово-політичної діяльності, спільні оперативно-стратегічні, оперативно-тактичні, тактичні та командно-штабні навчання; взаємодію у військово-технічній сфері; торгівлю зброєю і постачання військової техніки й озброєння; обмін досвідом бойової підготовки; взаємну допомогу в підготовці військових кадрів; спільні науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи, обмін науково-технічною інформацією⁶.

Реалізація зазначених функцій, на наше переконання, надає міжнародному партнерству у військовій сфері характеру стратегічного партнерства. Найчастіше воно є зумовленим наявністю спільного ворога: адже відомо, що об'єднуватися завжди легше проти когось. У такому випадку стратегічне партнерство у військовій сфері постає синонімом поняття "військовий альянс", а інтересом, що підштовхує дві держави до військового партнерства, є досягнення перемоги в конфлікті зі спільним ворогом.

Політологічне розуміння поняття "військовий альянс" спирається на характеристики альянсу як специфічного виду міждержавного партнерства для досягнення певних цілей. За інтенсивністю діяльність альянсів охоплює широкий спектр – від вільної співпраці, узгоджених дій, більш тісної асоціації до максимально конкретних угод у формі офіційного договору. Відповідно, різняться і цілі військових альянсів: якщо одні автори визначають їх цілі як спільну зовнішню політику, то інші обмежують таку політику сферою національної безпеки або більш конкретною метою – спільною військовою боротьбою⁷.

Визначення поняття і розкриття змісту військових альянсів здійснювали в межах політологічних досліджень такі вчені другої половини XX – початку XXI ст., як Дж. Ліска, Д. Сінгер, М. Смолл, О. Холсті, Т. Хопманн, Дж. Салліван, С. Уолт, С. Бергсманн та ін. В їх наукових працях було позначено низку сутнісних характеристик міжнародного військового партнерства, що виявляють себе у створенні військових альянсів. Так, Дж. Ліска наголошує на тому, що військові альянси насамперед мають на меті протидію чомусь/комусь, розкриваючи свій головний зміст у ситуації конфлікту на міжнародному рівні⁸.

Д. Сінгер і М. Смолл у своїй класифікації військових альянсів пропонують розрізнити такі їх типи: захисні пакти; пакти про нейтралітет та ненапад; агресивні пакти.

Зазначені види військових альянсів, як зауважують дослідники, передбачають наявність щонайменше двох сторін – незалежних національних держав, що укладають союзну угоду⁹.

О. Холсті, Т. Хопманн і Дж. Салліван наголошують на трьох компонентах, які є необхідними для того, щоб об'єднання держав було визначене як військовий альянс: наявність формального договору (відкритого або таємного); безпосереднє відношення змісту договору до питань національної безпеки; партнери, які укладають договір, мають бути національними державами.

На основі трьох названих компонентів автори визначають поняття військового альянсу як формальну угоду між двома або декількома країнами, що співпрацюють у питаннях національної безпеки¹⁰. Порівняно з попередніми дефініціями запропоноване визначення є більш чітким і таким, що спирається на об'єктивні критерії.

С. Уолт характеризує військовий альянс як формальну або неформальну угоду для співробітництва в галузі безпеки між двома або більше суверенними державами, уточнюючи, що подібна угода здебільшого набуває форми письмового військового зобов'язання¹¹. Однак подібний підхід є надто широким: зокрема, його застосування ускладнює розрізнення діяльності міжнародних організацій з про-

блем безпеки та міждержавних угод, укладених для вирішення конкретних питань у військовій сфері¹².

С. Бергсманн, прагнучи уникнути як зайвого звуження, так і надмірного розширення змісту поняття військового альянсу, пропонує розглядати його як феномен, якому притаманна низка характеристик:

- військові альянси – це міждержавні угоди: необхідною умовою їх існування, є наявність незалежного органу влади, що має право керувати певним населенням та територією;

- військові альянси – це явні угоди, оскільки їх учасники розуміють, що така угода існує, відповідно до чого вони можуть формулювати свої наміри і сподіватися на їх реалізацію. Такий критерій відрізняє військові альянси від неформальних державних угруповань;

- військові альянси створюються на випадок конкретних дій за певних умов, що виникнуть у майбутньому. Хоча більшість альянсів охоплюють заходи, які мають місце протягом усього часу, доки договір є чинним, основний зміст альянсу стосується конкретних дій, яких слід дотримуватися у разі виникнення певної ситуації;

- певна невизначеність події, на випадок якої створюється військовий альянс: укладаючи його, партнери не знають, коли ця подія відбудеться і чи відбудеться взагалі. Це відрізняє союзи від фактичних коаліцій, які створюються під час війни;

- військовий альянс – це зобов'язання, яке варто відрізнити від реальної політики держави, що породжує проблему довіри або ризику відмови в підтримці;

- зазначене зобов'язання передбачає допомогу у випадку, зазначеному в договорі (як правило, напад на одного з партнерів), що полягає у використанні власних ресурсів для захисту партнера;

- у військовому альянсі зобов'язання партнерів є взаємними: кожен з них, на відміну від односторонніх гарантій, має враховувати як переваги зовнішньої допомоги у випадку серйозної загрози, так і можливі втрати через ризик втручання в конфлікт за участю партнера;

- військовий альянс є складником сфери національної безпеки. Цей аспект є дуже важливим, оскільки позначає проблему подальшого існування держави як суверенної одиниці, що надає військо-

вим альянсам особливої значущості, відрізняючи їх від міжнародних угод в інших сферах зовнішньої політики (фінансах або торгівлі)¹³.

Кожне з наведених визначень більш чи менш повно охоплює важливі аспекти існування військових альянсів. Їх узагальнення дає змогу визначити сутність альянсів як засобів об'єднання військових ресурсів групою держав у відповідь на підготовку до певної передбачуваної ситуації, яка найчастіше визначається реальною або потенційною зовнішньою загрозою, яку створює інша держава або група держав. Співпраця між членами військового альянсу ґрунтується на двох ключових теоретичних принципах:

- поєднання сил є кращим стримуючим елементом проти потенційної загрози порівняно з силами однієї держави;

- у ситуації нападу союзницька протидія йому буде більш ефективною за ту відсіч, яку здатна дати країна без союзників¹⁴.

Військові альянси ґрунтуються на певній угоді, яка охоплює сферу співпраці між членами альянсу, а також зобов'язання та інтереси, що випливають з неї¹⁵. Крім того, альянси мають обмежені цілі та чітку орієнтацію, яка головним чином є зовнішньополітичною¹⁶. Нарешті, військові альянси є міждержавними. Вони можуть певною мірою обмежувати свободу дій своїх членів, але водночас дають їм змогу робити остаточний вибір у зовнішній політиці¹⁷.

На нашу думку, військовий альянс є класичною формою існування міжнародного військового партнерства. Він може бути інтерпретований як взаємодія держав з метою захисту своїх національних інтересів за різними напрямками, що спирається на об'єднаний воєнний потенціал країн-учасників.

Отже, політологічне дослідження міжнародного військового партнерства дає змогу представити його як невід'ємний складник системи міжнародного партнерства, що набуває все більшої значущості в контексті розвитку міжнародних відносин на сучасному етапі. Його сутність позначає добровільну співпрацю країн, що передбачає об'єднання ресурсів, зусиль для досягнення певних успіхів у різних галузях військової діяльності. Розуміння міжнародного військового партнерства як важливого компонента системи міжнарод-

них відносин та оборонної політики держави обумовлено тим, що воно охоплює міждержавні відносини у військовій сфері та спрямоване на вирішення питань національної безпеки та є багатоаспектним, відбувається в декількох сферах і виконує низку функцій.

Принципи міжнародного військового партнерства, що визнаються як імперативними нормами міжнародного права, так і конкретними напрямками і формами військового співробітництва між державами, забезпечують фундамент для укладання військових альянсів – міжнародних угод, що дають змогу державам об'єднати військові ресурси з метою підготовки до військового конфлікту. У межах військових альянсів знаходять вираження визначальні напрямки міжнародного військового партнерства.

1. *Стратегія національної безпеки України*: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. 2. *Каляев А.* Теоретичні засади військового співробітництва України в контексті геополітичних змін: державно-управлінський аспект. 2012. Вип. 33. С. 27. 3. *Зіняк Л. В.* Принципи міжнародного військового співробітництва // Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки. Херсон. 2014. Вип. 3. Т. 3. С. 295. 4. Там само. С. 296-298. 5. Там само. С. 298-300. 6. *Военное сотрудничество*. URL: <http://politike.ru/termin/voennoe-sotrudnichestvo.html> (дата звернення: 01.12.2017). 7. *Bergsmann S.* The Concept of Military Alliance. Small States and Alliances: monograph / Ed. by E. Reiter, H. Gärtner. Heidelberg: Physica-Verlag, 2001. P. 30. 8. *Liska G.* Nations in Alliance: the Limits of Interdependence. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1968. P.12. 9. *Singer D. J.*, Small M. Formal Alliances, 1815–1939: a Quantitative Description. Journal of Peace Research. 1966. V. 3. No. 1, P. 5. 10. *Holsti O., Hopmann T. P., Sullivan J. D.* Unity and Disintegration in International Alliances. New York; London; Sydney; Toronto: John Wiley, 1973. P. 4. 11. *Walt S. M.* Alliance. The Oxford Companion to Politics of the World / ed. by J. Krieger et al. New York; Oxford: Oxford University Press, 1993. P. 20. 12. *Bergsmann S.* The Concept of Military Alliance... P.32. 13. *Ibid.* P. 34-35. 14. *Snyder C.* Regional Security and Regional Conflict. Contemporary Security and Strategy. Basingstoke: Macmillan, 1999. P. 323. 15. *Dingman R. V.* Theories of, and Approaches to Alliance Politics. Diplomacy: New Approaches in History, Theory and Policy. New York: The Free Press,

1979. P. 249. **16.** *Fedder E. H.* The Concept of Alliance. *International Studies Quarterly*. 1968. Vol. 12. No. 1. P. 78-79. **17.** *Morrow J. D.* Alliances: Why Write them Down? *Annual Review of Political Science*. 2000. Vol. 3. P. 66.

***Dzhus Olexsandr.* Principles of international military partnership as a basis for the conclusion of military alliances**

The conceptual foundations of the international military partnership, its basic principles and functions are analyzed. It is noted that the principles of international military partnership are a system of general and special principles. Particular emphasis is placed on the analysis of the special principles of the international military partnership, the peculiarities of which are determined by specific directions and forms of partnership (cooperation). This includes, in particular: the principle of cooperation on the basis of equality, partnership, mutual benefit; the principle of inviolability of the interests of third states; the principle of ensuring a balance between transparency and the preservation of secret information; the principle of favoring mutual consultations and negotiations with a view to resolving any differences in the application of agreements governing the international military cooperation of States; the principle of observance of the laws of the host country in the course of international military cooperation; the principle of recognizing the indivisibility of security; the principle of confidence-building, prevention of threats and their transformation into conflicts; the principle of encouraging the development of advanced technology and the exchange of scientific advances in certain areas.

It is noted that the implementation of the above-mentioned principles of international military partnership in the process of cooperation (both between different states and between their coalitions) envisages the joint decision of the partners of such tasks: the identification of common threats to national and collective security; determination of the possibility, necessity, limits of the use of military force for the achievement of certain political goals; the establishment of quantitative and qualitative characteristics of the necessary and sufficient coalition (united) military force; the regulation of the procedure for the use of the possibilities of the military organization of the coalition, the ways of using military force, ways of providing military security, and, if necessary, military influence on the enemy or carrier as a threat to international peace and security.

The solving of these tasks takes place within the framework of the main functions of the international military partnership. These include: developing common views on military construction and implementation of military policy, harmonization of military doctrines of states; exchange of military information; joint military (combat) actions; coordination of military-political activity, joint operational-strategic, operational-tactical, tactical and command-staff training; interaction in the military-technical sphere; arms trade and the supply of military equipment and weapons; exchange of combat training experience; Mutual assistance in the training of military personnel; joint research and development work, exchange of scientific and technical information.

According to our belief, the implementation of these functions gives the international partnership in the military sphere the character of a strategic partnership. Often, it is conditioned by the presence of a common enemy: it is known that it is always easier to unite against someone. In this case, the strategic partnership in the military sphere is synonymous with the concept of a "military alliance", and the interest pushing the two states into a military partnership is to achieve victory in a conflict with a common enemy.

Summing up, the military alliance is a classic form of the existence of an international military partnership. It can be interpreted as the interaction of states in order to protect their national interests in different directions, based on the combined military potential of the participating countries.

Keywords: principles of international military partnership, military alliance, coalition, strategic partnership, national security.

УДК 327.8(100)

Н. О. ПОГОРІЛА**ПЕРСПЕКТИВИ ЕВОЛЮЦІЇ ДОКТРИНАЛЬНИХ
ЗАСАД США ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Д. ТРАМПА**

Визначено основні проблеми та перспективи реалізації стратегії глобального лідерства США за президентства Д. Трампа. Установлено об'єктивні перспективи еволюції доктринальних засад США за президентства Д. Трампа. Удосконалено розуміння сутності та значення того, що доктрина Д. Трампа є радикальним відступом від двопартійної зовнішньої політики США починаючи з 1945 р.

Ключові слова: США, стратегія, доктрина, безпека, національна безпека, лідерство.

Погоріла Н. О. Перспективы эволюции доктринальных основ США при президентстве Д. Трампа

Определены основные проблемы и перспективы реализации стратегии глобального лидерства США при президентстве Д. Трампа. Установлены объективные перспективы эволюции доктринальных основ США при президентстве Д. Трампа. Усовершенствована понимание сущности и значения того, что доктрина Д. Трампа является радикальным отступлением от двухпартийной внешней политики США начиная с 1945 года.

Ключевые слова: США, стратегия, доктрина, безопасность, национальная безопасность, лидерство.

Pogorila Natalia. Perspectives of the evolution of doctrinal background under the presidency of D. Trump

It is determined the main problems and prospects of realization of the strategy of global US leadership during the presidency D. Trump. Objective prospects for

© ПОГОРІЛА Наталя Олександрівна – здобувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

the evolution of US doctrinal foundations for the presidency of D. Trump were established. Understanding of the essence and significance of the fact that the doctrine of D. Trump is a radical departure from the two-party foreign policy of the United States since 1945 was improved.

Keywords: *USA, strategy, doctrine, security, national security, leadership.*

Формування доктринальних засад зовнішньої політики США за президентства Д. Трампа відбувається досить неоднозначно і своєрідно, враховуючи характерні риси 45-го президента США. Тому, цілі і завдання, поставлені Д. Трампом для реалізації «великої стратегії», яка видається в якості цілісної, цілеспрямованої і укоріненої системи уявлень про позицію і цілі США на політичній арені світу, носять досить суперечливий характер. Велика стратегія поєднує аналіз подій, що відбуваються у світі і їх вплив на розвиток США з урахуванням питань національної безпеки, з наявними ресурсами та інструментами, в міжнародній обстановці, що постійно і динамічно змінюється.

Дії США на світовій політичній арені, як і у попередні історичні періоди, спрямовані на забезпечення національної безпеки країни, економічне процвітання і захист американських цінностей та ідеалів свободи та демократичного розвитку. Позиція Д. Трампа полягає в тому, що головні загрози національній безпеці породжені взаємозв'язком міжнародних і внутрішніх викликів, згенеровані потужними зовнішніми силами, які безпосередньо впливають на внутрішній стан справ в країні, загрожують внутрішньої безпеки США і руйнують її економіку. Зовнішньополітична доктрина Д. Трампа відповідає його передвиборному слогану «Америка понад усе» і складається з чотирьох елементів.

У цілому, серед ключових загроз виокремлюються три. Першою загрозою виявляється «радикальний іслам», який для адміністрації Д. Трампа представляє «цивілізаційну» загрозу для США, і тому повинен бути знищений. У цьому контексті необхідно підкреслити, що Д. Трамп і його команда вважають, що летальна загроза виходить не тільки від сунітських джихадистських груп, таких

як «ІДІЛ» і «Аль-Каїда», але від всіх ісламістів. М. Флінн, радник Д. Трампа з національної безпеки, називав всі форми ісламізму «раквою пухлиною», «політичною ідеологією», яка «ховається за релігією», і «масовим месіанським рухом злих людей». В очах Д. Трампа немає різниці між сунітами, шиїтами або іншими ісламістськими напрямками і традиціями. Передбачувана загроза також включає багатьох небажаних мусульман-громадян США, які, на думку Д. Трампа є потенційними пособниками ісламських екстремістів¹.

Позиція Д. Трампа полягає в тому, що США мають право укладати угоди з будь-якими учасниками міжнародно-політичної взаємодії, інтереси яких збігаються з американськими, не звертаючи уваги на загальний рівень взаємовідносин і на те, чи поділяють вони американські цінності і діють відповідно до них. Промовляючи про боротьбу з радикальним ісламом, Д. Трамп зокрема заявив: «Всі дії повинні бути пов'язані з цією метою, і будь-яка країна, яка поділяє цю мету, буде нашим союзником ... Союзники і партнери, які отримують вигоду від американської допомоги, повинні її оплатити і, якщо вони відмовляться, США доведеться їх кинути»². З 1980-х рр. Д. Трамп описував союзників США як «багатих нахлібників, які експлуатують американські зобов'язання в збиток американської безпеці і економіці». Д. Трамп також заявив, що НАТО застаріло і поставив під сумнів необхідність в підтримці Японії і Південної Кореї. Для Д. Трампа союзні договори в Європі і Азії не зобов'язують Сполучені Штати, а союзники США не краще і не гірше, ніж будь-які інші держави і, відповідно, американські відносини з ними повинні бути не особливими, а скоріше діловими. У своїй інвагураційній промові Д. Трамп зокрема заявив, що США «субсидували армії інших країн, допустивши дуже плакуче скорочення власних збройних сил»³, тобто з точки зору Д. Трампа американські союзи послабили США і зробили їх менш захищеними⁴.

По-друге, Д. Трамп описує «нечесні угоди і торгові практики» основних конкурентів як надзвичайну загрозу для економіки США, що робить це питанням національної безпеки. Позиція Д. Трампа полягає в тому, що «катастрофічні торгові угоди», такі як Північно-

американська зона вільної торгівлі знищили американську промисловість і привели до зниження зарплатень мільйонів робочих. Саме тому Д. Трамп пообіцяв переглянути договір «НАФТА» і вийти з нього, якщо Канада і Мексика не погодяться на його умови. Він пригрозив ввести загороджувальне мито в 45% і вжити інших заходів проти Китаю та інших країн, які використовують нечесні торгові практики. Він також говорить, що накладе санкції на американські компанії, які переносять робочі місця в інші країни, можливо за рахунок введення загороджувальних мит на товари, вироблені за кордоном.

У цілому «економічний націоналізм» Д. Трампа полягає в його готовності вдатися до протекціоністської і меркантилістської зовнішньої політики, яка вважається анахронізмом для XXI ст. Під час виступу на інавгурації 45-й президент США заявив: «Починаючи з цього дня, Америка буде понад усе, понад усе. Будь-яке рішення щодо торгівлі, податків, імміграції, зовнішньої політики буде вигідним для американських робітників і американських сімей. Ми повинні захистити наші кордони від руйнівного впливу інших країн, які виробляють наші товари, крадуть наші компанії і знищують наші робочі місця. Захист призведе до великого процвітання і могутності». Щоб втілити це бачення в життя, Д. Трамп незабаром після інавгурації підписав наказ про вихід США з транстихоокеанського партнерства⁵.

По-третє, в зв'язку з цим, а також в зв'язці з першою проблемою, яка стосується радикального ісламу, Д. Трамп неухильно виступав і проти нелегальної міграції, доводячи, що занадто швидка і масштабна міграція привела до втрати американцями робочих місць, зниження зарплатень, негативно вплинула на доступність і якість житла, шкіл, привела до зростання податкового навантаження і погіршила умови життя. Він послідовно пов'язував імміграції з особистою і національною безпекою, доводячи, що нелегальна міграція пов'язана зі злочинністю, наркотиками і тероризмом, і заявляючи, що «безліч американців в результаті цього померло». Прив'язуючи питання до терористичної загрози, Д. Трамп описував

мусульман-біженців, іммігрантів та їхніх дітей як «Троянського коня», завданням якого є поширення радикального ісламу в США⁶.

Тому в рамках «надзвичайної» національної безпеки один з намірів Д. Трампа кристалізувався у план зі зведення стіни на кордоні з Мексикою та у інші витрати на посилення безпеки на кордоні, яка, зокрема, включає наміри Д. Трампа провести масову депортацію нелегальних мігрантів, починаючи з досвідчених правопорушників. Згідно з його підходу, необхідно безстроково заборонити в'їзд біженцям із Сирії і тимчасово заборонити імміграцію з ряду мусульманських країн до тих пір, поки не будуть розроблені і впроваджені механізми «надзвичайної перевірки», які гарантуватимуть, що мігранти розділяють американські цінності. Д. Трамп також заявляв про готовність створити реєстр всіх мусульман, які проживають в США, і погрожував покараннями тим, хто не повідомить правоохоронним органам, що його друг або член родини дотримується екстремістських поглядів⁷.

Четверта позиція, в рамках доктрини Д. Трампа, що досліджується може бути названа як «відсторонений мілітаризм». До ображання президентом США Д. Трампа був прихильником жорсткої моці про що свідчать його виступи і заяви під час виборчої кампанії де Д. Трамп закликав до збільшення американського флоту, сухопутних і повітряних сил, і серйозному інвестуванню в кібербезпеку і ядерну зброю. Саме тому Д. Трамп зобов'язався активізувати військову кампанію проти «ІГІЛ» і інших терористичних груп. Відтак, Д. Трамп воліє, щоб Сполучені Штати були досить сильними, щоб знищити тероризм і процвітати надалі⁸.

Незважаючи на вищезгадані загрози для США, в рамках четвертої позиції, на думку Д. Трампа основна загроза виходить з Китаю. Д. Трамп, зокрема, заявляє, що «ми вже в стані торгової війни» з Китаєм – у війні, яку на думку багатьох дослідників КНР виграє. Багато років Д. Трамп звинувачував Китай в штучній девальвації юаня, демпінгу на ринку сталі та алюмінію, крадіжці інтелектуальної власності та використання інших нечесних торгових практик по відношенню до США, особливо після вступу Китаю до

Світової організації торгівлі в 2001 р. Передбачувана мета всієї кампанії полягає у знищенні американської промисловості і встановленні економічного і військового домінування над США. Д. Трамп стурбований також «геополітичною» поведінкою Китаю, в тому числі мілітаризацією КНР Південно-Китайського моря і його нездатністю приборкати Північну Корею. Однак ці проблеми безумовно другорядні в порівнянні з ударом, який Китай, як стверджується, вже завдав «в саме серце американської економіки». В цьому контексті додамо, що чимало чиновників нової Адміністрації США вже ясно дали зрозуміти, що вважають економічну війну з Китаєм ключовою і визначальною подією ХХІ ст.⁹

У зв'язку з цим відзначимо, що предметом невдоволення Д. Трампа стали фінансові зобов'язання країн-членів НАТО і їх оборонні витрати, частка яких істотно нижче аналогічних витрат США. У нижче поданій таблиці наочно видно, що дійсно частка США значно перевищує частку інших країн-учасниць НАТО. Д. Трамп також підкреслює нерівноцінну участь союзників США в системі колективної безпеки і ще раз озвучив тезу про те, що безпека, якою США забезпечують своїх союзників, дається їм дуже легко, і що мало хто з них витрачає на оборону достатньо коштів. Відносно країн НАТО, а також Японії, Південної Кореї і Саудівської Аравії Д. Трамп пообіцяв домогтися збільшення асигнувань.

В цілому, підбиваючи підсумки вищезазначеного, констатуємо, що велика стратегія Д. Трампа «Америка понад усе» сильно відрізняється від «двопартійного консенсусу», що визначав зовнішню політику США з часів Другої світової війни. Американські президенти післявоєнної епохи бачили світ демократії, що розповсюджується і вільного ринку як більш безпечний і процвітаючий. Вони також вважали, що скромні інвестиції, які США роблять з метою захисту своїх союзників і підтримки міжнародних інституцій є доволі вдалими угодами, тому що вони запобігають розвитку негативних геополітичних сценаріїв, при яких США доведеться заплатити набагато більше. Однак, як зрозуміло, позиція ж Д. Трампа протилежна, він просто не вважає, що віра, яка давно зберігається в американську

винятковість і глобальне лідерство перетинаються, що вплив США на світовій арені ґрунтується на ідеї американських цінностей, а не лише на «матеріальній» могутності¹⁰.

Сьогодні багато аналітиків відзначають розкол у трансатлантичному співтоваристві. У зв'язку з цим необхідно відзначити, наприклад, те, що канцлер Німеччини А. Меркель після безуспішних переговорів з Д. Трампом зізналася, що в глобальному світі настав момент, коли ЄС може і повинен розраховувати тільки на себе в боротьбі проти Росії, глобального потепління і колективної безпеки на континенті. Незважаючи на те, що Д. Трамп публічно не відмовився від міжнародних зобов'язань США перед Європою, його небажання підтверджувати їх в публічних виступах є важливим геополітичним сигналом. Багато аналітиків відзначають зокрема і те, що Європейський союз залишається єдиним центром ліберальної, демократичної думки, в той час, як США скочується в ізоляціонізм, а Китай, Росія, Туреччина прагнуть підпорядкувати глобальну економіку національним урядам. Передвиборний слоган Д. Трампа «Америка понад усе» говорить про те, що замість посилення геополітичних і економічних позицій США, відбувається відмова нею від глобального лідерства. Небажання вирішувати світові проблеми і бути частиною всього, що відбувається на світових ринках є новою реальністю, яка свідчить про децентралізацію світового масштабу¹¹.

Причина розколу в трансатлантичному співтоваристві може мати глибокі корені. Відзначимо, що міжнародний порядок склався за часів правління президента США Ф. Рузвельта і ґрунтувалася на демократичних принципах. Його метою було прагнення сформувати «глобальне суспільство», щоб спільними зусиллями боротися проти нових загроз і викликів. Світовий порядок, заснований на демократичних принципах привів до краху комунізму і дозволив США продемонструвати свій вплив у всіх куточках планети. США змогли домогтися світового лідерства не за допомогою військової сили, а шляхом застосування «м'якої сили», яка базується на принципі домагатися своїх цілей не шляхом примусу, а шляхом переконання. Іншими словами, за допомогою консенсусу, дипломатії, культурних,

політичних і соціальних цінностей. У зв'язку з цим відзначимо, що термін «м'яка сила» вперше ввів в обіг американський політолог Джозеф Най в своїй книзі в 1990 р. Визнаючи, що військова міць завжди була таким собі «страховим полісом», гарантією безпеки, в той же час слід зазначити, що саме завдяки американській дипломатії вдалося створити систему нового післявоєнного ліберального порядку – Міжнародний Валютний Фонд, ООН, НАТО.

Сила тривалий час в рамках як Ялтинсько-Потсдамського так і постбіполярного світового порядку була найкращим інструментом не тільки для того, щоб запобігти світовій війні, але і слугувала ефективним інструментом для закріплення лідерських позицій США в світі. З цієї причини всі американські президенти, як республіканці, так і демократи, прагнули зберегти і зміцнити світовий порядок і лідерство США. Однак з обранням Д. Трампа президентом США відбулися суттєві зміни.

У зв'язку з цим на сторінках «The Wall Street Journal» радник з національної безпеки Г. Макмастер і головний економічний радник президента Гері Кон заявили, що «президент Трамп ясно усвідомлює, що в світі немає ніякої світової спільноти, а є світова арена, де нації, неурядові організації та компанії конкурують, намагаючись, таким чином, перехитрити один одного». Вищезазначене свідчить про те, що у Д. Трампа не існує ні моральних ні стратегічних принципів, а єдиним двигуном міжнародних відносин є егоїзм. В цьому і полягає доктрина Д. Трампа, на думку іспанського аналітика Р. Таусенд, якої він дотримується протягом всього свого життя¹².

Отже, зовнішньополітичну доктрину адміністрації Д. Трампа, можна коротко охарактеризувати як «ескалація заради деескалації». Під час свого візиту в Токіо в березні 2017 р. держсекретар США Р. Тіллерсон зробив досить гучну заяву, пообіцявши змінити політику США щодо Північної Кореї через, за його словами, кілька десятиліть провальної дипломатії. Він пообіцяв, що США збільшать тиск на північнокорейський режим і його «китайських посібників», додавши, що можливість нанесення превентивного військового удару по Пхеньяну теж не варто виключати. Під час першої прес-

конференції Р. Тіллерсона як держсекретар США коротко виклав точку зору адміністрації на закордонні інтервенції США в довгостроковій перспективі. Пояснюючи, чому він і президент Д. Трамп пропонують значною мірою скоротити фінансування Держдепартаменту і витрати на надання допомоги іноземним державам, Р. Тіллерсон завив, що адміністрація очікує, що «з часом стане менше конфліктів, в які США будуть залучені безпосередньо»¹³.

В цій заяві, можливо хтось побачить протиріччя, особливо якщо врахувати, що відразу ж після вступу на посаду Д. Трамп різко збільшив військову активність США в низці конфліктних зон. Однак існує теорія, що стосується зовнішньополітичної доктрини Д. Трампа, яка дозволяє зв'язати воедино обидва ці твердження. Цілком можливо те, що адміністрація свідомо йде на підвищення інтенсивності свого військового втручання в ряді конфліктів, щоб в кінцевому підсумку забезпечити собі стратегію виходу. «Такий підхід може свідчити про доктрину ескалації заради деескалації», - вважає Алекс Галло, старший науковий співробітник Центру стратегічних і міжнародних досліджень. «Можливо, Трамп хоче піти на ескалацію в певних зонах, щоб змусити почати переговори там, де в іншому випадку їх учасники не захочуть сідати за стіл переговорів». Саме таку стратегію Д. Трамп використовував в бізнесі протягом багатьох років: він зухвало і публічно виступав проти своїх супротивників, щоб отримати перевагу, перш ніж укласти угоди¹⁴.

Д. Трамп підвищує ступінь залученості й активність збройних сил США в Сирії, Іраку, Ємені та незабаром, можливо, в Афганістані. Він посилив санкції проти Ірану, пообіцявши в майбутньому переглянути умови ядерної угоди. Д. Трамп і у відносинах з Китаєм пішов на ескалацію, налагодивши контакт з президентом Тайваню і поставивши під питання політику «одного Китаю». Проблема з приписуванням адміністрації Д. Трампа якоїсь конкретної зовнішньополітичної доктрини полягає в тому, що, роблячи це, припускаємо, що цей її підхід є повною мірою усвідомленим. Але всередині нової адміністрації у питаннях зовнішньої політики існує кілька конкурую-

чих один з одним центрів сили, тому багато рішень, по всій видимості, приймаються ситуативно¹⁵.

Таким чином, констатуємо, що на кінець 2017 р. зовнішньополітична доктрина Д. Трампа ще остаточно не сформувалася. В березні 2017 р. членом Ради національної безпеки, відповідальним за написання офіційної стратегії національної безпеки адміністрації Д. Трампа було обрано Н. Шадлоу. Вона рішуче відкидає ідею використання військових інструментів для вирішення проблем і ідею відмови США від участі в конфліктах. Нова книга Н. Шадлоу «Війна і мистецтво управління» містить безкомпромісні аргументи на користь необхідності політичної складової в будь-якій військовій операції і відображає її рішуче несприйняття швидких доглядів відразу після втручання. Н. Шадлоу цілком обґрунтовано стверджує, що понад 100 років зарубіжних військових кампаній США довели, що Америка щоразу робить одну і ту ж помилку, концентруючись на тактичних операціях й ігноруючи необхідність докласти зусилля до політичного розвитку і відновлення.

1. *Белесков М.* Три стратегії США у світі // Хвиля. 17.02.16. URL: <http://hvylya.net/analytics/geopolitics/tri-strategiyi-rol-i-ssha-u-sviti.html>. 2. *Полная* речь Дональда Трампа на инаугурации: текст // Сегодня. 20 Января 2017. URL: <http://www.segodnya.ua/world/polnaya-rech-donald-trampa-na-inauguracii-tekst-790326.html>. 3. Там само. 4. *Kahl C., Brands H.* Trump's Grand Strategic Train Wreck. // Foreign Policy. 2017. January 31. URL: http://foreignpolicy.com/2017/01/31/trumps-grand-strategic-trainwreck/?utm_content=bufferc443e&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer. 5. Ibid. 6. *Белесков М.* Цит. праця. 7. *Kahl C., Brands H.* Op. labor. 8. Ibid. 9. *Белесков М.* Цит. праця. 10. *Kahl C., Brands H.* Op. labor. 11. *Неукротный А.* Трамп «сдаёт» лидерство Америки? // Народный корреспондент. 2017. 06 вересня. URL: <http://nk.org.ua/geopolitika/tramp-sdaet-liderstvo-ameriki-102212>. 12. *Townsend R.* Доктрина трамповского эгоизма // Inosmi.ru. 2017. 24 червня. URL: <http://inosmi.ru/politic/20170624/239669546.html>. 13. *Rogin J.* Trump's foreign policy doctrine: Escalate to de-escalate // The Washington Post. 2017. March 19. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/global-opinions/trumps-for->

eign-policy-doctrine-escalate-to-de-escalate/2017/03/19/8cb897e0-0b35-11e7-a15f-a58d4a988474_story.html?utm_term=.7eac838f13fd. 14. Ibid. 15. Ibid.

Pogorila Natalia. Perspectives of the evolution of doctrinal background under the presidency of D. Trump

It is determined, on the basis of holistic political analysis, the main problems and prospects of realization of the strategy of global US leadership during the presidency D. Trump. Objective prospects for the evolution of US doctrinal foundations for the presidency of D. Trump were established. Understanding of the essence and significance of the fact that the doctrine of D. Trump is a radical departure from the two-party foreign policy of the United States since 1945 was improved.

It is shown that D. Trump's views on trade and the role of international organizations are different from those of Presidents B. Obama, George W. Bush and B. Clinton. D. Trump prefers short-term economic benefits to the detriment of security and human rights. However, as well as his predecessors, D. Trump is likely to conduct a reactionary foreign policy without a clear or even long-term strategic vision that could be shared with the Congress or with the American people. Goals and objectives set by D. Trump for the implementation of the “big strategy”, which appears as a holistic, purposeful and rooted system of ideas about the position and goals of the United States on the political arena of the world, are quite controversial. The position of D. Trump is that the main threats to national security are generated by the interconnection of international and internal challenges generated by powerful external forces that directly affect the internal situation in the country, endanger the internal security of the United States and ruin its economy.

It is proved that foreign political doctrine D. Trump has not yet fully developed and can be briefly described as an escalation for the sake of de-escalation. D. Trump enhances the engagement and activity of the US armed forces in Syria, Iraq, Yemen, and soon, perhaps in Afghanistan. He stepped up sanctions against Iran, promising to revise the terms of a nuclear deal in the future. As for China, Trump then went on escalation by establishing contact with the President of Taiwan and questioning the “one China” policy, but after a few weeks, he stepped back. Within the new administration in the field of foreign policy there are several competing centres of power, so many decisions are likely to be taken by the situation.

Keywords: USA, strategy, doctrine, security, national security, leadership.

Ю. В. СУДДЯ

ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АНЕКСІЇ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Проведено комплексний політико-правовий аналіз дій Російської Федерації, спрямованих на анексію Автономної Республіки Крим. Проаналізовано зовнішньополітичні та внутрішньополітичні чинники, які сприяли агресії Російської Федерації на Кримському півострові.

Ключові слова: анексія, агресія, окупація, політична криза, імперська політика, підривна діяльність, нелегітимний референдум.

Судья Ю. В. Политические предпосылки аннексии Автономной Республики Крым Российской Федерацией

Проведен комплексный политико-правовой анализ действий Российской Федерации, направленных на аннексию Автономной Республики Крым. Проанализированы внешнеполитические и внутривнутриполитические факторы, которые способствовали агрессии Российской Федерации на Крымском полуострове.

Ключевые слова: аннексия, агрессия, оккупация, политический кризис, имперская политика, подрывная деятельность, нелегитимный референдум.

Suddia Yuliia. Political prerequisites for the annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation

A comprehensive political and legal analysis of the actions of the Russian Federation aimed at annexing the Autonomous Republic of Crimea was carried out. Foreign and domestic political factors that contributed to the aggression of the Russian Federation on the Crimean peninsula are analyzed.

Keywords: annexation, aggression, occupation, political crisis, imperial policy, subversion, illegitimate referendum.

Україна перебуває у складній політичній ситуації, з огляду на агресію Російської Федерації. Сьогодні вже анексована територія Автономної Республіки Крим, точаться бої за повернення контролю над частинами Луганської та Донецької областей. Є загроза окупації й інших частин території України. З огляду на це, актуальним є питання аналізу тих причин, які зумовили початок агресії Російської Федерації проти України з метою коригування Україною як внутрішньої, так і зовнішньої політики нашої держави з превентивною метою.

Звісно, анексія Автономної Республіки Крим Російською Федерацією активізувала інтерес українських вчених до вказаної проблематики. Причому цьому питанню присвячують свої дослідження не лише вчені-політологи: Т. Березовець, В. Бебик, В. Горбатенко, В. Ткаченко, В. Фесенко, але й вчені-юристи: Р. Губань, О. Задорожній, П. Захарченко, О. Мережко, Л. Д. Тимченко, Л. О. Тимченко, однак у їх дослідженнях фактично не аналізується інформація очевидців вищезазначених подій. Вчені-політологи переважно зосереджуються на концептуальних засадах, в той час як вчені-юристи приділяють увагу переважно юридичним аспектам анексії.

Необхідно констатувати, що крах СРСР у переважній більшості російської політичної еліти загострив імперські відчуття. Тому не дивно, що Російська Федерація фактично одразу після розпаду СРСР розпочала роботу над включенням Автономної Республіки Крим до складу своєї держави. Так, на тлі напруги між Російською Федерацією і Україною щодо долі Чорноморського флоту спецслужби Росії ініціювали несанкціоновану демонстрацію прихильників відокремлення Криму від України, на яку 10 січня 1993 р. в Севастополі вийшло понад 2 тисячі осіб¹. 14 жовтня 1993 р. Верховна Рада автономії ухвалила Закон Республіки Крим «Про Президента Республіки Крим»², відповідно до якого запроваджувалася посада Президента Республіки Крим (щоправда 17 березня 1995 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про скасування Конституції і деяких законів Автономної Республіки Крим»³, відповідно до якого скасовувалася Конституція Автономної Республіки Крим прийнята Верховною Радою Автономної

Республіки Крим 6 травня 1992 р., та ряд законів прийнятих нею, в тому числі закони Автономної Республіки Крим «Про вибори Президента Республіки Крим» від 17 вересня 1993 р. та «Про Президента Республіки Крим» від 14 жовтня 1993 р.). 30 січня 1994 р. Президентом Республіки Крим був обраний Юрій Мешков, який взяв політичний курс на зближення Криму з Росією: він хотів запровадити у Криму рубль, підписати з Росією військово-політичний союз, а також надати жителям півострова російське громадянство⁴. А 14 березня 1994 р. парламент Криму схвалив бюджет, відповідно до якого кошти від податків і тарифів мали надходити до столиці півострова, а не до Києва⁵. 21 березня 1994 р. Ю. Мешков всупереч законодавству України підписав декрет, яким створювалася спеціальна президентська комісія для проведення референдуму про статус Криму, а 27 березня такий «референдум» був проведений. В ньому взяло участь 1,3 млн. громадян, з них 82,2% проголосувало за подвійне російсько-українське громадянство⁶. Однак Ю. Мешков у 1995 р. втік до Москви, заявляючи при цьому, що він легітимний Президент⁷. Звідти він неодноразово заявляв про готовність боротися за самостійність Криму та закликав до насильницького повалення чинної кримської влади⁸. В липні 2011 р. Ю. Мешков повернувся до Криму та закликав жителів автономії провести у 2012 році референдум про відновлення скасованої центральною владою України в 1995 році Конституції Криму 1992 р.⁹ Однак відповідно до рішення Адміністративного суду Криму він був видворений з території України¹⁰.

Проте спроби Російською Федерацією дестабілізувати ситуацію в Криму з метою його *анексії* тривали. Свідченням цього є висловлювання одного з найактивніших учасників анексії Криму в 2014 р., так званого «народного мера» Севастополя, О. Чалого: «У 2004 – 2005 роках ми вперше готувалися до перевороту у зв'язку із «помаранжевою революцією». Але юридично міцна база для наших дій могла з'явитися лише в разі, якщо б виник період беззаконня, коли не можна залишатися в рамках закону. У 2004 – 2005 року цього не сталося. Тоді, як ви пам'ятаєте, в Києві відбулася практично легі-

тимна передача влади»¹¹. За словами Чалого, наступний підходящий момент для «захоплення влади» у Севастополі виник у 2008 році. Він розповів, що коли кораблі Чорноморського флоту РФ після військової операції в Грузії поверталися на базу, тодішній президент України В. Ющенко начебто дав команду їх не пускати, і «це було дуже близько до оголошення війни». «Але офіцери просто не зважилися стріляти один в одного, живучи в одному місті, дивлячись один одному в очі. Тоді ми теж готувалися до захоплення влади в місті. Але не вийшло», – сказав О. Чалий¹².

Зрозуміло, що без доступу до архівів як спеціальних служб Російської Федерації, так і України відтворити цілісну картину ситуації, що склалася напередодні анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією навряд чи можливо, але загальну канву подій можна спробувати вибудувати за допомогою свідчень учасників тих подій та експертів. Міністр юстиції України П. Петренко стверджує, що заяви Росії про те, що її дії в Криму стали «емоційною реакцією на події в Україні» не є правдивими, оскільки Україні вдалося дістати докази того, що ще в 2013 році РФ почала активні дії на території Криму. «Росія несанкціоновано збільшила свій контингент: незаконно в Крим переводилися особовий склад і техніка, велася підривна робота в місцевих органах влади Криму. Більше того, міністр стверджує, що на той момент керівництво країни – Янукович і його оточення – не могли не знати про ці дії. Але вони були прибічниками і домагалися того, щоб у Криму розвивалася підготовка до захоплення й окупації»¹³. Окрім створення законспірованих проросійськи налаштованих груп, які мали навіть власні засоби спілкування¹⁴, російські спецслужби працювали і над створенням сприятливого для окупації інформаційного фону. Так, за словами мешканця Криму А. Виноградова, в лютому 2014 р. на півострові поширювали інформацію про те, що український «Правий сектор» буде «зносити» владу в Криму і що розпочнуться рейдерські захоплення заводів. Тому на всіх крупних підприємствах створювалася самооборона. Як заявив очевидець: «Всі сприймали події в Києві як повний бардак, а бардака тут боялися»¹⁵. В цей час російська влада

активізувала свої дії на півострові. За словами голови Меджлісу кримськотатарського народу Р. Чубарова, за кілька тижнів до прямого вторгнення було відчуття небезпеки, і ця небезпека була пов'язана з Москвою. Однією з причин небезпеки були контакти між керівництвом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та московськими політиками, а спікер цієї ради В. Константинов заявляв, що в разі приходу до влади сил в Києві, які не будуть прийняті Кримом, Крим не виключає звернення за допомогою до Москви¹⁶. Судячи з подальших дій В. Константинова, можна зробити висновок, що він вже знав про початок операції Російської Федерації з окупації півострова. Адже на реверсі відомчої нагороди міністерства оборони Російської Федерації медалі «За повернення Криму» як початок операції вказується дата 20 лютого 2014 р.¹⁷

Народний депутат України А. Сенченко пригадує, що в той час, коли на Майдані Незалежності в Києві вбивали людей, у Севастополі 23 лютого був організований проросійський мітинг, на якому і був обраний «народний мер». При цьому туди зігнали переодягнених чорноморських строковиків, для масовки¹⁸. Зрозуміло, що без допомоги російської сторони «народний мер» навряд чи міг би створити телеканал «Независимое телевидение Севастополя» та інформаційний портал «Форпост». Свідок тих подій К. Алтабаєва стверджує: «До 23 лютого в Криму взагалі не було активних дій народних мас»¹⁹. Більше того, брат О. Чалого М. Чалий розповідає: «Після мітингу, коли брата обрали головою координаційної ради, треба було скликати пленарне засідання [Міськради Севастополя. – Ю. С.], щоб це законодавчо затвердити. Депутати намагалися втекти, ми їх ловили і запихали назад [в будівлю – Ю. С.]»²⁰. Це добре ілюструє в яких умовах проходило «вільне волевиявлення» мешканців Севастополя.

З огляду на вищезазначене, цілком логічним є твердження свідка тих подій О. Махоніна, який припускає, що якби Київ жорсткіше почав діяти, могло б бути все не так однозначно. Спочатку народ не виходив за Росію. Спочатку не вірили, що таке може статися – щоб держава змінилася²¹. Він стверджує, що якби українська

влада в період між 23 – 27 лютого продемонструвала рішучість, події могли б розвиватися за іншим сценарієм: «Якби спочатку людей сто, а потім вночі чоловік двісті заарештували, кинули б у підвали, відвезли – нічого б і не було»²². Р. Чубаров теж переконує: «Ніхто не задумував якихось переворотів до моменту, коли побачили екіпірованих росіян»²³. А. Сенченко пригадує, що в період між 23 та 26 лютого можна було змінити в Криму і голову уряду і голову Верховної Ради. «Кримські депутати в більшості своїй були на це готові і дрібно торгувалися за місця, як зазвичай роблять містечкові депутати. Але потім з'явилися автомати і кулемети – і, зрозуміло, їх рішучість пропала»²⁴. В цей час, за словами Р. Чубарова, у Верховній Раді з'явилося багато невідомих людей, які, як він здогадується, були «ефесбешниками»²⁵. В таких умовах на порядок денний було поставлене питання про звільнення з посади Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим. Незважаючи на те, що відповідно до п. 1 ст. 37 Конституції Автономної Республіки Крим звільнення Голови Ради міністрів Автономної Республіки Крим мало відбуватися за погодженням з Президентом України²⁶, однак Верховна Рада АРК розглянула це питання без погодження з ним і 27 лютого 2014 р. 55 депутатів із 64 проголосували за те, щоб відправити у відставку уряд А. Могильова²⁷.

Таким чином, можна констатувати, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим прийняла нелегітимне рішення, яке, незважаючи на це, все ж мало політичні наслідки поглибило політичну кризу і створило «владний вакуум». Скориставшись цим, Російська Федерація активізувала підривну діяльність на півострові. Навряд чи це рішення представницького органу Криму можна вважати легітимним і з іншої причини як з'ясувалося, перед голосуванням Верховну Раду і Раду Міністрів захопили озброєні люди. Причому напередодні цієї події охорона Верховної Ради була переведена у звичайний режим, що, зі слів Р. Чубарова, може свідчити про зраду в головному управлінні міліції Криму²⁸. На той час голова керченського відділення «Русского единства» В. Сажин пригадує, що 26 лютого до нього зателефонували представники російських спецслужб

і попросили розташувати козаків, у яких, за його словами, були не лише нагайки, але й дещо «покруче»²⁹. За словами учасника тих подій А. Виноградова, аеропорт Сімферополя захоплювали не місцеві жителі, а «Севастополь»: «Увечері приїхала повна електричка, забита хлопцями з битами і щитами. Десь 350 – 400 чоловік. Вони були організовані. Прямо з електрички вони вийшли, розбилися по колонах і трьома колонами попрямували до аеропорту – пішки з вокзалу. Я бачив це на власні очі, а вранці [28 лютого] вже військові зайшли в аеропорт»³⁰. Якщо врахувати, що російські військовослужбовці переважно знаходилися в Севастополі, то неважко здогадатися, що то могли бути за «хлопці». В цей же час у Гвардійському сідали російські транспортні літаки³¹.

Необхідно описати ситуацію, на фоні якої Російська Федерація проводила операцію з анексії Криму. В ніч проти 22 лютого президент В. Янукович залишив столицю, а згодом – і територію України³². Тобто саме в той час, коли події в Криму набирали обертів і коли, за свідченням очевидців, і можна було припинити події, які зрештою і призвели до втрати Україною Криму. 23 лютого Верховною Радою України була прийнята Постанова «Про покладення на Голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України згідно із статтею 112 Конституції України»³³. Відповідно до цього обов'язки Президента України були покладені на Голову Верховної Ради України Турчинова Олександра Валентиновича. І лише 27 лютого був сформований уряд³⁴ та призначений виконуючий обов'язки міністра оборони України³⁵. Ускладнювало ситуацію і те, що в цей час основу Верховної Ради України складали прихильники В. Януковича.

Час вже було втрачено. Тому, як стверджує А. Сенченко, «заходити» на територію Криму можна було лише «війною»³⁶. Не варто забувати, що українські військові частини в Криму захоплювалися достатньо своєрідним способом. Як стверджував сам Президент РФ, перед російськими військовими стояли жінки та діти³⁷. Тому боронити в таких умовах українські військові частини було майже не реально. Крім того, близько 70% військових були місцевими і, у зв'язку

з цим, було особливо складно використовувати зброю на ураження проти демонстрантів. Негативним фактором, який вплинув на українських військових, стало блокування банкоматів «Приватбанку» в Криму, в результаті чого військові не могли зняти грошей. Як пригадує А. Виноградов, дійшло до того, що «автомайдан» забирав у військових картки і віз їх до Херсона, щоб зняти гроші. Крім того, до військових припинили привозити припаси. Стояло питання про виживання³⁸. На той час народний депутат України В. Ар'єв стверджує, що спорядження і бойовий дух армії, а також кількість зрадників в її рядах бентежили, оскільки українська армія була повністю зруйнована попереднім міністром Павлом Лебедевим. Тому були сумніви щодо можливості війни з Росією. Ось як він описує ті події: «Було засідання Ради національної безпеки і оборони України, на якому вирішили, що головне – це зберегти життя. Ми могли зробити героїв, але посмертно, і результат був би точно таким же. Було очікування більш серйозної війни і тактично не було можливості сконцентруватися на одному Криму. Тому що розуміли – напад може бути по всьому кордоні. Тоді це, принаймні, виглядало логічно»³⁹. В той час секретар комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони С. Каплін розповідає, що на комітет приходив глава прикордонної служби, і повідомляв, що наші військові стоять з палицями, а їм протистоять озброєні російські солдати. Він також поділився інформацією, що багато військовослужбовців зверталися до депутатів з вимогою роз'яснити, що їм робити. Однак, стверджує він: «Я знаю точно, що ні виконуючий обов'язки голови адміністрації президента України Сергій Пашинський, ні Турчинов просто не брали трубку, коли їм дзвонили офіцери». Він наводить 3 основні причини таких дій цих осіб: 1. Ті, хто прийшов до влади, не були готові до управління державою в критичні моменти. 2. Країна була напередодні президентських виборів. І Турчинов вважав, що, фізично виключивши з голосування Крим, Тимошенко зможе вирватися вперед. 3. Російська влада погрожувала, що у випадку використання сили у Криму «в Києві висадиться десант і всіх вас змете як незаконну владу»⁴⁰.

У той же час, за словами А. Сенченка, Захід тиснув на українську владу. Вимагали не починати різкі військові дії, тому що була загроза повної окупації України. Західні партнери говорили – ви не поспішайте, ми все владнаємо⁴¹.

Отже, проаналізувавши як російську політику щодо Автономної Республіки Крим, так й інформацію з цього питання офіційних представників української влади та свідчення очевидців, можна дійти до таких висновків. По-перше, одним із важливих факторів, який уможливив агресію Російської Федерації щодо України, є участь останньої у оборонних військово-політичних союзах, оскільки самотужки Україна є неспроможною протистояти одній з найбільших та найоснащеніших армій світу. По-друге, Російська Федерація готувалася до анексії півострова ще з часів розпаду СРСР, створюючи в Криму необхідну для цього інфраструктуру, однак необхідною умовою для початку анексії була гостра політична криза в Україні, до підготовки якої активно долучилися російські спеціальні служби. По-третє, українське військо та правоохоронні органи в критичний момент не були готові до відсічі агресивним діям з боку Росії. По-четверте, в українській політичній еліті забракло духу для рішучих дій, спрямованих на протидію агресії північного сусіда.

1. *Задорожній О. В.* Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія / Укр. асоц. міжнар. права, Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Кафедра міжнар. права. Київ: К.І.С, 2015. 572 с.
2. *О Президенте* Республики Крым: Закон Республики Крым. URL: <http://uazakon.com/document/tpart07/isx07753.htm>
3. *Про скасування* Конституції і деяких законів Автономної Республіки Крим: Закон України // ВВР України. 1995. №11. Ст.67
4. *Юрія* Мешкова вигнали з України на 5 років. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/07/110713_meshkov_krimea_sd
5. *Задорожній О. В.* Цит. праця. С. 61.
6. Там само. С. 60.
7. *Україна* молода. 1995. №55. 25 липня.
8. *Юрія* Мешкова вигнали з України на 5 років. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/news/2011/07/110713_meshkov_krimea_sd
9. Там само.
10. *Мешкова* привезуть в Росію на поромі. URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_myeshkova-privезut-v-rosiyu-na-poromi/390345
11. *Колишній* "народний мер" розповів про три "зручні" випадки, коли кримські

сепаратисти готували "повстання". URL: <https://tsn.ua/politika/u-sevastopoli-doe-neksiyi-krimu-gotuvailsya-z-2004-roku-chaliy-884064.html> **12.** Там само. **13.** *Петренко* заявив, що знає прізвища російських посадовців, які координували спецоперацію. URL: <https://tsn.ua/politika/ukrayina-zibrala-dokazi-schorosiya-pochala-gotuvatisya-do-aneksiyi-krimu-sche-u-2013-roci-ministr-yusticiyi-878059.html> **14.** *Жегулев І., Сивцова А., Скибицкая Ю.* «Никто не верил, что это всерьез» Как присоединяли Крым: весна 2014-го глазами Москвы, Киева и Севастополя. URL: <https://meduza.io/feature/2017/03/21/nikto-ne-veril-ctoeto-vseriez> **15.** Там же. **16.** Там же. **17.** *Фото* медалі «За возвращение Крыма» вызвали скандал. URL: <http://news.bigmir.net/ukraine/810912-Foto-medali--Zavozvrashchenie-Kryma--vuzvali-skandal> **18.** *Жегулев І., Сивцова А., Скибицкая Ю.* Цит. работа. **19.** Там же. **20.** Там же. **21.** Там же. **22.** Там же. **23.** Там же. **24.** Там же. **25.** Там же. **26.** *Про затвердження Конституції Автономної Республіки Крим: Закон України // ВВР України. 1999. № 5-6. Ст.43.* **27.** *Верховний совет Крыма* отправил в отставку правительство автономки. URL: <http://www.tvc.ru:8020/news/show/id/32708> **28.** *Жегулев І., Сивцова А., Скибицкая Ю.* Цит. работа. **29.** Там же. **30.** Там же. **31.** Там же. **32.** *Як Янукович залишив Україну: версії прямою мовою.* URL: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-39003121> **33.** *Про покладення на Голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України згідно із статтею 112 Конституції України: Постанова Верховної Ради України // ВВР України. 2014. № 11. Ст.163.* **34.** *Про формування складу Кабінету Міністрів України: Постанова Верховної Ради України // ВВР України. 2014. № 12. Ст. 204.* **35.** *Про призначення Тенюха І. Й. виконуючим обов'язки Міністра оборони України: Постанова Верховної Ради України // ВВР України. 2014. № 12. Ст. 206.* **36.** *Жегулев І., Сивцова А., Скибицкая Ю.* Цит. работа. **37.** *Путин: Наши войска станут ПОЗАДИ женщин и детей...* URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PoQXvPsBBn8> **38.** *Жегулев І., Сивцова А., Скибицкая Ю.* Цит. работа. **39.** Там же. **40.** Там же. **41.** Там же.

Suddia Yuliia. Political prerequisites for the annexation of the Autonomous Republic of Crimea by the Russian Federation

A comprehensive political and legal analysis of the actions of the Russian Federation aimed at annexing the Autonomous Republic of Crimea was carried out. For-

eign and domestic political factors that contributed to the aggression of the Russian Federation on the Crimean peninsula are analyzed.

Ukraine is in difficult circumstances in view of the aggression of the Russian Federation. Today there is an annexed territory of the Autonomous Republic of Crimea, there are fighting for the return control of parts of Luhansk and Donetsk regions. There is a threat of occupation and other parts of the territory of Ukraine. In view of this, the question of the analysis of the reasons that led to the beginning of the aggression of the Russian Federation against Ukraine with the aim of adjusting Ukraine to both the domestic and foreign policy of our state with a preventive purpose is relevant.

Having analyzed Russia's policy regarding the Autonomous Republic of Crimea, as well as information on this issue from official representatives of the Ukrainian authorities and eyewitness accounts, one can reach such conclusions. Firstly, one of the important factors that allowed the aggression of the Russian Federation towards Ukraine was the non-participation of the latter in the military-political alliances, since Ukraine alone could not withstand one of the largest and most equipped armed forces in the world. Secondly, the Russian Federation was preparing for the annexation of the peninsula since the collapse of the USSR, creating the necessary infrastructure in Crimea, however, a prerequisite for the beginning of the annexation was the acute political crisis in Ukraine, to which Russian special services were actively involved. Thirdly, the Ukrainian army and law-enforcement bodies were not ready at the critical moment to repel the aggressive actions of Russia. Fourthly, in the Ukrainian political elite, the spirit of decisive action aimed at countering the aggression of the northern neighbor has been defeated.

Keywords: annexation, aggression, occupation, political crisis, imperial policy, subversion, illegitimate referendum.

Зміст

Розділ 1. Історія політичної думки

<i>Бортнікова А. В.</i> Уряд віята в системі управління м. Луцька (до Люблінської унії 1569 р.)	3
<i>Петренко І. І.</i> Основні тенденції розвитку аналітичних центрів.....	14
<i>Амиров Э.</i> Воспроизведение истинной истории Кавказской Албании и ее правителей эпохи мусульманского владычества (704-821)	27
<i>Дідух Л. В.</i> До питання про виникнення технократизму як напряду політичної думки: промислово-наукове суспільство К. А. Сен-Сімона.....	38

Розділ 2. Етнополітологія та етнодержавознавство

<i>Бокоч В. М.</i> Релігійні організації України у суспільно-політичній акції протесту.....	49
<i>Явір В. А.</i> Дезінтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування.....	61
<i>Petriaiev O. S.</i> Islamic radicalism and secularism as challenges for western european identity	74
<i>Наконечний В. С.</i> Угорський іредентизм в контексті національної безпеки України	95

Розділ 3. Політичні інститути та процеси

<i>Погорєлова А. І.</i> Якісні закони – ефективна політика	108
<i>Каращук М. Г.</i> Політика як простір публічного змагання за владу.....	120
<i>Добіжжа В. В., Колесник О. В.</i> Особливості відносин ДПУ УСРР із православною церквою на Поділлі	131
<i>Красковська М. П.</i> Деякі аспекти політичної свідомості українського суспільства: витоки і сучасний стан.....	144
<i>Щейкін К. Є.</i> Законодавча основа впровадження бюджету участі в Україні.....	162
<i>Таран Я. А.</i> Роль української діаспори Республіки Польща в реалізації стратегії національної безпеки України.....	172
<i>Крутий В. О.</i> Зміни політичної системи суспільства в умовах гібридної війни.....	186

Розділ 4. Міжнародна політологія

<i>Кан Д. С.</i> Криза американо-північнокорейських відносин і нелегке завдання уряду Мун Дже Іна	197
<i>Фесенко М. В.</i> Трансформація державоцентричної моделі міжнародного порядку у XXI ст.	207
<i>Джус О. А.</i> Принципи міжнародного військового партнерства як підґрунтя укладання військових альянсів	219
<i>Погоріла Н. О.</i> Перспективи еволюції доктринальних засад США за президентства Д. Трампа.....	233
<i>Суддя Ю. В.</i> Політичні передумови анексії Автономної Республіки Крим Російською Федерацією	244

До уваги авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ
ЗБІРНИКА
«ДЕРЖАВА І ПРАВО»**

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків /10 сторінок з переліком літератури/.
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3....). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 78

Науковий редактор *І.О. Кресіна*
Художнє оформлення *В.С. Жиборовського*

Підп. до друку 28.11.2017. Формат 60×84/16.
Ум. друк. арк. 15,0. Наклад 200 прим.

ТОВ „Видавництво „Юридична думка”
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел./факс (044) 424-40-69
E-mail: ukraina.vdk@email.ua